

Toprak Reformlarının Türkiye Uygulaması Üzerinden Değerlendirilmesi

Pelin Yağmur ÖZDEMİR

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Oğuz Sadık AYDOS

Tez Jürisi

Prof. Dr. Oğuz Sadık AYDOS

Prof. Dr. Süleyman YILMAZ

Doç. Dr. Fahri Erdem KAŞAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TAŞINMAZ GELİŞTİRME ANABİLİM DALI

TAŞINMAZ HAKLARI VE YÖNETİMİ BİLİM DALI

ANKARA-2025

ETİK BEYAN

Bu tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez ve Proje Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı; tezin tamamında akademik kurallara ve etik ilkelere uyduğumu ifade ederim. Yararlandığım eserlerin tamamını metin içinde referanslandırıdığımı ve kaynakçada kılavuzda tanımlanan şekilde yer verdiğimi, haricindeki ifadelerin bana ait olduğunu, herhangi bir kaynaktan kopyalama yapmadığımı ya da yapay zeka aracılığı ile üretilmiş ifadelere metinde yer vermediğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda bu beyanıma uygun olmayan bir durumun tespit edilmesi halinde, aleyhime doğacak bütün hak kayıpları dahil tüm hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Pelin Yağmur ÖZDEMİR

22/04/2025

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Taşınmaz Geliştirme Anabilim Dalı Taşınmaz Hakları ve Yönetimi Programı öğrencisi Pelin Yağmur Özdemir tarafından hazırlanan Toprak Reformlarının Türkiye Uygulaması Üzerinden Değerlendirilmesi Başlıklı tez çalışması 22.04.2025 tarih ve 16.30 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak KABUL edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):	☒	☐
Prof. Dr. Süleyman YILMAZ/ Ankara Üniversitesi		
Danışman-Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):	☒	☐
Prof. Dr. Oğuz Sadık AYDOS/ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi		
Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):	☒	☐
Doç. Dr. Fahri Erdem KAŞAK/ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi		

ÖZET

Toprak Reformlarının Türkiye Uygulaması Üzerinden Değerlendirilmesi

Pelin Yağmur ÖZDEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Oğuz Sadık AYDOS

T.C. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Taşınmaz Geliştirme Anabilim Dalı

2025, Ankara

Toprak, temel ve vazgeçilmez bir kaynaktır. İnsanlık tarihinin ortaya çıktığı ilk günden itibaren toplumlar sahip oldukları toprakları korumak, etkin şekilde kullanmak ve daha fazla toprağa sahip olmak için sayısız mücadeleler vermişlerdir. Bu mücadeleler neticesinde çeşitli reformlarla topraklar üzerindeki ilişkilerin düzenlenmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu düzenlemeler günümüzde de önemini korumakta ve toprak reformu olarak adlandırılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti; geniş toprak varlığı, verimli toprakları ve tarımsal ürün çeşitliliği sebebiyle tarımsal potansiyeli yüksek bir ülkedir. Bu potansiyelin korunması ve geliştirilmesi adına ülkenin kuruluşundan itibaren her dönemde toprak reformlarına başvurulmuştur. Cumhuriyet dönemi toprak reformu kanun çalışmaları incelendiğinde özellikle dört yasa (4753, 1757, 3083, 5403 sayılı Kanunlar) dikkat çekmektedir. Farklı dönemlerde çıkarılan bu yasalarda toprak reformlarına ilişkin farklı önceliklerle hareket edildiği anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında dar anlamda toprak reformu anlayışı uygulanmaya çalışılmış ancak toprak sorununa kalıcı bir çözüm getirilememiştir. Zamanla toprak mülkiyeti sorunu yanında tarımsal yatırımların arttırılması, çiftçilerin bilgilendirilmesi ve eğitilmesi, kamulaştırma, arazi toplulaştırması, toprakların korunması, altyapı ve tarla içi geliştirme hizmetleri gibi kavramların ön plana çıktığı; geniş anlamda toprak reformu anlayışının benimsendiği görülmüştür. Bu anlayış günümüzde kısmen 3083 sayılı Kanun ve 5403 sayılı Kanunlarla geçerliliğini sürdürmektedir. Bugün rahatlıkla söyleyebiliriz ki; Türk toprak reformunun nihai amacı toprak dağıtmak değildir. Toprak reformu ile toprakları korumak, tarımsal kalkınmayı sağlamak ve sürdürmek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toprak, Reform, Toprak Hukuku, Toprak Reformu, Toprak Dağıtımı

ABSTRACT

Evaluation of Land Reforms Practiced in Turkey

Pelin Yağmur ÖZDEMİR

Master's Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Oğuz Sadık AYDOS

Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Programs

Department of Real Estate Development

2025, Ankara

Soil is a fundamental and indispensable resource. Since the first day of human history, people have fought countless struggles to protect their land, to use it effectively and to own more land. As a result of these struggles, the need to regulate the relations on land through various reforms arose. These arrangements are still important today and are called land reforms. The Republic of Turkey is a country with high agricultural potential due to its large lands, fertile soils and diversity of agricultural products. In order to protect and develop this potential, land reforms have been applied in every period since the establishment of the state. When the land reform laws of the Republican period are analyzed, four laws (Laws No. 4753, 1757, 3083, 5403) draw attention. It is understood that these laws enacted in different periods have different priorities regarding land reforms. In the early years of the Republic, the concept of land reform in the narrow sense was attempted to be implemented, but it could not provide a permanent solution to the land problem. In time, concepts such as increasing agricultural investments, informing and educating farmers, expropriation, land consolidation, land protection, infrastructure and in-field development services came to the forefront in addition to the land ownership problem and a broad understanding of land reform was adopted. This understanding continues to be partially valid today with Law No. 3083 and Law No. 5403. Today, we can easily say that the ultimate aim of Turkish land reform is not to distribute land. The aim of land reform is to protect land and to ensure and sustain agricultural development.

Key Words: Land, Refom, Land Law, Land Reform, Land Distribution

TEŞEKKÜR

Tez konumun belirlenmesinden itibaren, araştırma sürecim boyunca bilgi ve birikimiyle bana rehberlik eden değerli danışmanım Prof. Dr. Oğuz Sadık AYDOS'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamın değerlendirilmesi sürecinde kıymetli katkılarını esirgemeyen, zaman ve emek ayıran saygıdeğer jüri üyelerim Prof. Dr. Süleyman YILMAZ ve Doç. Dr. Fahri Erdem KAŞAK'a teşekkür ederim.

Ayrıca hayatım boyunca aldığım her kararda arkamda duran, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen ve bugünlere gelmemde büyük emekleri olan sevgili aileme teşekkürü borç bilirim.

Son olarak; Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na, 2210-A Genel Yurt İçi Yüksek Lisans Burs Programı kapsamında sağladığı burs imkânı için teşekkürlerimi sunarım.

Pelin Yağmur ÖZDEMİR

Ankara, Nisan 2025

İÇİNDEKİLER

Özet	iv
Abstract	v
Teşekkür	vi
İçindekiler	vii
Tabloların Listesi.....	ix
Kısaltmalar Dizini	x
1. GİRİŞ	1
2. TOPRAK VE TOPRAK REFORMU KAVRAMLARI HAKKINDA GENEL BİLGİLER	3
2.1. Toprak Kavramı Hakkında Genel Bilgiler	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
2.1.1. Biyolojik Açıdan Toprak.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
2.1.2. Hukukî Açıdan Toprak Kavramı ve Tarım Arazileri.....	4
2.1.3. Toprak Kavramına Verilen Önem.....	7
2.1.4. Türkiye'nin Toprak Varlığı ve Tarım Sektörünün Millî Ekonomi İçerisindeki Yeri Hakkında Bazı İstatistikler.....	12
2.2. Toprak Reformu Kavramı Hakkında Genel Bilgiler.....	20
2.2.1. Toprak Reformu Kavramı	20
2.2.2. Toprak Reformlarının Temel Özellikleri	25
2.2.3. Toprak Reformlarının Temel Hedefleri	28
3. TOPRAK REFORMLARININ UYGULANMASI VE TÜRK HUKUKUNDAKİ YERİ	33
3.1. Toprak Reformlarının Hukukî Dayanakları	33
3.2. Toprak Reformlarının Uygulama Alanlarının Tespiti	34
3.2.1. Tabii Yapıları İtibarıyla Reforma Tabi Topraklar	36
3.2.2. Hukukî Durumları İtibarıyla Reforma Tabi Topraklar	37
3.3. Toprak Reformu Uygulamalarına İlişkin Kurallar	38
3.3.1. Topraksız veya Az Topraklı Çiftçilere Dağıtım Kuralı	39
3.3.2. Toplu Dağıtım Kuralı.....	41
3.3.3. Uzun Vadeli Borçlandırma Yoluyla Dağıtım Kuralı	42
3.3.4. Mülkiyet Hakkının Çiftçilere Geçmesi Kuralı	433
3.4. 3083 Sayılı Kanun'un Getirdiği Bazı Yasaklar	44
3.4.1. TRK m. 11 Kapsamında Toprak Reformlarına İlişkin Yasaklar: Dağıtılan Topraklar Üzerinde Tasarruf Tahdidi	44

3.4.2.	TRK m. 19 Kapsamında Tarım Arazilerinin Amaç Dışı Kullanım Yasağı.....	49
3.5.	Toprak Reformlarının Uygulanmasında Kullanılan Araçlar	49
3.5.1.	Toprak Reformlarının Uygulama Aracı Olarak Arazi Toplulaştırması Kavramı.....	50
3.5.2.	Toprak Reformlarının Uygulama Aracı Olarak Kamulaştırma Kavramı.....	53
4.	YAKIN TARİHİMİZDE TOPRAK REFORMU UYGULAMALARI	59
4.1.	Cumhuriyete Kadar Olan Dönem: Osmanlı Devleti'nde Toprak Reformları	59
4.1.1.	1858 Arazi Kanunnamesi Öncesi Osmanlı Devleti'nde Topraklar.....	60
4.1.2.	1858 Arazi Kanunnamesi Sonrası Osmanlı Devleti'nde Topraklar.....	63
4.2.	Cumhuriyet Dönemi: Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Toprak Reformları	667
4.2.1.	1923-1945 Dönemi: Cumhuriyetin İlanından Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na Toprak Reformu Uygulamaları	68
4.2.2.	1945-1973 Dönemi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunundan Toprak ve Tarım Reformu Kanununa Toprak Reformu Uygulamaları	73
4.2.3.	1973-1984 Dönemi: Toprak ve Tarım Reformu Kanunu'ndan Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu'na Toprak Reformu Uygulamaları	80
4.2.4.	1984 ve Sonrası: Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu ve Sonrası Toprak Reformu Uygulamaları	84
5.	SONUÇ VE ÖNERİLER.....	889
5.1.	Sonuç.....	889
5.2.	Öneriler.....	91
	Extended Abstract.....	93
	Kaynakça.....	95
	Özgeçmiş.....	103

TABLoların LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1. Tarım ve Orman Alanları, 2021-2023.....	14
Tablo 2.2. Bitkisel Üretim 2021-2023	15
Tablo 2.3. Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, Üretim Yöntemiyle Cari Fiyatlarla 2021-2023	17
Tablo 2.4. Ekonomik Faaliyete ve Cinsiyete Göre İstihdam Edilenler, 2023.....	19



KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

AB	Avrupa Birliği
AP	Adalet Partisi
AY	Anayasa
BM	Birleşmiş Milletler
Bkz.	Bakınız
c.	Cümle
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
ÇTK	Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
DP	Demokrat Parti
DSİ	Devlet Su İşleri
E.	Esas
GAP	Güney Doğu Anadolu Projesi
GSYH	Gayri safi yurt içi hasıla
GTÖ	Gıda ve Tarım Örgütü
K.	Karar
KamK	Kamulaştırma Kanunu
KHGM	Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü

KK	Kadastro Kanunu
m./md.	Madde
MBK	Milli Birlik Komitesi
MSP	Milli Selamet Partisi
RG	Resmî Gazete
S.	Sayı
TBK	Türk Borçlar Kanunu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TRGM	Tarım Reformu Genel Müdürlüğü
TRK	Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu
TRUY	Tarım Reformu Kanunu Uygulama Yönetmeliği
TOB	Tarım ve Orman Bakanlığı
TKAKK	Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu
TMK	Türk Medeni Kanunu
TTRK	Toprak ve Tarım Reformu Kanunu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
ZMO	Ziraat Mühendisleri Odası

1. GİRİŞ

Çalışmanın Önemi

Yaşamın temel ve vazgeçilmez kaynağı topraktır. Bu kaynak, insanlık tarihinin ortaya çıktığı ilk andan itibaren insanların ilgisini çekmiş ve insanlar en temel ihtiyaçları olan; beslenme, barınma, giyinme vb. gereksinimlerini karşılamak adına toprağa büyük önem vermişlerdir. Toprağın sınırlı bir kaynak olması, doğal yollarla oluşumunun binlerce yıl sürmesi ve yapay olarak aynı mahiyette tekrar üretilmemesi onu daha da önemli kılmış; insanlar sahip oldukları toprakları korumak, daha fazla ve daha verimli topraklara sahip olmak için sayısız mücadeleler vermişlerdir. Böylece, canlılığın devamı ve gelişimi için vazgeçilmez bir kaynak olan toprağa yönelik ilgi tetiklenmiş ve çeşitli reformlarla topraklar üzerindeki ilişkilerin (tarımsal eşya hukuku, tarımsal miras hukuku ve tarımsal kira hukuku vb.) düzenlenmesi ihtiyacı doğmuştur.

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere tüm dünya ülkelerinin, ekonomik kalkınma ve sosyal adaletin sağlanması yolunda atması gereken en kritik adım toprak reformlarıdır. Günümüzde güncelliğini koruyan toprak reformlarının tarihçesi oldukça eskilere dayanmaktadır. Çevik; toprak reformlarının eski medeniyetlere kadar uzanan kadim bir fikir olduğunu vurgulamıştır¹. Tarihsel olarak, 1929 Dünya Ekonomik Krizi sonrasında daha sık gündeme gelen reform çalışmaları, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra geniş bir ölçek kazanmış ve birçok ülkede uygulanmıştır². Bu süreçte, Birleşmiş Milletler (BM) başta olmak üzere çeşitli uluslararası örgütler ve kuruluşlar da toprak reformlarının uygulanması ve yaygınlaştırılması adına önemli çalışmalar yürütmüştür³.

Ülkemize baktığımızda, kuruluşundan itibaren farklı zamanlarda toprak reformları üzerinde çalışıldığı, siyasî söylemlerde sık sık toprak reformu kavramının yer aldığı, ekonominin ve dolayısıyla ülkenin kalkındırılmasının yolunun toprak reformları olduğuna inanıldığı ve bu doğrultuda çeşitli hukukî çalışmalar yapıldığı

¹ Çevik, Z. (2002). "Cumhuriyet Türkiye'sinde Toprak Reformu ve Uygulamaları", *Türkler Ansiklopedisi*, 17, 677-686.

² Aksoy, S. (1994). Toprak Üzerindeki Eğitim (Tasarruf) Haklarının Gelişimi. *Tarımsal Yapı Dönüşüm ve Strateji Araştırmaları, Tarım Haftası*, 94, 159.

³ Türker, M. (2010). "Dünya'da ve Ülkemizde Toprak ve Tarım Reformu Uygulamaları", *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45(3), 38-57.

görülmektedir⁴. Osmanlı Devleti’nden Millî Mücadele yıllarına ve Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar toprak reformlarına verilen önem giderek artmış ve bu süreçte toprak reformu kapsamlı pek çok çalışma ve kanun⁵ yapılmıştır.

Çalışma Planı ve Konunun Sınırlandırılması

Toprak reformlarının Türkiye uygulaması üzerinden değerlendirilmesini konu alan tez çalışması, giriş ve sonuç bölümleri hariç toplam üç ana bölümden oluşmaktadır.

İlk olarak “*Toprak ve Toprak Reformu Kavramları Hakkında Genel Bilgiler*” başlığı altında, söz konusu kavramlara ilişkin kuramsal çerçeve sunulmuş; ayrıca Türkiye’nin toprak varlığı ve tarım sektörünün millî ekonomi içerisindeki yeri hakkında bazı istatistikler paylaşılmıştır.

Sonraki bölüm: “*Toprak Reformlarının Uygulanması ve Türk Hukukundaki Yeri*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde sırasıyla: Reformların hukukî dayanakları, uygulama alanı, uygulanmasında öngörülen kurallar, toprak reformlarıyla dağıtılan veya sahibine bırakılan topraklar üzerindeki bazı yasaklar ile toprak reformlarının uygulanmasında kullanılan araçlar ele alınmıştır.

Son bölüm ise: “*Yakın Tarihimizde Toprak Reformu Uygulamaları*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Osmanlı Devleti’nde uygulanan İslam toprak hukuku, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ekseninde incelenmiş; sonrasında çalışmanın ana konusu olan Türkiye Cumhuriyeti’ndeki toprak reformu uygulamalarına geçilmiştir. Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar geçen süreçte gerçekleştirilen reform çalışmaları ile dönemin önemli siyasal gelişmeleri bu başlık altında anlatılmıştır.

Tez çalışması; güncel ve tarihi hukuk kaynakları, yargı kararları, yazılı eserler, basın ve yayın organlarından elde edilen belgeler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) internet sitesinde yayımlanan istatistikler, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tutanakları ve arşiv belgelerini içeren kapsamlı bir literatür taraması sonucunda hazırlanmıştır.

⁴ Korkut, S. (1984). *Toprak Reformu ve Türkiye*, Ankara, 7-69.

⁵ Bkz. 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu, 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Reform Kanunu, 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu vb.

2. TOPRAK VE TOPRAK REFORMU KAVRAMLARI HAKKINDA GENEL BİLGİLER

2.1. Toprak Kavramı Hakkında Genel Bilgiler

2.1.1. Biyolojik Açıdan Toprak

İnsanlar ve diğer tüm canlılar için doğrudan veya dolaylı olarak yaşamın temel kaynağı topraktır⁶. Toprak, çeşitli organik ve inorganik maddeler yanında çok sayıda canlı organizmadan oluşan karmaşık ve benzersiz bir ortamdır⁷.

Biyolojik açıdan toprak; yer kabuğunu oluşturan büyük kaya parçaları ve çeşitli organik maddelerin zaman içinde kimyasal, fiziksel ve biyolojik etkenler sebebiyle ayrışması sonucunda oluşur⁸. Bu ayrışma neticesinde atmosfer ile temas eden en dış kısmından ana kayaya kadar inen farklı yapıdaki çeşitli toprak katmanları meydana gelir. Toprak horizonları olarak adlandırılan bu katmanlar, topraktan alınan dikey bir kesit olan toprak profili içerisinde yer alır⁹.

Genellikle bir toprak profili içerisinde; birbirlerine paralel şekilde dizilmiş farklı yapıya sahip A, B, C ve D horizonları bulunur¹⁰. Toprak horizonları arasında en kritik ve işlevsel katman; A horizonudur. Bu nedenle söz konusu horizon hakkında ayrıca bilgi verilmesi uygun görülmüştür.

Toprak profilinin atmosferle temas eden, yüzeyde veya yüzeye yakın yerde oluşan en üst katmanına; A horizonu denir¹¹. Bitkilerin kökleri sayesinde tutunduğu bu katman, pek çok canlı için uygun koşullar ve doğal yaşam alanı oluşturur. Ayrıca organik madde ve humus birikimi oldukça fazla olan bu katman üzerinde tarımsal faaliyetler yürütülmektedir. Tarımsal faaliyetlerin büyük oranda bu katman üzerinde yürütülmesi, söz konusu katmanın önemini daha da artırmaktadır. Erozyon gibi doğa

⁶ Karaca, A., & Turgay, O. C. (2012). "Toprak Kirliliği", *Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Dergisi*, 1(1), 13-19.

⁷ Ünal, M. (2011). "Toprak Oluşumu ve Ülkemizde Çeşitleri", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 134, 12-18.

⁸ Sağlam, M. T., Bahtiyar, M., Cangir, C., & Tok, H. H. (1993). *Toprak Bilimi*, Tekirdağ, 2., Oğuz, H. (2008). "Toprak Bilgisi Ders Notu", Gümüşhane Üniversitesi, 1, 3, Ünal, a.g.m., 2011, 12.

⁹ Özdemir, A., & Kahraman, S. (2015). "Toprak Bilgisi ve Bitki Besleme", 711. (<http://www.kitapark.com/pdf/toprak-bilgisi-ve-bitkibesleme.pdf>. [Erişim tarihi: 28.10.2024])

¹⁰ Şimşek, G. (1973). "Bir Toprak Üntinin Profil ve Horizonlarının Tanımı ve Sembollendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 127-137.

¹¹ Çelebi, H. (2010). "Toprak Oluşumu ve Morfolojik Özellikleri", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 6(4), 117-133.

olaylarından etkilenmesi ve doğrudan yağışlarla yıkanması sebebiyle A horizonu öğretilde; yıkanma katmanı olarak adlandırılır¹². B, C ve D horizonları ise A horizonunun altında yer alır¹³.

Toprak profili bahsedildiği üzere temel olarak dört ana horizonttan oluşsa da çeşitli faktörlerin etkisiyle bazı horizonların meydana gelmemesi veya ana horizonlara ek daha karmaşık alt horizonların gelişmesi de mümkündür¹⁴. Dolayısıyla biyolojik açıdan toprak ve horizonları, çeşitli koşullara bağlı olarak farklılık gösterebilen dinamik yapılardır.

2.1.2. Hukukî Açıdan Toprak Kavramı ve Tarım Arazileri

Toprak hukukunun konusu esas olarak topraklardır¹⁵. Toprak hukuku, topraklar üzerindeki; farklı hukukî ilişkileri düzenleyen kurallar bütünüdür¹⁶. Toprakların kullanımı, korunması ve devrine ilişkin konular toprak hukukunun inceleme alanı içerisinde¹⁷. Bu sebeple, toprak kavramının sadece biyolojik olarak ele alınması yeterli olmayıp aynı zamanda hukukî açıdan da incelenmesi gerekir.

Öğretilde farklı tasnifleri olmakla birlikte¹⁸ genellikle toprak hukuku: “*Geniş anlamda toprak hukuku*” ve “*Dar anlamda toprak hukuku*” olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir¹⁹. Geniş anlamda toprak hukuku, toprakların özelliklerine ve kullanım amacına bakılmaksızın her türlü kara parçası üzerindeki hukukî ilişkileri düzenler²⁰. Bu kapsamda; tarım arazileri, tarıma elverişli olmayan araziler, henüz tarıma açılmamış araziler, kentsel ve kırsal araziler, ormanlar ve belirtmediğimiz

¹² Ünal, a.g.m., 2011, 14.

¹³ Şimşek, a.g.m., 1973, 133., Ünal, a.g.m., 2011, 12-18.

¹⁴ Çelebi, a.g.m., 2010, 117-133.

¹⁵ Eren, F. & Başpınar, V. (2017). *Toprak Hukuku* (5. Baskı), Ankara, 1-155.

¹⁶ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 2.

¹⁷ Bu konulara çalışmanın bütünü içerisinde yer verilmiş olup özellikle tarımsal mülkiyet hukuku içerisinde yer alan ve topraklar üzerindeki mülkiyet hakkına önemli sınırlamalar getiren kamulaştırma ve arazi toplulaştırılması kavramlarına ayrıca “*Toprak Reformlarının Uygulanmasında Kullanılan Araçlar*” başlığı altında değinilmiştir (Bkz. Aşağıda; 3.5. Toprak Reformlarının Uygulanmasında Kullanılan Araçlar).

¹⁸ EREN & BAŞPINAR, öğretilde yer alan toprak hukuku tasniflerine örnek olarak şekli anlamda toprak hukuku ve maddi anlamda toprak hukuku kavramlarından da bahseder. Şekli anlamda toprak hukuku; toprak mülkiyetinin belgelenmesi, düzenlenmesi, devri ve toprak üzerindeki aynı hakların şekline ve usulüne odaklanır. Maddi anlamda toprak hukuku ise toprağın ekonomik fonksiyonu, korunması, özgülmesi (tahsisi), kullanımı ve yönetimi gibi maddi düzenlemelerle ilgilidir (Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 1.).

¹⁹ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 1.

²⁰ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 1.

diğer tüm topraklar geniş anlamda toprak hukukunun konusunu oluşturur. Dar anlamda toprak hukuku ise çok daha dar bir kapsama sahiptir ve yalnızca tarım topraklarını konu alır²¹. Toprak hukuku denildiğinde genellikle tarım toprakları üzerindeki hukukî ilişkileri düzenleyen dar anlamda toprak hukuku anlaşılmaktadır²².

Toprak kavramı, 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu (TKAKK)²³ m. 3/c hükmünde: “...mineral ve organik maddelerin parçalanarak ayrışması sonucu oluşan, yeryüzünü ince bir tabaka halinde kaplayan, canlı ve doğal kaynak...” şeklinde tanımlanmaktadır. Orman sınırlarına dahil olmayan ve üzerinde zirai faaliyet yapılan veya yapılmaya elverişli olan topraklar ise tarım arazilerini oluşturur²⁴. Türk Medeni Kanunu (TMK)²⁵ m. 704 hükmü²⁶ gereği; araziler taşınmaz mal (gayrimenkul) hükmündedir.

Tarım arazisi kavramı; 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu (TTRK)²⁷ m.3/1 hükmü²⁸ ile 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu (TRK)²⁹ m. 2/b hükmünde³⁰ tanımlanmaktadır. Her iki kanun lafzı da tarım arazilerinin temelde zirai faaliyet yapılan veya yapılabilecek koşullara sahip olan topraklardan oluştuğunu düzenlemektedir³¹.

²¹ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 1.

²² Berki, Ş. (1967). *Toprak Hukuku*, Ankara, 4., Akipek, J. G. (1972). *Türk Eşya Hukuku*, Ankara, 111., Düren, A. (1972). *Toprak Hukuku Dersleri*, Ankara, 72 vd.

²³ RG, 19/07/2005, S. 25880.

²⁴ Yılmaz, E. (2021). *(Öğrenciler için) Hukuk Sözlüğü*, Ankara, 746.

²⁵ RG, 08/12/2001, S. 24607.

²⁶ 22/11/2001 Tarih ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu m. 704 hükmü şu şekildedir “*Taşınmaz mülkiyetinin konusu şunlardır:*

1. *Arazi,*

2. *Tapu kütüğünde ayrı sayfaya kaydedilen bağımsız ve sürekli haklar,*

3. *Kat mülkiyeti kütüğüne kayıtlı bağımsız bölümler.”.*

²⁷ RG, 19/07/1973, S. 14599.

²⁸ 25/06/1973 Tarih ve 1757 sayılı mülga Toprak ve Tarım Reformu Kanununun m. 3/1 hükmü şu şekildedir: “*Üzerinde ekim, dikim, bakım, yetiştirme yapılabilen veya orman hariç doğrudan doğruya tabiatan yararlanmak suretiyle bitki veya hayvan üretimine elverişli olan veya ıslah (amelioration) suretiyle üretime elverişli hale getirilen araziye, «tarım arazisi» denir.”.*

²⁹ RG, 01/12/1984, S. 18592.

³⁰ 22/11/1984 Tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu m. 2/b hükmü şu şekildedir: “*Tarım Arazisi: Orman sınırları dışında kalan, zirai üretim yapılan, çayır, mera, yaylak ve kışlak olarak kullanılan, kullanılma şekillerinden birine tahsis edilen veya ekonomik olarak imar, ihya ve ıslah edilerek üretime açılacak arazilerdir.”.*

³¹ Uyumaz, A., & İlhan, O. (2018). “Tarımsal Arazilerde Mülkiyetin Devri”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24(2), 861-905.

Uyumaz & İlhan, tarım arazileri üzerine yaptıkları çalışmalarda; tarım arazilerinin çeşitli unsurlardan oluştuğunu vurgulamışlardır³². Yazarlara göre bu unsurlar:

=> Bir arazinin varlığı,

=> Söz konusu arazi üzerinde tarım yapılması veya arazinin tarım yapılmaya elverişli olması ve

=> Tarım faaliyetleridir³³.

Kanun koyucu, tarımsal üretim yapılan veya yapılabilecek koşullara sahip olan topraklar yanında; çayır-mera arazileri ile yaylak ve kışlak olarak kullanılan arazileri de tarım arazisi olarak tanımlamıştır³⁴. Ormanlar ise açıkça tasnifin dışında tutulmuş ve tarım arazisi olarak görülmemiştir³⁵.

Tarım arazileri; kültür toprakları, çayır-mera toprakları ve tarımsal üretime açılacak topraklar olmak üzere üç başlık altında incelenebilir³⁶. Bu ayrım tarım topraklarının etkin yönetimi ve çeşitli tarımsal stratejilerin uygulanabilmesi açısından önemlidir.

Tarım arazilerinin ilk türü, kültür topraklarıdır. Tarla, bağ, bahçe gibi üzerinde çeşitli tarım teknikleri uygulanmak suretiyle aktif olarak ekim, dikim ve bakım faaliyetleri yürütülen topraklara kültür toprakları denir³⁷. Bu topraklar daha önce tarıma açılmış ve belli bir emek sonucu tarımsal verimlilik gözetilerek işlenen topraklardır³⁸.

Tarım arazilerinin ikinci türü, çayır-mera topraklarıdır. Bu topraklar insan emeği olmaksızın kendiliğinden yetişen doğal bitki örtüsü ile kaplıdır. İşlenmemiş bu topraklarda genellikle hayvancılık faaliyetleri yapılmaktadır³⁹.

³² Uyumaz & İlhan, a.g.m., 2018, 865.

³³ Uyumaz & İlhan, a.g.m., 2018, 865.

³⁴ Ünal, M. (1990). Tarımsal toprakların miras yoluyla parçalanması ve bunun ekonomik zararları. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1), 103-108.

³⁵ Ormanlar, 31/08/1956 tarih ve 6831 sayılı Orman Kanunu'na tabidir.

³⁶ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 4.

³⁷ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 4.

³⁸ Ünal, a.g.m., 1990, 104.

³⁹ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 4.

Tarım arazilerinin üçüncü ve son türü ise tarıma açılması mümkün olan, yani tarıma kazandırılacak arazilerdir. Bu araziler, henüz tarıma açılmamış ancak çeşitli ıslah ve imar faaliyetleri sonrasında tarıma açılması mümkün olan arazileri ifade eder. Toprak reformlarının önemli bir boyutu da tarıma açılması mümkün arazilerin fiziki ve hukukî düzenlemeler yapılarak tarım sektörüne kazandırılmasıdır⁴⁰.

Tüm bu ayrımlar dışında, tarıma elverişli olmayan ve tarıma açılması pratikte mümkün olmayan araziler de bulunmaktadır⁴¹. Yüzey şekilleri ve iklim koşulları gibi sebeplerle tarıma elverişli olmayan araziler; TMK m. 715 hükmü⁴² ile Kadastro Kanunu (KK)⁴³ m. 16 hükmü⁴⁴ uyarınca; hukukî statüleri itibarıyla devletin hüküm ve tasarrufu altındadır ve özel mülkiyete konu edilemez⁴⁵.

2.1.3. Toprak Kavramına Verilen Önem

Toprak kavramına verilen önem, pek çok farklı açıdan ele alınabilir⁴⁶. Biz bu konuyu, öğretilerde alışlagelmiş usulün yerine disiplinler arası bir bakış açısıyla incelemek ve toprak kavramının ekosistemdeki rolü ve fonksiyonları yanında edebî ve dini eserlerdeki yerini ve bu kavramın yarattığı toplumsal dönüşümü ortaya koymak istiyoruz.

⁴⁰ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 5.

⁴¹ Tarıma elverişli olmayan arazilerin başlıca örnekleri: Taşların geniş yüzeyleri kapladığı ve bu nedenle tarım yapmak için gerekli su ve toprak koşuluna sahip olmayan kayalıklar, dik ve eğimli kıyı yüzeyleri, yıl boyunca erimeden devamlı kalan daimî buzullardır (Açıl, A. F., & Demirci, R. (1984). *Tarım Ekonomisi Dersleri*. Ankara, 87.).

⁴² 22/11/2001 Tarih ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu m.715 hükmü şu şekildedir: “*Sahipsiz yerler ile yararı kamuya ait mallar; Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır.*

Aksi ispatlanmadıkça, yararı kamuya ait sular ile kayalar, tepeler, dağlar, buzullar gibi tarıma elverişli olmayan yerler ve bunlardan çıkan kaynaklar; kimsenin mülkiyetinde değildir ve hiçbir şekilde özel mülkiyete konu olamaz.

Sahipsiz yerler ile yararı kamuya ait malların kazanılması, bakımı, korunması, işletilmesi ve kullanılması özel kanun hükümlerine tâbidir.”.

⁴³ RG, 09/07/1987, S. 19512.

⁴⁴ 21/6/1987 Tarih ve 3402 Sayılı Kadastro Kanunu m. 16 hükmü şu şekildedir: “*Kamunun ortak kullanılmasına veya bir kamu hizmetinin görülmesine ayrılan yerlerle Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan sahipsiz yerlerden: ... C) Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan kayalar, tepeler, dağlar (bunlardan çıkan kaynaklar) gibi, tarıma elverişli olmayan sahipsiz yerler ile deniz, göl, nehir gibi genel sular tescil ve sınırlandırmaya tabi değildir, istisnalar saklıdır.*

D) Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan ormanlar, bu Kanunda hüküm bulunmayan hallerde, özel kanunları hükümlerine tabidir.”.

⁴⁵ Başpınar, V. (2000). *Türk Toprak Hukukunda İhya*, Ankara, 77 vd., Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 5.

⁴⁶ Örneğin: Tarihsel bağlamda, kültürel bağlamda, ekonomik bağlamda, sosyal bağlamda vb.

2.1.3.1. Ekosistemdeki Rolü ve Fonksiyonları Açısından Toprak Kavramına Verilen Önem

Toprak, ekosistemin en temel bileşeni ve yaşamın vazgeçilmez bir unsurudur. Canlılığın devamı; topraklar ve toprakların yerine getirdiği pek çok farklı işlev sayesinde sürmektedir. Toprağın başlıca fonksiyonları arasında; bitki ve hayvanlar için doğal yaşam alanları oluşturarak ekosistem içindeki doğal dengenin sürdürülmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması, üzerindeki bitki örtüsü sayesinde tarımsal faaliyetler ile ormancılık faaliyetlerine imkân sağlaması, canlılara besin maddesi sağlaması, su döngüsünü düzenlemesi, yağmur sularını arıtması ve depolaması vardır. Tarımsal faaliyetler ile uğraşan kişiler, mesleklerini topraklar üzerinde yürütmekte olup tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesi adına gerekli olan; sulama, alt yapı, silo/depolama ve enerji üretim tesisleri de toprak zemini üzerine kurulmaktadır⁴⁷.

Toprak, endüstriyel kuruluşlar açısından da son derece önemli fonksiyonlara sahiptir. Birçok endüstriyel kuruluş, üretim sürecinde ihtiyaç duyduğu hammaddeleri sanayi bitkilerinden sağlar. Örneğin; mısır, pamuk, şeker pancarı ve zeytin gibi sanayi bitkileri; besin değerleri yanında tarıma dayalı sanayilerin hammaddesi olmaları bakımından da önem taşır. Bu bitkiler sayesinde; sanayi sektörü gelişir, yeni istihdam olanakları doğar ve ekonomi canlanır⁴⁸.

Toprak olmaksızın bir devletin varlığını sürdürmesi düşünülemez. Toprak, devletlerin varlığı için en temel maddi unsurdur⁴⁹. Bilim ve teknoloji ne kadar ilerlerse ilerlesin toprak yüzeyinin yerini alabilecek veya toprak dışında üzerinde insanların devamlı surette yaşamlarını sürdürmelerine ve tarımsal faaliyetlerde bulunmalarına imkân tanıyabilecek alternatif bir yüzey henüz oluşmamıştır⁵⁰. Ne farklı gezegenlerde ne de sular altında toprağa benzer doğal bir ortam bulunmaktadır. Günümüzde yapılan çalışmalar farklı yapay ortamlarda tarımsal faaliyetlerde bulunma ve bu faaliyetleri farklı boyutlara taşıma amacı taşısa da bu ortamların toprak verimliliği, yapısı ve çeşitliliği açısından toprağı taklit edebilecek seviyeye ulaşamadığı bilinmektedir.

⁴⁷ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 5.

⁴⁸ Uzundumlu, A. S. (2012). “Tarım Sektörünün Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi”, *Alinteri Journal of Agriculture Science*, 22(1), 34-44.

⁴⁹ Bülbül, S., Sürücü, A., Günel, H., & Budak, M. (2022). “Ekosistem Servislerinde Toprağın Rolü”, *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 107-117.

⁵⁰ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 5.

Sonuç olarak; toprak kavramının ekosistem içerisinde önemli bir rolü ve pek çok farklı fonksiyonu bulunmaktadır. Bilim ve teknolojinin hızla ilerlemesi, tarım yöntemleri ve toprak yönetimi gibi farklı alanlarda yeni gelişmelere yol açsa dahi henüz toprağın sunduğu doğal özelliklerin yerini tam anlamıyla alacak bir alternatif üretilmemiştir. Bu sebeplerle toprağın, gelecek yıllarda da yaşamın ve tarımsal üretimin temel unsuru olmaya devam edeceği ve önemini uzun süre daha koruyacağı öngörülmektedir.

2.1.3.2. Edebî ve Dini Eserlerde Toprak Kavramına Verilen Önem

Toprağın, birey ve toplum hayatına olan yoğun etkileri; tarih boyunca toprağa yönelik ilgiyi tetiklemiş ve insanlar arasında toprak merkezli bir düşünce ve bakış açısı oluşmasını sağlamıştır. Böylece; toprakların sadece doğal bir kaynak olmadığı, aynı zamanda manevi ve kültürel bir değer de taşıyabileceği anlaşılmıştır.

Edebî ve dini metinler, toprağın insanlar üzerindeki etkilerini yansıtan en güçlü araçlardan biri olmuş; bu bağlamda toprağın insandan ayrı düşünülemeyeceği inancı ekseninde geçmişten günümüze dek pek çok sözlü ve yazılı eser oluşturulmuştur.

Ortaya koyulan ilk eserlerden olan mitolojilerde; farklı toplumlarca ve benzer şekilde toprağın ortak bir simge olarak kullanıldığı görülmüştür⁵¹. Mitolojilerde toprak; insan ve evren arasındaki ilişkilerin açıklanmasında kullanılmış ve genellikle tanrı veya tanrıçalarla özdeşleştirilmiştir⁵². Bazı mitolojik eserlerde ise toprağın bir kadın olarak kişileştirildiği ve ana figürü ile özdeşleştirildiği görülmüştür⁵³.

Mitolojiler dışında çok çeşitli edebî metinlerde de toprağın özel bir yeri olduğu açıkça görülmektedir⁵⁴. Edebiyat dünyası için toprak en güçlü sembollerden biri olmuş; vatan sevgisi, aidiyet, memleket hasreti gibi temaların işlenmesinde sıkça kullanılmıştır⁵⁵.

⁵¹ Aça, M. (2018). “Dünya Mitolojilerinde Toprak Simgeciliği”, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 23-35.

⁵² Aça, a.g.m., 2018, 23-35., Arifoğlu, Y. (2019). “Toprak ve İnsan: Birkaç Edebi Metinde ve Avesta’da Toprağın Yansıması.”, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 53-60.

⁵³ Arifoğlu, a.g.m., 2019, 53-60., Akçam, H., & Köse, S. (2022). “Mitolojik Ana Tasavvuru Bağlamında Toprak”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(38), 389-396.

⁵⁴ Ateş, S. (1969). “Toprak ve İslam”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1-4), 201-238.

⁵⁵ Arifoğlu, a.g.m., 2019, 53-60.

Toprağa duyulan saygı ve atfedilen kutsiyet semavi dinlerde de kendisini göstermektedir⁵⁶. İslam inancına göre; toprak, Allah'ın kullarına sayısız nimetler vermek amacıyla aracı kıldığı bir örtüdür⁵⁷. Bu örtü ve insanlar arasında yaratılıştan beri var olan kadim bir bağ ve döngüsellik vardır⁵⁸. Öyle ki; ilk insan ve peygamber Hz. Adem'in topraktan yaratıldığı, topraktan gelen insanın nihayetinde toprağa döneceği ve ateşten yaratıldığına inanılan şeytandan üstün kabul edilmesi gerektiği İslamiyet'in kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de geçen pek çok ayette belirtilmektedir⁵⁹. Benzer şekilde Hristiyanlık inancında da toprak kavramına önem verildiği görülmektedir. İncil'de geçen çeşitli metaforlar sayesinde toprak üzerinden manevi dersler verilmiş ve insanlar toprağı ekerek ihtiyaçlarını karşılamaya teşvik edilmiştir⁶⁰. Yahudilik inancında ise Tanrının Yahudilere “*Kutsal Topraklar*” vaat ettiği ve bu toprakları kullanarak geçimlerini sağlamaları gerektiğine inanılmıştır⁶¹. Tüm bu hususlar toprağın fiziksel varlığı yanında farklı unsurları olduğunu da göstermektedir. Toprak, insanlık tarihi açısından önemli bir kavramdır ve farklı kültür, din ve inanç sistemleri üzerinde geniş etkilere sahiptir.

⁵⁶ Harmancı, M. (2014). “Kutlu Başlangıçtan Ebedî İstirahatgaha: Türk Tasavvuf Edebiyatında Toprak Algısı”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13(13), 23-38.

⁵⁷ Gökçe, C., (2010). “Farklı Bir Açıdan Toprak”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 368-377.

⁵⁸ Ağırkaya, G. (2022). “Kutsal Bir Hazine Olarak Toprak-Kur'an Merkezli Bir Analiz”, *Diyanet İlmi Dergi*, 58(2), 545-584.

⁵⁹ İnsanın topraktan yaratılması hususu Kur'an-ı Kerim içerisinde yer alan çeşitli ayetlerde ortaya koyulmuştur. Söz konusu ayetlerden bazıları şu şekildedir: Al-i İmran Sûresi, 59. Ayet: “*Doğrusu Allah katında İsa'nın yaratılışındaki durumu, Âdem'in durumu gibidir; onu topraktan yarattı, sonra ona “ol!” dedi, o da oluverdi*”, Kehf Sûresi, 37. Ayet: “*Seni topraktan, sonra seni bir damla sudan yaratan, daha sonra da seni insan haline getireni mi inkâr ediyorsun?*”, Hud Sûresi, 61. Ayet: “*Sizi topraktan O yarattı. Ve sizi o yerde yaşattı*”, Hicr Sûresi, 26. Ayet: “*Biz insanı, kuru bir çığ çamurdan, şekillenmiş balçıktan yarattık*”, Enam Sûresi, 2. Ayet: “*... O sizi bir çamurdan yarattı*”, Rahman Sûresi, 14. Ayet: “*İnsanı, balçıktan yarattı*”, Taha Sûresi, 55. Ayet: “*Sizi topraktan yarattık; yine sizi toprağa döndüreceğiz*”. Söz konusu ayetler ile insanların topraktan yaratıldığı bildirilmektedir (Kurt, Y., & İyibilgin, O. “Kur'an'da Toprak Kavramı”, *Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 53-76.).

⁶⁰ İncil'in Yaratılış bölümünde (Yaratılış 2:7) Tanrı'nın insanı topraktan yarattığı ve ona yaşam nefesi üflediği belirtilmektedir. Ayrıca Yaratılış bölümü içerisinde (Yaratılış 3:19) insanın ölümsüz olmadığı ve sonunda toprağa döneceği de ifade edilmektedir.

⁶¹ Tevrat içerisinde yer alan Yaratılış Bölümünde (Yaratılış 12:1-3 ve Yaratılış 15:18'te), Tanrı'nın İsrailoğulları'na vaat ettiği topraklar olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Yaratılış 17:8'de; Tanrının İbrahim'e “*Sana ve soyuna vereceğim bu toprakları ebedi bir mülk olarak vereceğim.*” dediği görülmektedir. Tevrat içerisinde yer alan diğer bölüm ve babalarda da benzer şekilde toprağa verilen önem vurgulanmaktadır.

2.1.3.3. Yarattığı Toplumsal Dönüşüm Açısından Toprak Kavramına Verilen Önem

Toprağa verilen önem ile ilgili olarak bir diğer dikkat çeken husus; toprağı işlemeye ve tarımsal faaliyetlerde bulunmaya başlayan toplumların yaşadığı sosyal ve toplumsal dönüşümlere ilişkindir. Çeşitli av hayvanları ve tesadüf eseri bulduğu doğada kendiliğinden yetişen bitkilerle beslenen insanların avcı-toplayıcı yaşam sitilini bırakarak toprağı işlemeyi öğrenmesi ve tarımsal faaliyetlere başlaması toprak kavramına verilen önemi arttırmış ve toplumsal dönüşümlere yol açmıştır⁶². Tarımın keşfi sonrasında zamanla tarım toplumları ve tarıma dayalı ekonomiler oluşmuştur⁶³. Bu sayede canlıların besin olarak kullanabileceği ve/veya ekonomik değeri olan her türlü bitkisel ve hayvansal ürünün üretilmesi sağlanmıştır⁶⁴.

İlk sanayi faaliyetlerinin başlamasına kadar dünya nüfusunun büyük bir kısmı temel geçim kaynağı olarak tarımsal faaliyetlerde bulunmuştur⁶⁵. Gerçekten de günümüzdeki gelişmiş sanayi devletlerinin yakın geçmişte tarım toplumu oldukları ve temel geçim kaynaklarının tarımsal faaliyetler olduğu bilinmektedir⁶⁶.

Tarım devrimi sadece ekonomik açıdan değil toplumsal açıdan da pek çok yenilik getirmiştir. Tarım devrimini kent devrimi takip etmiş, ettikleri toprakların yanından ayrılmak istemeyen insanlar zamanla bulundukları coğrafyaya uyum sağlamış ve göçebe yaşam sitilini bırakarak yerleşik hayata geçmeye başlamıştır⁶⁷. Böylece günümüz modern şehir ve devletlerinin temeli atılmıştır.

Tüm bu tarihsel süreçte en dikkat çeken husus; yerleşik hayata geçen insanların toprakları nasıl paylaşacağı yani tarım arazilerinin mülkiyeti ve nasıl işletileceği sorunu olmuştur. Tarım sektörünün kendi içerisinde barındırdığı riskleri ve belirsizlikleri gören pek çok devlet bu alana müdahil olmuş, çeşitli politika ve

⁶² Kaya, M., & Kalaycı, İ. (2021). “Türkiye’de Tarihsel Süreçte Tarım Politikası ve Planlama Deneyimi”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 23-34.

⁶³ Kaya, M., & Kalaycı, İ., a.g.m., 2021, 23-34.

⁶⁴ Direk, M. (2012). *Tarım Tarihi ve Deontoloji*, Konya, 16.

⁶⁵ Başer, K. (2013). “1923-1950 Yılları Arasındaki Türkiye’de Toprak Dağılımı ve Toprak Reformu Politikasının Sonuçları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (38), 203-216.

⁶⁶ Şahin, H. (1995). *Türkiye Ekonomisi*, Bursa, 233.

⁶⁷ Niray, N. (2002). “Tarihsel Süreç İçinde Kentleşme Olgusu ve Muğla Örneği”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 1-27.

reformlar geliřtirmiřtir⁶⁸. Bu kapsamda kanun koyucu, toprak kavramını diğerk hukukî kavramlardan ayrı bir yerde tutmuştur. Nitekim klasik medeni hukuk anlayışından farklı olarak toprak, basit bir kavram olarak görülmemiş ve daha ayrıntılı ve özel şekilde düzenlenmiştir. Böylece tarım yapılan topraklarının tasarrufu ve adil dağıtımı ile tarım sektörünü kalkındırmaya yönelik olarak tarihte pek çok çözüm arayışı geliştirilmiştir.

2.1.4. Türkiye'nin Toprak Varlığı ve Tarım Sektörünün Millî Ekonomi İçerisindeki Yeri Hakkında Bazı İstatistikler

Bu başlık altında; TÜİK tarafından yapılan genel tarım sayımları ile Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB) internet sitesinde yer alan rapor ve istatistikler dikkate alınarak Türkiye'nin toprak varlığı, bitkisel üretim miktarı ve tarım sektörünün millî ekonomi içerisindeki yeri hakkında bazı istatistiksel bilgiler verilmiştir. Bakanlık tarafından yayımlanan istatistikler, büyük oranda TÜİK verilerine dayandığından tekrara düşmemek adına TÜİK verilerine öncelik verilmiş olsa da TOB tarafından yayımlanan verilerin farklı ve özgün noktaları ayrıca aktarılmaya çalışılmıřtır⁶⁹.

Bir uzmanlık kuruluşu olan Gıda ve Tarım Örgütü (GTÖ), her üye devletin on yılda bir genel tarım sayımı yapmasını tavsiye etmektedir⁷⁰. Bu sayımlar sayesinde; ülkelerin mevcut toprak varlığı, tarımsal yapısı ve tarımsal yapıda meydana gelen değişiklikler detaylı şekilde analiz edilmekte ve tarımsal stratejiler belirlenmektedir. Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar ülkemizde toplam yedi kez genel tarım sayımı gerçekteřtirilmiřtir⁷¹. Son sayım, 2001 yılı içerisinde yapılmış ve bu sayımda GTÖ önerileri yanında Avrupa Birliği (AB) mevzuatı da dikkate alınmıřtır⁷².

2024 yılında TÜİK ile TOB -Tarım Reformu Genel Müdürlüğü (TRGM) arasında imzalanan protokol kapsamında tekrar genel tarım sayımına başlansa da 2024-2025 yıllarını kapsayan dönem içerisinde yapılması planlanan sayım henüz

⁶⁸ Balkaya, A. & Kandemir, D., & Sarıbaş, ř. (2015). "Türkiye Sebze Fidesi Üretimindeki Son Gelişmeler", *TÜRKTOB Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi*, 4(13), 4-8.

⁶⁹ Kasnakoğlu, H. (2022). "Türkiye Tarım İstatistikleri: Bütünleşik Bir Veri Tabanı Önerisi", *Ekonomi-tek Dergisi*, 11(2), 63-105.

⁷⁰ Akın, V., & Kaya, Y. (2020). "Cumhuriyetin İlk Tarım Sayımı Verilerine Göre Trakya'da Tarım ve Hayvancılık", *Trakya Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 21(2), 103-114.

⁷¹ Söz konusu sayımlar 1927, 1950, 1963, 1970, 1980, 1991 ve 2001 yıllarında yapılmıştır.

⁷² Saçlı, Y. (2009), "Türkiye'de Tarım İstatistikleri: Gelişimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri" Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 10-21.

tamamlanmamış olduğundan kullanılamamıştır. Bu sebeple son genel tarım sayımı olan 2001 sayımına dair istatistikler ile diğer güncel TÜİK istatistikleri üzerinde durulmakla yetinilmiştir.

2.1.4.1. Türkiye'nin Toprak Varlığı ve Bitkisel Üretim Miktarı

Sahip olunan topraklar, her ülke için stratejik ve vazgeçilmez bir unsurdur⁷³. Türkiye, tarım sektöründeki mevcut olumsuz koşullara rağmen; geniş tarım arazileri ve tarımsal ürün çeşitliliği açısından önemli bir potansiyele sahiptir⁷⁴.

2023 yılında TÜİK tarafından elektronik olarak yayımlanan “İstatistiklerle Türkiye Dergisi⁷⁵” içerisinde yer alan Tablo 2.1; 2021-2023 yılları arasında Türkiye’deki tarım ve orman alanları miktarını ve bu alanların belirtilen yıllar içindeki değişimini göstermektedir. Söz konusu tablo incelendiğinde toplam tarım alanlarının; toplam işlenen tarım alanı, toplam uzun ömürlü bitkilerin alanı ve çayır ve mera arazisinden oluştuğu görülmektedir. 2023 yılı verilerine göre; toplam tarım alanları içerisinde en büyük pay 20.252 bin kilometrekare ile toplam işlenen tarım alanında olup onu 14.617 bin kilometrekare ile çayır ve mera arazileri ve 3.694 bin kilometrekare ile toplam uzun ömürlü bitkilerin alanı takip etmiştir.

Tablo 2.1. incelendiğinde; Türkiye’nin orman varlığının tarım alanlarına dahil edilmediği ve ayrıca gösterildiği görülmektedir. 2023 verilerine göre Türkiye’nin 23.245 bin kilometrekare orman varlığı vardır. Bu durumda Türkiye’nin neredeyse %50’si toplam tarım alanından, yaklaşık %30’u ise orman alanından oluşmaktadır. Toplam tarım alanları ise geçmiş yıllara oranla artış göstermiş ve yaklaşık olarak 38.563 bin kilometrekare olmuştur. Bayar, 2018 yılında yapmış olduğu çalışmasında; Türkiye’de tarım alanlarının yıldan yıla arttığını ve bu artışın büyük oranda destekleyici tarım politikalarından kaynaklandığını savunmuştur⁷⁶.

⁷³ Doğan, Z., Arslan, S., & Berkman, A. (2015). “Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 29-41.

⁷⁴ Bayar, R. (2018). “Arazi Kullanımı Açısından Türkiye’de Tarım Alanlarının Değişimi”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 16(2), 187-200.

⁷⁵ https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/yayinGoruntuleme.zul?yayin_no=61,

Erişim tarihi: 28.10.2024.

⁷⁶ Bayar, a.g.m., 2018, 197.

Tablo 2.1. Tarım ve Orman Alanları, 2021-2023

Agricultural land and forest area, 2021-2023

	(Bin hektar-Thousand hectare)		
	2021	2022 ⁽¹⁾	2023*
Toplam tarım alanı -Total utilized agricultural land	38 089	38 501	38 563
Toplam işlenen tarım alanı -Total arable land	19 881	20 213	20 252
Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin alanı Area of cereals and other crop products			
Ekilen alan -Sown area	16 062	16 529	16 720
Nadas -Fallow land	3 059	2 960	2 814
Sebze bahçeleri alanı -Area of vegetable gardens	755	718	712
Süs bitkileri alanı -Area of ornamental plants	5	6	6
Toplam uzun ömürlü bitkilerin alanı Total land under permanent crops	3 591	3 671	3 694
Diğer meyveler, içecek ve baharat bitkileri alanı -Area of other fruits, beverage and spices crops	2 312	2 385	2 413
Bağ alanı -Area of vineyard	390	385	378
Zeytin ağaçlarının kapladığı alan Area of olive trees	889	901	903
Çayır ve mera arazisi ⁽¹⁾ -Land under permanent meadows and pastures ⁽¹⁾	14 617	14 617	14 617
Orman alanı ⁽²⁾ -Forest area ⁽²⁾	23 110	23 245	23 245

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı

Source: Ministry of Agriculture and Forestry

Not. Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Note. Figures in table may not add up to totals due to rounding.

(1) 2001 Genel Tarım Sayımı, Köy Genel Bilgi Anketi sonucudur.

(1) 2001 General Agricultural Census, results of Village Information Survey.

(2) %11 ve daha fazla kapalılıktaki normal orman alanları ile %10 ve daha az kapalılıktaki bozuk orman alanlarını içerir.

(2) Normal forest area having 11% or more forest tree density and spoiled forest area having 10% or less forest tree density are included.

(KAYNAKÇA:https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/yayinGoruntuleme.zul?yayin_no=61,
Erişim tarihi: 28.10.2024.)

Tablo 2.2. ise 2021-2023 yılları arasında Türkiye'de üretilen tarım ürünlerinin türünü, miktarlarını ve belirtilen yıllar içindeki değişimini göstermektedir. Söz konusu tablo incelendiğinde; 2023 yılı içerisinde toplam 206.330 bin ton tarımsal ürün üretildiği anlaşılmaktadır. Bu ürünler içerisinde en büyük pay tahıl ve diğer bitkisel ürünlerde olmuş, onu sebze ve meyve üretimi takip etmiştir.

Tablo 2.1. Bitkisel Üretim 2021-2023

Crop production, 2021-2023			
	(Bin ton-Thousand tonnes)		
	2021	2022 ⁽¹⁾	2023*
Tahıllar ve diğer bitkisel ürünler⁽¹⁾			
Cereals and other crops ⁽¹⁾	121 903	137 423	147 134
Sebzeler-Vegetables	31 753	31 589	31 788
Meyveler, içecek ve baharat bitkileri			
Fruits, beverages and spices crops	24 907	26 795	27 408
Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı			
Source: Ministry of Agriculture and Forestry			
(1) Toplam değer içinde mükerrerlik oluşmaması için pamuk (lif) ve pamuk (tohum) dahil, pamuk (kütü) hariçtir.			
(1) In order to avoid duplication in the total value, cotton (linter) and cotton (seed) are included, cotton (raw) is excluded.			

(KAYNAKÇA: https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/yayinGoruntuleme.zul?yayin_no=61, Erişim tarihi: 28.10.2024.)

2.1.4.2. Tarım Sektörünün Millî Ekonomi İçerisindeki Yeri

Tarım sektörü; insanlık için temel gıda maddelerini sağlaması, pek çok endüstriyel kuruluşun ihtiyaç duyduğu sanayi maddelerinin hammaddesine kaynaklık etmesi, fonksiyonları, yarattığı büyük istihdam olanakları ve dış ticaret hacmi bakımından stratejik öneme sahip evrensel bir sektördür⁷⁷. Hemen hemen her ülke; nüfusunu besin ihtiyacını karşılayabilmek, zirai açıdan başka ülkelere bağımlı olmamak, gıda güvenliğini sağlamak, olağandışı durumlara hazırlıklı olmak vb. sebeplerle tarım sektörünü destekleyen politikalar benimsemiştir⁷⁸.

⁷⁷ Sarı, S. (2022). "Türkiye'de Tarım Sektörünün Yeri ve Önemi", *KAYES-2022*, 183-194.

⁷⁸ Uzundumlu, a.g.m., 2012, 34-44.

Tarım sektörünün, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde millî ekonomi içindeki payı çok daha büyük olmuş ve insanlar geçimlerini genelde tarım sektöründen karşılamıştır⁷⁹. Böylece söz konusu ülkelerde gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) büyük oranda tarım sektöründen oluşmuştur.

Gelişmiş ülkelerde ise hizmet ve sanayi sektörleri ön plana çıkmış, tarım sektörünün ise millî ekonomi ve GSYH içerisindeki payı nispeten daha az olmuştur⁸⁰. Ancak bu durum dahi gelişmiş ülkelerin tarım sektöründen tamamen vazgeçmesine neden olmamış ve modern tarım teknikleriyle tarımsal faaliyetler sürdürülmüştür⁸¹. Doğan; savaşlar, doğal afetler ve kıtlık gibi olağan dışı durumların her zaman büyük riskler içerdiğini ve az gelişmiş, gelişmekte olan veya gelişmiş her ülkenin tarım sektörüne gereken önemi vermesi gerektiğini vurgulamıştır⁸².

Sonuç olarak; ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklar, tarım sektörünün millî ekonomi içerisindeki payında değişikliklere sebep olmuş ve ülkelerin gelişmişlik seviyesi arttıkça tarım sektörünün millî ekonomi içerisindeki payı azalmıştır⁸³.

Tablo 2.3. 2021-2023 yılları arasında Türkiye’de GSYH miktarını ve bu miktarın iktisadi faaliyet kollarına dağılımını göstermektedir. Söz konusu tablo incelendiğinde; tarım sektörünün GSYH içindeki payının hizmet ve sanayi sektörlerinden düşük olduğu ve belirtilen yıllar içinde oransal olarak azalmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak ters orantılı şekilde, tarımsal üretim miktarı reel olarak istikrarlı bir artış eğilimi göstermiştir. Ancak 2021-2023 yılları arasında Türkiye’de yaşanan enflasyon göz ardı edilmemeli ve tabloda görülen üretim değerlerindeki artışın büyük ölçüde fiyat artışlarından kaynaklandığı ve reel (gerçek) büyümeyi tam anlamıyla yansıtmayabileceği unutulmamalıdır.

⁷⁹ Erbay, R. (2013). “Ekonomik Kalkınmada Tarımın Rolü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 1-16.

⁸⁰ Erbay, a.g.m., 2013, 1-16.

⁸¹ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 23.

⁸² Doğan, A. (2009), “Ekonomik Gelişme Sürecine Tarımın Katkısı: Türkiye Örneği”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 365-392.

⁸³ Şanver, C., & Söğüt, Y. (2022), “Türkiye’de 2000-2021 Yılları Arası Tarımsal Desteklerin Tarım Sektörünün Gelişimine Etkisi”, *Ekonomi ve Finans Konularına Teorik Yaklaşımlar*, 272- 286.

Tablo 2.2. Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, Üretim Yöntemiyle Cari Fiyatlarla 2021-2023

Gross domestic product at current prices by production approach,
2021-2023

[İktisadi faaliyet kollarına göre temel fiyatlarla A10]

[By kind of economic activity in basic prices A10]

	(Milyon TL-Million TL)		
NACE Rev.2	2021 ^(r)	2022 ^(r)	2023*
Gayrisafi yurt içi hasıla (Alıcı fiyatlarıyla)			
Gross domestic product (Purchaser's price)	7 256 142	15 011 776	26 276 307
A-Tarım, ormancılık ve balıkçılık			
A-Agriculture, forestry and fishing	401 537	972 302	1 624 741
BCDE-Sanayi	1 891 987	3 964 834	5 959 554
BCDE-Industry			
C-İmalat sanayi-C-Manufacturing	1 613 624	3 318 901	5 099 529
F-İnşaat			
F-Construction	367 053	732 916	1 466 468
GHI-Hizmetler			
GHI-Services	1 773 981	4 010 485	7 009 908
J-Bilgi ve iletişim			
J-Information and communication	202 927	355 573	643 801
K-Finans ve sigorta faaliyetleri			
K-Financial and insurance activities	211 257	494 576	867 450
L-Gayrimenkul faaliyetleri			
L-Real estate activities	358 676	556 821	1 018 323
MN-Mesleki, idari ve destek hizmet faaliyetleri			
MN-Professional, administrative and support service activities	342 342	685 846	1 349 518
OPQ-Kamu yönetimi, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri			
OPQ-Public administration, education, human health and social work activities	771 800	1 360 101	2 732 208
RST-Diğer hizmet faaliyetleri			
RST-Other service activities	166 984	303 333	580 561
Sektörler toplamı-Sectoral total	6 488 545	13 436 787	23 252 533
Ürün üzerindeki vergiler eksi sübvansiyonlar			

(KAYNAKÇA: https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/yayinGoruntuleme.zul?yayin_no=61)

Erişim tarihi: 28.10.2024.)

Tablo 2.4. ise 2023 yılı içerisinde Türkiye'de 15 yaş ve üzerindeki nüfusun sektörlere göre istihdam oranını ve istihdam edilen kişilerin cinsiyet dağılımını göstermektedir. Yayımlanan verilerde; 2023 yılı itibarıyla 21 milyon 286 bin erkek ve 10 milyon 346 bin kadın olmak üzere toplam 31 milyon 632 bin kişinin istihdam edildiği görülmektedir. İstihdam edilen kişiler; tarım, sanayi, inşaat ve hizmet sektörlerinde çalışmaktadır.

Tarım, ormancılık, balıkçılık gibi faaliyetleri içerisinde bulunduran tarım sektöründe çalışanların sayısı 4 milyon 695 bin kişidir. Söz konusu veriler; tarım sektörünün genel istihdamın önemli bir kısmını oluşturduğunu ve ülke genelinde istihdam edilenlerin yaklaşık %15'ine karşılık gelerek ülke ekonomisine istihdam yönüyle önemli katkılar sağladığını göstermektedir⁸⁴.

Tarım sektöründe istihdam edilen 2 milyon 757 bin kişi erkeklerden, 1 milyon 938 bin kişi ise kadınlardan oluşmaktadır. Bu durum, tarım sektöründe çalışanların yaklaşık %41 oranında kadın olduğunu ve tarımın kadın istihdamının yoğunlaştığı bir sektör olduğunu ortaya koymaktadır.

⁸⁴ Uzundumlu, a.g.m., 2012, 34-44.

Tablo 2.3. Ekonomik Faaliyete ve Cinsiyete Göre İstihdam Edilenler, 2023.

Employment by economic activities and sex, 2023

[15+ yaş-age]

(Bin kişi-Thousand person)

Ekonomik faaliyet-Economic activity	Toplam	Erkek	Kadın
NACE Rev.2	Total	Male	Female
Toplam-Total	31 632	21 286	10 346
Tarım-Agriculture	4 695	2 757	1 938
Tarım, ormancılık ve balıkçılık			
Agriculture, forestry and fishing	4 695	2 757	1 938
Sanayi-Industry	6 711	4 950	1 761
Madencilik ve taş ocaklığı			
Mining and quarrying	155	145	10
İmalat-Manufacturing	6 229	4 520	1 709
Elektrik, gaz, buhar, su temini ve kanalizasyon-Electricity, gas, steam, water supply, sewerage etc.	327	285	42
İnşaat-Construction	1 997	1 896	100
İnşaat-Construction	1 997	1 896	100
Hizmetler-Services	18 230	11 685	6 547
Toptan ve perakende ticaret			
Wholesale and retail trade	4 539	3 292	1 247
Ulaştırma ve depolama			
Transportation and storage	1 567	1 390	177
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri			
Accommodation and food service activities	1 807	1 238	569
Bilgi ve iletişim-Information and communication	313	218	96

(KAYNAKÇA: https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/yayinGoruntuleme.zul?yayin_no=61)

Erişim tarihi: 28.10.2024.)

2.2. Toprak Reformu Kavramı Hakkında Genel Bilgiler

2.2.1. Toprak Reformu Kavramı

İlk çağlardan günümüze toprak ve insan arasında her açıdan sıkı bir bağ oluşmuş, bu bağ sayesinde toprak ile ilgili konular uzun yıllar güncelliğini korumuştur. Zamanla daha fazla ve daha verimli topraklara ulaşmak isteyen insanoğlu, toprak mülkiyeti başta olmak üzere toprak merkezli çeşitli hukukî anlaşmazlıklar yaşamıştır⁸⁵. Bu anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması ve bozulan toplumsal düzenin tekrar tesis edilmesi adına ilk toprak reformları ortaya çıkmıştır.

Reform kavramı; iyileştirme, düzenleme ve şekil verme anlamına gelen yabancı kökenli bir kelimedir⁸⁶. Yılmaz, reform kelimesini; yeniden şekillenme, daha iyi duruma getirme, iyileştirme ve düzeltme olarak tanımlamıştır⁸⁷. Toprak reformu ise araziye/ toprağa yapılan müdahale, iyileştirme ve düzeltmeler olarak ifade edilmektedir⁸⁸.

Toprak reformu kavramı, zaman zaman tarım reformu kavramı yerine kullanılmaktadır⁸⁹. Pamak, söz konusu kavramların kesin çizgilerle ayrılmasının mümkün olmadığını ve hiçbir zaman ve yerde tam anlamıyla ayırt edilemeyeceklerini vurgulamaktadır⁹⁰. Yazara göre; tarım reformu kavramı, tarımsal üretimin artırılması için alınması gereken tedbirleri kapsamaktadır ve bu açıdan toprak reformlarının başarıya ulaşmasında etkilidir⁹¹. Avşar ise tarım reformu kavramını, toprak reformu ve toprakların toplulaştırılması kavramlarını da kapsadığını belirtmiştir⁹². Bu açıdan farklı yazarlarca günümüz toprak reformu anlayışının yalnızca toprak dağıtmaktan ibaret olmadığı ve tarım reformu kavramıyla iç içe geçtiği vurgulanmıştır⁹³.

⁸⁵ Korkut, a.g.e., 1984, 7-69.

⁸⁶ Türk Dil Kurumu. (2024). "Reform"; İnternet: <https://sozluk.gov.tr/?ara=reform>, Erişim Tarihi: 28/10/2024.

⁸⁷ Yılmaz, a.g.e., 2021, 636.

⁸⁸ Ergene, A. (2010). "Zirai Kalkınmamız ve Toprak Reformu", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 4, 1-13.

⁸⁹ Korkut, a.g.e., 1984, 13.

⁹⁰ Pamak, M. (1980). "Türkiye'de Toprak Reformu", *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (18), 127-162.

⁹¹ Pamak, a.g.m., 1980, 129.

⁹² Avşar, F. (1997). Tarım Reformu ve Arazi Toplulaştırma, *Trakya'da Sanayileşme ve Çevre Sempozyumu II' de sunulmuştur*. Kırklareli, Türkiye.

⁹³ Korkut, a.g.e., 1984, 14.

Toprak reformu yapılmaksızın tarım reformlarının tam anlamıyla başarıya ulaşması mümkün olmadığından toprak ve tarım reformu çalışmalarının bir arada yürütülmesi gerekir⁹⁴. Her ne kadar tarım reformu kavramı tarımsal üretimin arttırılmasını hedeflemekte olup toprak reformlarından farklı olarak toprak mülkiyetinde belirgin bir değişim ön görmese de toprak reformu kavramından bağımsız olarak ele alınamaz⁹⁵.

Toprak reformları kavramından anlaşılması gerekenler, reformların uygulanma biçimleri ve hedefleri; farklı ideolojik yaklaşımlar tarafından farklı anlaşmakta ve başka şekillerde uygulanmaktadır⁹⁶. Bu durum; ideolojilerin, toprak reformlarına olan farklı bakış açısından kaynaklanır. Örneğin; kapitalist yaklaşıma göre toprak reformlarıyla sosyalist yaklaşıma göre toprak reformları birbirlerinden tamamen farklıdır⁹⁷. Kimi yazarlar, toprak reformlarının Marksist ideolojinin propaganda aracı olduğu kanaatindedir ve toprak reformlarını Marksist anlamda da inceler⁹⁸. Ancak her ideolojinin toprak reformlarını kendi açısından ele alması pek çok farklı yaklaşım yaratacağından sadece dar ve geniş anlamda toprak reformları anlatılmakla yetinilmiştir. Toprak reformu kavramı genellikle iki başlık altında incelenmektedir. Bunlar, dar anlamda toprak reformları ve geniş anlamda toprak reformlarıdır⁹⁹.

2.2.1.1. Dar Anlamda Toprak Reformları

Dar anlamda toprak reformları; özel kişilerin mülkiyetinde bulunan tarım topraklarının, sahiplerinden alınarak topraksız veya az topraklı çiftçilere dağıtılmasını esas alır¹⁰⁰. Bu tanım temelde; geçimlerini tarımdan sağlayan kişilere geçinebilecekleri kadar toprak dağıtılmasını ifade eder¹⁰¹. Ancak toprak reformu kavramı ile kastedilen toprağın dağıtılması sorunundan çok daha karmaşıktır¹⁰². Bu sebeple dünya üzerinde

⁹⁴ Özçağlar, H. (2010). "Tarım Reformu Genel Müdürlüğü", *Kamu Yönetimi Çalışmaları*, 118-120.

⁹⁵ Hamitoğulları, B. (1966). "Türkiye'de Toprak, Toprak Reformu ve İktisadi Kalkınma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 21(01), 26.

⁹⁶ Korkut, a.g.e., 1984, 13

⁹⁷ Korkut, a.g.e., 1984, 14-15.

⁹⁸ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 91-102.

⁹⁹ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 94.

¹⁰⁰ Güriz, A. (1968). "Modern Mülkiyet Kavramı ve Toprak Reformu", *Türkiye'de Toprak Reformu Semineri*, 6(8), 69-120.

¹⁰¹ Pamak, a.g.m., 1980, 128.

¹⁰² Ayyıldız, T. (2010). "Toprak Reformu ve Nedenleri", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 165-174.

uygulanan çeşitli örnekler incelendiğinde dar anlamda toprak reformu anlayışının yeterince başarılı olmadığı ve genellikle tercih edilmediği görülmektedir.

Gerçekten de 1. Dünya Savaşı sonrasında çeşitli ülkelerde gerçekleştirilmeye çalışılan toprak reformları, herhangi bir başka çalışma yapılmaksızın toprak mülkiyetinin sadece devrinden ibaret görüldüğünden ve toprak ile ilgili diğer tüm ilişkiler göz ardı edildiğinden büyük ölçüde başarısız olmuştur¹⁰³. Çiftçilere herhangi bir sermaye ve kredi imkânı tanınmaması, tarımsal ekipman desteği verilmemesi, gerekli eğitimin verilmemesi, toprağı iyileştirme ve verimini artırma adına çalışmalarda bulunulmaması, tarım ürünlerinin değerlendirme ve pazarlama koşullarının oluşturulmaması reformların başarısız olmasının temel sebepleridir¹⁰⁴. Toprak üzerindeki hukukî ilişkilerin¹⁰⁵ düzenlenmemesi de bu süreci daha sorunlu hale getirmektedir. Sonuç olarak, çiftçilere işleyebilecekleri toprak sağlanmış olsa da destekleyici unsurlar sağlanamadığından birçok çiftçi tarımsal faaliyetlerini sürdürememiş ve zamanla bu faaliyetlerden uzaklaşmıştır¹⁰⁶. Türkiye’de de farklı zamanlarda toprak dağıtımları olmuştur. Ancak yapılan ilk çalışmalarda toprak reformları dar anlamda ele alındığından pratikte hedeflenen sonuçlara ulaşamamıştır¹⁰⁷.

Gelinen noktada; toprak reformlarının yalnızca mülkiyet devriyle sınırlı olmadığı, etkili ve kalıcı bir reform için çok daha kapsamlı çalışmalar gerektiği açıktır. Tüm bu sebeplerle toprak reformu kavramının beklenen sonuçları vermesi adına dar bir çerçevede değerlendirilmemesi, çeşitli karmaşık süreçlerin göz ardı edilmemesi ve topyekûn bir tarımsal kalkınma stratejisi olarak geniş anlamda ele alınması gerekir.

2.2.1.2. Geniş Anlamda Toprak Reformları

Geniş anlamda toprak reformu anlayışı, dar anlamda toprak reformlarının yetersizliğinin anlaşılması sonrasında özellikle yakın geçmişte önem kazanmıştır¹⁰⁸.

¹⁰³ Ayyıldız, a.g.m., 2010, 165-174.

¹⁰⁴ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 94-95.

¹⁰⁵ Toprakla ilgili hukukî ilişkiler, toprak mülkiyeti ve kullanımı hakkında çeşitli düzenlemeleri kapsamaktadır. Örneğin; toprakların toplulaştırılması, toprak üzerindeki kira ve ortakçı ilişkilerinin düzenlenmesi, tarım kooperatiflerinin kurulması ve bu kooperatiflerin etkin şekilde örgütlenmesi vb.

¹⁰⁶ Berki, a.g.e., 1967, 4., Çelebican, G. (1968). *İktisadi Açıdan Toprak Reformu*, Ankara, 14 vd.

¹⁰⁷ Bu konu, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde anlatılmıştır. (Bkz. Aşağıda; 4.2. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde Toprak Reformları).

¹⁰⁸ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 96.

Bu anlayışa göre; toprak reformları, dar anlamda toprak reformu anlayışında olduğu gibi toprağın mülkiyeti sorununu da içine alan ancak bu sorunun ötesinde çok daha kapsamlı olarak incelenmesi gereken bir konudur¹⁰⁹.

Geniş anlamda toprak reformlarının iki yönü vardır¹¹⁰. Bu anlayışa göre reformlar; hem ülkenin kendi koşullarına ve önceliklerine göre toprak dağıtmasını hem de reform hareketlerinin amacına ulaşması adına çeşitli tedbirler alınmasını kapsar¹¹¹. İlgili kurumların ıslahını da içeren her türlü tedbiri alma yükümlülüğü, Devlete aittir¹¹². Devlet, toprak reformlarının başarılı bir şekilde uygulanması için kapsamlı bir program hazırlayarak, vergi hukuku da dahil tüm süreçleri bir program dahilinde yürütmeli, toprağın verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla kamusal alanları ve özel mülkiyete ait arazileri düzenlemeli ve bu araziler üzerinde gerekli tedbirleri almalıdır. O halde geniş anlamda toprak reformları; devletin, toprak mülkiyeti ve toprak üzerindeki kullanım haklarını Anayasal düzene ve toplumsal yapıya uygun şekilde yeniden düzenlemesini ve geçimini tarımdan sağlayan bireylerin toprak ihtiyaçlarına cevap verilmesini hedefler¹¹³. Geniş anlamda toprak reformlarına ilişkin bu tanım, aynı zamanda BM-GTÖ tarafından da benimsenmiştir¹¹⁴.

1961 Anayasası¹¹⁵ m. 37 hükmü¹¹⁶ uyarınca kanun koyucunun geniş anlamda toprak reformlarını benimsediği görülmektedir. İlgili hükümde, devletin topraksız veya az topraklı çiftçilere toprak sağlayacağını ve bununla da yetinmeyerek ihtiyaç duyulması halinde çiftçilerin işletme araçlarına sahip olmalarının kolaylaştırılacağı ifade edilmiştir. Benzer şekilde mevcut Anayasa ve yürürlükte olan çeşitli kanunlarda da geniş anlamda toprak reformu anlayışının benimsendiği görülmektedir.

¹⁰⁹ Tekelioğlu, Y. (2010). “Toprak Reformu ve Türkiye Uygulamaları”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 10(19), 43-80.

¹¹⁰ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 96.

¹¹¹ Pamak, a.g.m., 1980, 129., Çevik, a.g.m., 2002, 677-686.

¹¹² İnci, İ. (2010). “Atatürk Dönemi Türkiye’inde Toprak Mülkiyet Dağılımı ile İlgili Bazı Düzenlemeler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (44), 345-359.

¹¹³ Şener, İ. (1971). *Toprak Reformu ve Tarım Reformu*, İstanbul, 8.

¹¹⁴ Güriz, a.g.m., 1968, 94.

¹¹⁵ RG, 20/07/1961, S. 10859.

¹¹⁶ 1961 Anayasası m. 37 hükmü şu şekildedir: “Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amaçlarıyla gereken tedbirleri alır. Kanun, bu amaçlarla, değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir. Devlet, çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştırır. Toprak dağıtımı, ormanların küçülmesi veya diğer toprak servetlerinin azalması sonucunu doğuramaz.”.

1982 Anayasası'nın¹¹⁷ “Toprak Mülkiyeti” başlıklı m. 44 hükmü¹¹⁸ ile “Tarım, Hayvancılık ve Bu Üretim Dallarında Çalışanların Korunması” başlıklı m. 45 hükmü¹¹⁹ de geniş anlamda toprak reformlarını esas almaktadır. Ek olarak kamulaştırma ile ilgili Anayasa m. 46 hükmü¹²⁰ açıkça tarım reformu kavramından bahsetmekte ve madde lafzında geniş anlamda toprak reformlarına ilişkin düzenlemeler geçtiği görülmektedir¹²¹.

1757 sayılı mülga TTRK m. 1 hükmü¹²² kapsamında yapılan tanımlarla 3083 sayılı TRK m. 1 hükmünde¹²³ de geniş anlamda toprak reformu anlayışının benimsendiği görülmektedir. Benzer örneklerin arttırılması mümkündür.

¹¹⁷ RG, 09/11/1982, S. 17863.

¹¹⁸ 1982 Anayasası m. 44 hükmü şu şekildedir: “Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçilikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alır. Kanun, bu amaçla, değişik tarım bölgeleri ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini tesbit edebilir. Topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlanması, üretimin düşürülmesi, ormanların küçülmesi ve diğer toprak ve yeraltı servetlerinin azalması sonucunu doğuramaz...”.

¹¹⁹ 1982 Anayasası m. 45 hükmü şu şekildedir: “Devlet, tarım arazileri ile çayır ve mer’aların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek, tarımsal üretim planlaması ilkelerine uygun olarak bitkisel ve hayvansal üretimi artırmak maksadıyla, tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırır. Devlet, bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi ve gerçek değerlerinin üreticinin eline geçmesi için gereken tedbirleri alır.”.

¹²⁰ 1982 Anayasasının 46. Madde hükmü şu şekildedir: “...Kamulaştırma bedeli ile kesin hükme bağlanan artırım bedeli nakden ve peşin olarak ödenir. Ancak, tarım reformunun uygulanması, büyük enerji ve sulama projeleri ile iskân projelerinin gerçekleştirilmesi, yeni ormanların yetiştirilmesi, kıyıların korunması ve turizm amacıyla kamulaştırılan toprakların bedellerinin ödenme şekli kanunla gösterilir...”.

¹²¹ Kamulaştırılan toprakların sahiplerine ödenecek kamulaştırma bedelinin belirlenmesi ve ödeme sürelerinin tespiti vb.

¹²² 25/06/1973 Tarih ve 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu m. 1 hükmü şu şekildedir: “Bu kanun açısından toprak ve tarım reformu, toprak mülkiyet dağılımının, tasarruf ve işletme şeklinin ve işletmelerle ilgili yapının verimlilik ve sosyal adalet ilkelerine uygun olarak düzenlenmesidir.”.

¹²³ 22/11/1984 Tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu m. 1 hükmü şu şekildedir: “Bu Kanunun amacı sulama alanları ile Cumhurbaşkanınca gerekli görülen alanlarda;

a) Toprağın verimli şekilde işletilmesini, işletilmesinin korunmasını, birim alandan azami ekonomik verimin alınmasını, tarım üretiminin sürekli olarak artırılmasını, değerlendirilmesini ve buralarda istihdam imkanlarının artırılmasını,
b) Yeterli toprağı bulunmayan ve topraksız çiftçilerin zirai aile işletmeleri kurabilmeleri için Devletin mülkiyetinde bulunan topraklarla topraklandırılmalarını, desteklenmelerini, eğitilmelerini,
c) Ekonomik üretime imkân vermeyecek şekilde parçalanmış tarım topraklarının gerektiğinde ve imkanlar ölçüsünde genişletilmesi suretiyle de toplulaştırılmasını, tarım arazisinin ailenin geçimini sağlamaya ve aile iş gücünü değerlendirmeye yeterli olmayacak derecede parçalanmasını ve küçülmesini önlemeyi,
d) Yeni yerleşme yerleri kurmayı, mevcut yerleşme yerlerine eklemeler yapmayı,
e) Zorunluluk halinde tarım arazisinin diğer amaçlara tahsisini düzenlemeyi,
f) Dağıtılmayan tarım arazisinin değerlendirilme şeklini belirlemeyi,
g) Cumhurbaşkanınca gerekli görülen diğer bölgelerde gayrimenkullerin Milli Güvenlik nedeniyle mülkiyet ve tasarruf şekillerinde ve yerleşim yerlerinde düzenlemeler yapmayı, sağlamaktır.”.

Sonuç olarak geniş anlamda toprak reformlarının pek çok yönü ve karmaşıklığı olduğu düşünülse de dar anlamda toprak reformu anlayışı yerine bu anlayışın benimsenmesinin, uzun vadede daha kalıcı ve başarılı sonuçlar doğuracağı açıktır. Günümüzde benimsenen anlayış, geniş anlamda toprak reformlarıdır.

2.2.2. Toprak Reformlarının Temel Özellikleri

Toprak reformunun tanımı ve öğretilde vurgulanan niteliklerinden yola çıkarak çeşitli özellikleri olduğu anlaşılmaktadır. Eren & Başpınar, toprak reformlarının üç temel özelliği olduğunu ifade eder¹²⁴. Yazarlara göre toprak reformları; zorunlu (mecburi), köklü (radikal) ve hızla uygulanan acil bir harekettir¹²⁵. Ancak bu sınırlı bir yaklaşımdır. Bu görüş benimsenmekle birlikte, toprak reformlarının bilhassa devletler tarafından yürütüldüğü ve dönüştürücü bir karakter taşıdığı da belirtilerek mevcut değerlendirmelere ufak bir katkıda bulunulmuştur.

2.2.2.1. Reformların Devlet Tarafından Yürütülmesi

Toprak reformlarının en temel özelliği; devlet tarafından yürütülmesidir. Devletler, toprak reformlarının yasal çerçevesini titizlikle belirlemeli, çiftçiler ve toprak sahipleri arasında adil ve dengeli bir yaklaşım sergilemeli ve kendi koyduğu hukuk normlarına bağlı kalarak toprak reformlarını hayata geçirmelidir. Anayasa; toprak reformlarının yürütülmesi, planlanması, uygulanması ve denetlenmesi görevini devlete vermiştir¹²⁶.

Aktan; devlet müdahalesinin arazi düzeninde kısa zamanda büyük değişimler yaratma gücüne sahip olduğunu ve bu müdahalelere toprak reformu denildiğini vurgulamıştır¹²⁷. Bu doğrultuda mevcut toprak mülkiyet düzeni üzerinde hem bireyler hem de toplumun geneli için ciddi sonuçlar doğurabilecek bu düzenlemelerin devlet kontrolünde ve devletin zorlayıcı gücü aracılığıyla yapılması gerektiği açıktır. Toprak reformlarının özel hukuk sözleşmeleriyle, yani devletin güçlü müdahalesi olmaksızın gerçekleştirilmesi ve başarıya ulaşması düşünülemez¹²⁸.

¹²⁴ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 97-99.

¹²⁵ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 97-99.

¹²⁶ 1982 Anayasası m. 44 hükmü için; Bkz. Yukarıda; Dipnot 112.

¹²⁷ Aktan, R. (1965). "Toprak Reformu" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 20, (2), 1-15.

¹²⁸ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 97-98.

2.2.2.2. Reformların Mecburi Oluşu

Toprak reformları mecburidir. Devletlerin toprak reformlarını planlanması ve reformlara ilişkin bir yasal çerçeve oluşturması yanında bu reformları taraflar arası anlaşmalara veya gönüllü düzenlemelere bırakmaksızın zorla uygulaması da gerekir. Toplumda mevcut olan toprak düzeni, pek çok zaman sosyal ve ekonomik adaletsizlikler barındırdığından bu durumun toplum üzerinde yarattığı huzursuzluk ve baskı ortamı ancak devletin zorlayıcı müdahaleleri ile ortadan kaldırılabilir. Bu açıdan toprak reformları zorunlu bir kamu hizmetidir¹²⁹.

2.2.2.3. Reformların Radikal Oluşu

Toprak reformları, mevcut düzeni köklü bir şekilde değiştiren radikal düzenlemelerdir¹³⁰. Radikal kavramı, bir hususa mutlak çözüm getirme demektir¹³¹.

Toprak reformları aracılığıyla toprak varlığının bir gruptan alınarak diğer bir gruba devredilmesi mevcut toprak mülkiyeti açısından köklü bir değişikliktir. Bu değişiklik yalnızca mülkiyet yapısını değil toplumdaki güç dengelerini ve pek çok farklı dinamiği etkiler¹³².

2.2.2.4. Reformların Süratli Oluşu

Toprak reformlarının mecburi ve radikal yapısı, aynı zamanda reformların süratli bir şekilde uygulanmasını zorunlu kılar. Toprak reformlarının hem sosyal hem de ekonomik açıdan çeşitli faydaları vardır. Bu faydalara en kısa sürede ulaşılması için genellikle hızlı bir şekilde uygulanmaları gerekir¹³³.

Yavaş ilerleyen reformların, mevcut düzenin savunucuları ve büyük toprak sahipleri tarafından tepkiyle karşılanması ve reformlara karşı koyulması ihtimal dahilindedir. Dikkat edilmesi gereken husus, toprak reformları her ne kadar süratli bir

¹²⁹ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 97.

¹³⁰ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 99.

¹³¹ Yılmaz, a.g.e., 2021, 630.

¹³² İlk haliyle cumhuriyet tarihinin en radikal kanunlarından olan 1945 tarihli ÇTK, kapsamında ayrıntılı bilgiler için: Bkz. Eşiyok, B. A. (2013). “Türkiye’de Başarısız Kalmış Bir Reform Girişimi: 1945 Tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Günümüze Uzanan Süreç”. *Memleket Siyaset Yönetim*, 8(19-20), 176-232.

¹³³ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 99.

hareket olarak uygulamak istense de uygulanabilirlik ve sürdürülebilirlik açısından özenli planlanması gerektiğidir¹³⁴.

2.2.2.5. Reformların Dönüştürücü Oluşu

Toprak reformlarının temel özellikleri incelenirken dönüştürücü olduklarına da değinmek gerekir. Toprak reformları, etkilerini çeşitli alanlarda gösteren dönüştürücü bir güce sahiptir. Erbaş, toprak reformlarını büyük bir değişim projesi olarak tanımlamıştır¹³⁵. Gerçekten de reform hareketleri sadece mülkiyet yapısını değiştirmekle kalmaz. Aynı zamanda ekonomik, sosyal ve siyasal değişiklikleri de tetikleyerek geniş bir yelpazede toplumun geneline yayılan uzun vadeli etkiler yaratır¹³⁶.

Toprak reformlarının başarıyla uygulandığı bir ülkede; topraksız veya az topraklı çiftçilere dağıtılan topraklar sayesinde çiftçilerin tarımsal üretime daha fazla katıldığı, daha verimli ve adil bir üretim yapısı oluşturulduğu, kırsal bölgelerdeki üretim ilişkilerinin ve tarımsal örgütlenme biçiminin yeniden şekillendiği, çiftçilerin üretime olan bağlılıklarının arttığı, çiftçilerin yaşam koşullarının iyileştiği, böylece merkezi otoritenin güçlendiği görülür. Bu dönüşüm örneklerinin çeşitlendirilmesi mümkündür. Bu sayede ekonomik, sosyal ve kültürel etkiler başta olmak üzere çeşitli dönüşümler sağlanır¹³⁷.

¹³⁴ 1973 yılında yürürlüğe giren TTRK kapsamında Urfa ilinde gerçekleştirilen reform çalışmaları ve reform uygulamalarının hızına ilişkin bilgiler için: Bkz. Yiğit, A. A. (2019). “Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ve Pilot İl Olarak Urfa’da Uygulanması (1973-1978)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(242), 35-48.

¹³⁵ Erbaş, Ü. (2018), *Türkiye’de 3083 Sayılı Kanun Kapsamında Arazi Sahibi Olmayan ve Arazi Miktarı Az Olan Çiftçilere Hazine Arazilerinin Dağıtımı*, Dönem Projesi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

¹³⁶ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 97-99.

¹³⁷ Kırsal kalkınmanın sağlayacağı ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümlere ilişkin ayrıntılı bir çalışma için: Bkz. Ata, A. Y., & Dalh, T. (2024). “Kırsal Kalkınma Üzerine Bir Literatür Araştırması”, *Journal of Economics and Research*, 5(1), 1-19.

2.2.3. Toprak Reformlarının Temel Hedefleri

Toprak reformlarının çeşitli amaçları vardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında toprak reformları, genellikle dar anlamda ele alınarak çiftçilere toprak dağıtmakla sınırlı bir anlayış olarak görülmüştür¹³⁸. Ancak, sonraki yıllarda, toprak reformlarının; yeni amaçları olabileceği, farklı alanlarda daha geniş hedefleri de içerebileceği anlaşılmıştır.

1757 Sayılı TTRK m. 2 hükmü¹³⁹ incelendiğinde yedi madde halinde tarım ve toprak reformları ile ulaşılmak istenen amaçların ortaya koyulduğu görülmektedir. 16/04/1972 tarihli Kanun Tasarısı ve Genel Gerekçe ise toprak reformlarının ekonomik, sosyal ve siyasal olmak üzere üç temel amacı gerçekleştirmeyi hedeflediğini belirtmektedir¹⁴⁰.

Bahse konu genel gerekçe şu şekilde başlamaktadır: “... Toprak ve Tarım Reformu Kanunu; ağırlıkları bölgelere göre değişen, ekonomik, sosyal ve siyasal olmak üzere üç ana amacı gerçekleştirilmesini hedef almaktadır...”. Bu doğrultuda toprak reformlarının amaçları; sosyal, ekonomik ve siyasal amaçlar olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir¹⁴¹.

¹³⁸ Tekelioğlu, a.g.m., 2010, 43-80.

¹³⁹ 25/06/1973 Tarih ve 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanununun m. 2 hükmü şu şekildedir: “Bu kanunun amacı:

a) Toprağın verimli bir şekilde işletilmesini, tarımsal üretimin sürekli olarak artırılmasını, değerlendirilmesini, pazarlanmasını ve ulusal kalkınmayı hızlandıracak tarımsal yapının kurulmasını,
b) Topraksız veya az topraklı çiftçi ailelerinin yeter gelirli tarımsal aile işletmeleri haline getirilmeleri için topraklandırılmalarını, donatılmalarını, desteklenmelerini ve örgütlenmelerini,
c) Toprak ve Tarım Reformu hedeflerinin gerçekleştirilmesine yardımcı olmak amacı ile Toprak ve Tarım Reformu Kooperatifleri kurulmasını,
d) Tarımda kiracılık ve ortaklığın belli bir düzene sokulmasını,
e) Ekonomik bir üretime imkân vermeyecek şekilde parçalanmış arazinin birleştirilmesi ve gerektiğinde genişletilmesi suretiyle toplulaştırılmasını ve tarımsal mülklerin çiftçi ailelerinin geçimini sağlamaya ve aile işgücünü değerlendirmeye yetmeyecek derecede parçalanmasını ve küçülmesini önlemeyi,
f) Örnek köyler kurmayı, mevcut köylere eklemeler yapmayı,
g) Tarımda toprak ve su kaynaklarının teknik ve ekonomik gereklere göre kullanılması, korunması, ıslahı, geliştirilmesi ve verimliliğinin sürdürülmesini,
Sağlamaktır.”

¹⁴⁰ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 104-107.

¹⁴¹ Korkut, a.g.e., 1984, 7-69.

2.2.3.1. Toprak Reformlarının Sosyal Hedefleri

Tarih boyunca birçok ülkede; toprak mülkiyetinin azınlıkta olan belli kişilerin veya ailelerin elinde toplandığı, çoğunlukta olan geniş çiftçi kitlelerin ise topraksız olduğu veya geçinmelerine imkân tanımayacak kadar az toprağa sahip olduğu görülmüştür¹⁴². Toplumda mevcut olan adaletsiz toprak dağılımının pek çok açıdan ciddi sorunlar yarattığı açıktır. Bu sorunların çözülmesi adına toprak reformu ihtiyacı doğmuştur.

Toprak reformlarının çeşitli sosyal amaçları olduğu kabul edilmektedir¹⁴³. Toprak reformlarının sosyal amaçları arasında; toplumsal adaletin sağlanması, kırsal kesimin yaşam standartlarının iyileştirilmesi, kırsaldan büyük şehirlere olan yoğun göç hareketlerinin önlenmesi ve kalıcı sosyal barış tesisi yer almaktadır¹⁴⁴. Böylece, bireylerin temel hak ve özgürlükleri korunmakta ve daha iyi bir yaşam standardına kavuşmaları hedeflenmektedir.

Toprak reformları ile toprak dağıtımı ve toprak üzerindeki mülkiyet haklarının yeniden düzenlenmesi, toplumsal adaletin sağlanması açısından önemlidir. Bu sayede geçimlerini sağlayabilecekleri topraklara sahip olan çiftçiler; büyük toprak sahiplerinin mülkiyetinde bulunan topraklarda düşük ücretler karşılığı çalışmak zorunda kalmayacak ve kırsal kesimde gelir ve fırsat eşitliği sağlanacaktır. Zamanla çiftçilerin yaşam koşullarının iyileştiği, kırsal yoksulluk oranının düştüğü ve kırsaldan büyük şehirlere olan kontrolsüz göçlerinin önlendiği görülecektir. Kırsal bölgelerde üretim kapasitesi artacak ve tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilir hale gelmesi sağlanacaktır. Tüm bunların sonucunda; çiftçilerin devlete olan minnet duygusu artacak, toplumsal istikrar sağlanacak ve uzun vadede toplumsal huzur ve kalıcı sosyal barış tesis edilecektir¹⁴⁵.

¹⁴² Çamurcuoğlu, G., (2009). “Türkiye Cumhuriyeti’nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1-2), 161-178.

¹⁴³ Alpat, S. (2012). “Türkiye’de Toprak Reformunun Sosyal Yönü”, *Journal of Social Policy Conferences*, (26), 1-28.

¹⁴⁴ Alpat, a.g.m., 2012, 1-28. Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 105.

¹⁴⁵ Çevik, a.g.m., 2002, 677-686.

2.2.3.2. Toprak Reformlarının Ekonomik Hedefleri

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere tüm dünya ülkelerinde; toprak reformlarının ekonomik amaçlarına çok daha fazla önem verilmiş ve toprak reformlarının ekonomik kalkınmanın temel yolu olduğuna inanılmıştır¹⁴⁶. Toprak reformları, sadece toprak mülkiyetinin düzenlenmesinden ibaret değildir. Toprak reformlarının başlıca ekonomik amaçları; ülkenin tarımsal üretim açısından kendine yetmesini sağlamak, tarımsal verimliliği artırmak, kırsal ekonomiyi canlandırmak, ekonomik kalkınmayı desteklemek, adil bir gelir dağılımına ulaşmak ve kırsal bölgelere yatırımları arttırmaktır¹⁴⁷.

Toprak reformlarının ekonomik amaçlarından ilki; tarımsal ürünler açısından kendi kendine yeten bir ülke olabilmek, daha iyi kalitede bol ürün elde etmek ve böylece ülkenin başka ülkelere olan bağımlılığını azaltmaktır¹⁴⁸. Ülkelerin tarım sektörü açısından kendi kendine yetmesi ve nüfusunun sağlıklı ve yeterli besine ulaşabilmesi kritik öneme sahiptir. Yeterli tarımsal üretim gerçekleştiremeyen birçok ülke, ancak gıda ithalatı yaparak ihtiyaçlarını karşılayabilmekte, bu durum ülkelerin dışa bağımlılığını artırarak ekonomik istikrarını bozmaktadır.

Toprak reformlarının bir diğer ekonomik amaç, kırsal ekonomiyi canlandırması ve ekonomik kalkınmayı desteklemesidir¹⁴⁹. Toprak reformları sayesinde tarım arazilerine sahip olan çiftçiler; ürettikleri ürünleri pazara sunma, satma ve pazardan yeni ürünler alma imkânı kazanır. Böylece çiftçilerin ekonomik faaliyetlere katılması sağlanır ve bu bölgelerdeki hizmet, ticaret ve sanayi gibi sektörler canlanır.

Toprak reformlarının bir diğer önemli ekonomik amacı ise kırsal bölgelerdeki yatırımları teşvik etmesi ve arttırmasıdır. Toprak mülkiyeti kazanan çiftçilerin tarımsal üretimlerini artırmak adına yeni teknolojik ekipmanlara ve zirai makinelere yatırım yapacakları öngörülebilir. Ayrıca, tarım sektörüne yönelik bireysel yatırımlar sayesinde zamanla kamusal düzeyde yatırımların artacağı ve ekonomide daha geniş

¹⁴⁶ Karakaş, G. (2005). *Atatürk Dönemi Toprak Reformu Girişimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹⁴⁷ Geray, C. (1966). "Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 21(03), 51-68.

¹⁴⁸ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 104-107.

¹⁴⁹ Tekelioğlu, a.g.m., 2010, 43-80.

çaplı bir büyüme gerçekleşeceği de söylenebilir. Tarımsal üretimdeki artış, kırsal kesimde yeni iş imkanları yaratır ve ekonominin büyümesine katkıda bulunur.

Sonuç olarak; toprak reformlarının ekonomik amaçları, yalnızca çiftçilerin faydasına değildir. Bu nedenle toprak reformları, tüm ülkenin genel ekonomik kalkınmasına yönelik stratejik bir araç olarak ele alınmalıdır.

2.2.3.3. Toprak Reformlarının Siyasal Hedefleri

Toprak reformları, ekonomik ve sosyal amaçlar yanında pek çok siyasal amaca da sahiptir¹⁵⁰. Toprak reformlarının siyasal amaçları genel olarak; siyasal istikrarı sağlamak, rejimin meşruiyetini güçlendirmek ve rejime karşı anti demokratik hareketleri önlemek, siyasal katılımı artırmak, yerel yönetimlerin güçlendirilmesini sağlamak, çiftçilerin oylarını feodal ilişkilerin etkisinden kurtarmak ve ulusal birliği sağlamaktır¹⁵¹. Bu açıdan toprak reformları, devletlerin ulusal ve uluslararası siyasal hedefleriyle doğrudan ilişkilidir¹⁵².

Mevcut toprak düzeninden memnun olmayan kesimlerin huzursuzlukları ancak siyasal istikrarın sağlanmasıyla giderilebilir. Özellikle mülkiyetin adaletsiz dağıldığı ve gelir eşitsizliklerinin derinleştiği toplumlarda toprak reformları çok daha kritik bir role sahiptir.

Reformlar sonucunda toprak mülkiyeti kazanan çiftçiler, mevcut siyasal sistemi destekleme eğiliminde olur. Devlete olan bağlılıkları ve kazandıkları hakları koruma arzuları artar. Bu durum rejimin meşruiyetini pekiştirir. Böylece rejime karşı anti-demokratik hareketler önlenir ve siyasal düzen güçlenir¹⁵³.

Toprak reformları, bireyleri siyasal süreçlere katılmaya teşvik ederek siyasal katılımı artırır. Toprak sahibi olan köylüler, genellikle topraksız kesimlere kıyasla siyasal süreçlere daha fazla ilgi duyar ve bu süreçlerde daha fazla bulunmak ister¹⁵⁴. Bu durum, kırsal alanlarda demokratik kültürün gelişmesine katkı sağlayarak, siyasal katılımın toplum geneline yayılmasını mümkün kılar. Siyasal katılımın artışı, aynı

¹⁵⁰ Çelebican, a.g.e., 1968, 25 vd.

¹⁵¹ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 104-107.

¹⁵² Türkdogan, O. (2012). "Toprak Reformunda Sosyo-Politik Yönelim", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 31(1-4), 44-48.

¹⁵³ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 104-107.

¹⁵⁴ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 104-107.

zamanda kırsal kesimde yaşayan bireylerin yerel yönetimlerle daha güçlü bir bağ kurmasını sağlar. Üretim araçlarının adil bir şekilde dağıtılması, yerel yönetimlerin etkinliğini artırır ve yerel sorunların daha etkili çözülmesine imkân tanır. Böylece siyasal sistem, geniş bir kesimin desteğini alarak daha kapsamlı ve daha güçlü bir hale gelir. Daha kapsayıcı bir siyasal sistemi teşvik eden reformlar, demokrasinin güçlenmesine de katkıda bulunur.

Toprak reformlarının siyasal amaçlarından bir diğeri ise ulusal birliğin sağlanması ve toplumun farklı kesimleri arasında toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesidir. Toprak mülkiyetinin adil bir şekilde dağıtılması, özellikle etnik ve bölgesel farklılıkların yoğun olduğu ülkelerde çatışma riskini azaltarak toplumsal uyumun sağlanmasına yardımcı olur. Ortak bir ulusal kimlik etrafında birleşmeyi teşvik eder ve toplumsal dayanışmayı güçlendirir¹⁵⁵.

Sonuç olarak toprak reformları, çiftçilere toprak dağıtılmasından ibaret düzenlemeler olmayıp devletlerin siyasal istikrar ve toplumsal bütünlük hedeflerine ulaşmalarında stratejik bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu yönüyle ülkemiz için de siyasal hayatın merkezinde yer almaktadır¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Ülkemizde gerçekleştirilen toprak reformu çalışmaları ve bu çalışmaların siyasal boyutuna ilişkin ayrıntılı bilgiler için: Bkz. Çamurcuoğlu, a.g.m., 2009, 161-178.

¹⁵⁶ Türk Soyca, S. (2022). *İki Darbe Arasında Türkiye’de Toprak Reformu (1960-1980)*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

3. TOPRAK REFORMLARININ UYGULANMASI VE TÜRK HUKUKUNDAKİ YERİ

3.1. Toprak Reformlarının Hukukî Dayanakları

Toprak reformlarının hukukî dayanakları Anayasa ve çeşitli kanunlarda düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler sayesinde, toprak mülkiyetine ve tarım arazilerinin kullanımına ilişkin temel ilkeler belirlenmiş ve toprak reformlarının uygulanabilirliği anayasal güvence altına alınmıştır.

1982 Anayasası içerisinde mülkiyet hakkı ve toprak politikalarına ilişkin çeşitli hükümler bulunmaktadır. Söz konusu hükümlerden en önemlileri; 35, 44 ve 45. maddelerdir¹⁵⁷. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal bir hukuk devleti olduğunu vurgulayan Anayasa m. 2 hükmü¹⁵⁸ ile ekonomik kalkınma planlarının hazırlanması ve uygulanması adına devlete görevler yükleyen m. 166 hükmü¹⁵⁹ de dikkate değerdir.

Anayasamızın, “Mülkiyet hakkı” başlıklı m. 35 hükmü uyarınca; herkes mülkiyet ve miras haklarına sahiptir ve bu hakların ancak kamu yararı gerekçesiyle ve kanunla sınırlanabilir. Söz konusu madde hükmü, toprak reformları kapsamında yapılan mülkiyet düzenlemelerinin hukukî dayanağını oluşturmaktadır. Bireylerin mülkiyet hakları ve özel mülkiyetin sürekliliğini kapsayan miras hakları bu madde ile korunurken, kamu yararı gerekçesiyle mülkiyet hakkının sınırlanmasının da mümkün olduğu düzenlenmiş ve bu sayede toprak reformlarının önü açılmıştır.

Anayasa m. 44/I hükmü, toprak mülkiyetindeki eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla devlete çeşitli yükümlülükler yüklemektedir. Anayasa m. 45 hükmünde ise toprak reformlarının teşvik edildiği ve bu hususta gerekli tedbirlerin devletçe alınması gerektiği düzenlenmiştir.

¹⁵⁷ Toklu, N. (2010). *Türkiye’de Toprak Reformu Politikalarının Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

¹⁵⁸ 1982 Anayasası m. 2 hükmü şu şekildedir: “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir.”.

¹⁵⁹ 1982 Anayasası m. 166 hükmü şu şekildedir: “Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayi ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirilmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını planlamak, bu amaçla gerekli teşkilatı kurmak Devletin görevidir...”.

Toprak reformlarına ilişkin düzenlemeler yalnızca Anayasa ile sınırlı kalmamış, ilgili diğer kanunlarda da detaylandırılmıştır¹⁶⁰. Örneğin; 3083 sayılı TRK m. 1/b hükmünde; “Yeterli toprağı bulunmayan ve topraksız çiftçilerin zirai aile işletmeleri kurabilmeleri için Devletin mülkiyetinde bulunan topraklarla topraklandırılmalarını...” amaçladığı belirtilmiştir¹⁶¹. Toprak reformlarının hukukî dayanağını ortaya koyduktan sonra reformların hayata geçirilmesi adına uygulama alanlarının tespit edilmesi gerekir.

3.2. Toprak Reformlarının Uygulama Alanlarının Tespiti

Toprak reformlarının uygulama alanları esnektir. Toprak reformları; ülke genelinde uygulanabileceği gibi bazı hallerde geniş kapsamlı uygulamalar gerekli görülmediğinden daha küçük coğrafi bölgelerle sınırlı olarak da uygulanabilir¹⁶². Hatta reformların belli bir il, ilçe veya köyde uygulanması da mümkündür¹⁶³. Bu esneklik, farklı coğrafyaların değişen ihtiyaçlarıyla ilgilidir¹⁶⁴. Bu sayede reformların hedeflenen alanlarda daha etkili ve sürdürülebilir olması sağlanırken ulusal kaynakların israfı önlenir.

Adil bir toprak dağılımına sahip, tarımsal verimliliği yüksek olan bölgelerde toprak reformlarına ihtiyaç yoktur¹⁶⁵. İhtiyaç olmadığı halde ülke genelinde kapsamlı reform çalışmaları yapmak; kaynakların gereksiz kullanılmasına, masraflı ve zahmetli bir sürece sebep olacaktır. Bu nedenle, reformlarının planlanmasında uzun vadeli kalkınma hedefleri ve ulusal tarım politikaları göz önünde bulundurulmalı ve kısa vadeli sonuçlardan ziyade sürdürülebilirlik ilkesi esas alınmalıdır.

¹⁶⁰ 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu, 3402 sayılı Kadastro Kanunu ve 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu vb.

¹⁶¹ 22/11/1984 tarih ve 3083 sayılı “Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu” m. 1/b hükmü şu şekildedir: “Yeterli toprağı bulunmayan ve topraksız çiftçilerin zirai aile işletmeleri kurabilmeleri için Devletin mülkiyetinde bulunan topraklarla topraklandırılmalarını, desteklenmelerini, eğitilmelerini,”.

¹⁶² Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 109.

¹⁶³ Örneğin; ülkemizde toprak reformları, yaşanan siyasal gelişmeler sebebiyle öncelikle Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgelerinde uygulanmıştır (Doğru, D. (2021). “1923-1950 Yılları Arasında Toprak Reformu Girişimleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa Yapılan Muhalefet”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(2), 824-839.).

¹⁶⁴ Toprak kalitesi, nüfus yoğunluğu, çiftçi sayısı, iklim, su kaynakları ve altyapı olanakları gibi kriterler, reform yapılacak bölgelerin belirlenmesinde dikkate alınmaktadır.

¹⁶⁵ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 109.

Kanaatimizce toprak reformları; akademik çalışmalar ve istatistiksel veriler de dikkate alınmak suretiyle ülkenin tarımsal, sosyal ve ekonomik yapısına göre en çok ihtiyaç duyulan bölgesinden başlanarak uygulanmalıdır. Ülke genelinde toprak reformlarına ihtiyaç olmaması halinde tüm ülkeyi kapsamamalıdır.

Toprak reformlarının uygulanma alanları; TRK ve “Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu Uygulama Yönetmeliği” (TRUY)¹⁶⁶ ile belirlenmiştir. 3083 sayılı TRK m. 1 hükmü incelendiğinde, Kanun metninin hemen ilk cümlesinde; sulama alanları ile Cumhurbaşkanınca gerekli görülen alanlar şeklinde bir ayırım yaptığı görülmektedir. Kanun koyucu bu ayrımı boşuna yapmamış, toprak reformlarının öncelikle sulama alanlarında ve Cumhurbaşkanınca gerekli görülen diğer alanlarda uygulanmasını istemiştir. Sulama alanı kavramı TRK m. 2/a hükmünde şu şekilde tanımlanmıştır: “Sulama Alanı: Devletçe sulamaya açılan veya projeleri bitirilmiş olup da sulama yatırımlarına başlanan ve devam eden alanlardır.”. Söz konusu hüküm gereği; bir alan devlet tarafından fiilen sulamaya açılmışsa veya sulama projeleri tamamlanmış ve yatırımlara başlanmışsa bu alanlara sulama alanı denir¹⁶⁷. Devletçe sulanan arazi; sulu arazi, sulu arazi niteliğinde olmayan arazi ise kuru arazidir¹⁶⁸. “Uygulama Alanı” başlıklı TRK m. 3 hükmüne¹⁶⁹ göre; toprak reformlarının uygulama alanı Cumhurbaşkanı kararlarıyla belirlenir ve Resmî Gazete’de yayımlanır. Toprak reformlarının esas olarak sulama alanlarında uygulanması öngörülse de Cumhurbaşkanınca gerekli görülen diğer tüm alanlarda sulu toprak-kuru toprak ayrımı yapılmaksızın, toprak reformlarının uygulanabileceği düzenlenmiştir¹⁷⁰. Böylece, toprak reformlarının ulusal ihtiyaçlar doğrultusunda esnek bir şekilde uygulanması amaçlanmıştır.

¹⁶⁶ 11/06/1985 Tarih ve 85/9588 Nolu Bakanlar Kurulu Kararı sonrasında hazırlanan “Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu Uygulama Yönetmeliği”.

¹⁶⁷ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 110.

¹⁶⁸ 22/11/1984 Tarih ve 3083 sayılı “Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu” m. 5/1 hükmü.

¹⁶⁹ 22/11/1984 Tarih ve 3083 sayılı “Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu” m. 3 hükmü şu şekildedir: “Bu Kanunun uygulama alanı, Cumhurbaşkanınca kararı ile belirtilen alanlardır.

Cumhurbaşkanının bu kararı, kamulaştırma ve diğer işlemler bakımından kamu yararı kararı sayılır ve Resmî Gazete’de yayımlanır.” (Söz konusu madde hükmünde, 02/07/2018 tarihli ve 698 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 39 uncu maddesiyle değişiklik yapılmış ve bu fıkranın birinci cümlesinde yer alan “ilgili Bakanlığın teklifi ve Bakanlar Kurulunun” ibaresi “Cumhurbaşkanı” şeklinde, ikinci cümlesinde yer alan “Bakanlar Kurulunun” ibaresi “Cumhurbaşkanının” şeklinde değiştirilmiştir.).

¹⁷⁰ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 110.

Toprak reformlarının uygulama alanlarının nasıl belirleneceği dikkat çekici bir sorundur. TRK uyarınca reformların hem fiziksel hem de hukukî ihtiyaçlar doğrultusunda planlanması kararlaştırılmış ve topraklar; tabii yapıları itibarıyla reforma tabi topraklar ve hukukî durumları itibarıyla reforma tabi topraklar olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir¹⁷¹.

3.2.1. Tabii Yapıları İtibarıyla Reforma Tabi Topraklar

Tabii yapıları itibarıyla reforma tabi topraklar kategorisinde, toprakların doğal özellikleri ve fiziki yapıları dikkate alınır. Bu durumda reforma tabi topraklardan en önemlileri; tarımsal üretim için uygun koşullara sahip olan kullanılabilir durumdaki tarım topraklarıdır. Tarım toprakları dışında kalan diğer topraklar ve mallar ise kural olarak toprak reformlarına tabi değildir¹⁷². Ancak, bu durum tarım arazisi dışındaki diğer taşınmaz mallar ve araziler üzerinde bulunan bina, yapı ve tesislerin kamulaştırılamayacağı anlamına gelmez. Gerçek kişiler ile özel hukuk tüzel kişilerinin mülkiyetinde bulunan arazi ve arazi üzerindeki diğer gayrimenkuller TRK m. 4/b hükmü¹⁷³ uyarınca kamulaştırılabilir.

Kanun'un "*Sahibine bırakılacak arazi*" başlıklı m. 5 hükmü¹⁷⁴ incelendiğinde; tarım topraklarının bulundukları bölge için tespit edilen üst sınırı aşan kısımları ile

¹⁷¹ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 111.

¹⁷² Berki, a.g.e., 1967, 4.

¹⁷³ 22/11/1984 tarih ve 3083 sayılı "Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu" m. 4 hükmü şu şekildedir: "*Uygulama alanlarında*

a) *Devletin hüküm ve tasarrufu veya özel mülkiyetinde olup kamu hizmetlerinde kullanılmak üzere tahsis edilmemiş arazi uygulama kararının Resmî Gazete'de yayımı ile,*

b) *Gerçek veya özel hukuk tüzelkişilerinin mülkiyetinde bulunan arazi ve diğer gayrimenkuller kamulaştırma ile, Uygulayıcı kuruluşun tasarrufuna geçer.*"

¹⁷⁴ 22/11/1984 tarih ve 3083 sayılı "Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu" m. 5 hükmü şu şekildedir: "*(Değişik birinci fıkra: 23/2/2011-6171/1 md.) Uygulama alanlarında, bu Kanunun amacını gerçekleştirmek için ilgili kuruluşça bağ, bahçe ve ağaçlık arazi ve örnek işletmeler hariç, gerçek kişilerle özel hukuk tüzelkişilerine ait tarım topraklarından o bölge için tespit edilen dağıtım normunun on katını aşan kısmı ile varsa üzerindeki tarımsal yapı ve tesisler kamulaştırılabilir. Bu suretle yapılacak kamulaştırmalarda Devletçe sulanan arazi sulu arazi sayılır. Sahibine bırakılacak tarım arazisinin bir kısmı sulu, bir kısmı kuru ise aynı tarımsal işletme gelirinin sağlanması kaydı ile sulu arazi kuru araziye tahvil edilir.*

(Değişik üçüncü fıkra: 23/2/2011-6171/1 md.) Sahibine bırakılacak topraklar, bölgenin özellikleri dikkate alınarak Cumhurbaşkanınca belirlenir. Cumhurbaşkanınca bu Kanunun birinci maddesinin (g) bendine göre uygulama alanı olarak ilan edilecek diğer alanlarda, gerektiğinde arazi ve diğer gayrimenkullerin tamamı kamulaştırılabilir. Kamulaştırma kararı, bölgedeki teşkilatının teklifi ve ilgili kuruluşun onayı ile alınır. Arazi ve mevcut ise üzerindeki diğer gayrimenkullerin bedel tespiti, ilgili kuruluşça kendi teşkilatından görevlendirilecek üç ve mahallin en büyük mülki amirince görevlendirilecek iki bilirkişi üyeden oluşan "Bedel Takdir Komisyonu" nca yapılır. Kamulaştırma işlemlerine dair diğer hususlar, yönetmelikte belirtilir.

varsa üzerindeki tarımsal yapı ve tesislerin kamulaştırılabileceği, gerektiğinde Cumhurbaşkanınca TRK m. 1/g kapsamında uygulama alanı olarak ilan edilecek alanlarda da arazi ve diğer gayrimenkullerin tamamının kamulaştırılabileceği düzenlenmektedir. Ayrıca söz konusu madde lafzına göre; bağ, bahçe, ağaçlık arazi ve örnek işletmeler toprak reformlarının uygulama alanı dışında bırakılmış ve toprak reformlarına tabi tutulmamıştır¹⁷⁵. Kanun koyucunun bu tutumunda; bağ, bahçe ve ağaçlık arazilerin oluşturulmasının emek gerektiren uzun ve masraflı bir süreç olduğundan kamulaştırılarak dağıtılmasını ekonomik görmemesi etkili olmuştur¹⁷⁶.

Toprak reformları dışında bırakılan örnek işletmeler, TRK m. 2/1 hükmü¹⁷⁷ ile tanımlanmıştır. Kanun koyucu, örnek işletme kurarak tarımsal faaliyetlerde bulunan çiftçileri korunmasını amaçlamıştır¹⁷⁸. Bahsedilen araziler dışında kalan tarım toprakları, tarımsal yapı ve tesislerin ise kamulaştırılabileceği belirtilmiştir. İstisnai olarak Cumhurbaşkanınca gerekli görülen hallerde, TRK m. 5 ve TRK m. 1/g hükmü uyarınca; bağ, bahçe, ağaçlık arazi ve örnek işletmelerin kamulaştırılması mümkün görülmektedir.

3.2.2. Hukukî Durumları İtibarıyla Reforma Tabi Topraklar

Hukukî durumları itibarıyla reforma tabi topraklar ise toprakların hukukî durumuna yani toprak üzerindeki mülkiyet hakkının kime ait olduğuna, toprağın hukukî statüsüne ve kullanım şekline göre oluşturulan bir kategoridir. Hukukî durumları itibarıyla reforma tabi topraklar; TRK m. 4 hükmünde düzenlenmiş ve

Kamulaştırmada sahibine bırakılacak toprak mümkün olduğu kadar toplu halde ve işletmeyle ilgili yapı ve tesislerden yararlanmaya en elverişli şekilde toprak sahibi tarafından seçilir. Ancak seçim hakkı kamulaştırılacak toprakların düzenli bir biçimde dağıtılmasını ve verimli şekilde işletilmesini engelleyecek tarzda kullanılamaz.

Bu Kanunda hüküm bulunmayan hallerde yapılacak kamulaştırmalara 4/11/1983 tarih ve 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu hükümleri uygulanır.”.

¹⁷⁵ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 111 vd.

¹⁷⁶ Kısaca bahse konu kavramları tanımlamak gerekirse; üzerinde üzüm yetiştirilen toprak bağ arazisi, meyve yetiştirilen toprak bahçe ve ağaç yetiştirilen toprak ise ağaçlık arazi olarak adlandırılır (Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 112.).

¹⁷⁷ 22/11/1984 tarih ve 3083 sayılı “Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu” Madde 2/1 hükmü şu şekildedir: “Örnek İşletme: Bölgenin ekonomik ve ekolojik şartlarına göre toprağın verimli olarak işletilmesini koruyan ve geliştiren, modern tarım usullerini uygulayan, tarımsal bir işletme planı ile çalışan, uygulama alanı olarak tespit edilen bölgede son üç yılda birim alandan bölge ortalamasının Cumhurbaşkanınca tespit edilecek belli katı kadar fazla tarımsal üretim elde eden, işletme tipine ve büyüklüğüne göre gerekli tarımsal alet ve vasıtalara sahip olan işletmelerdir.”.

¹⁷⁸ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 112.

kanun koyucu tarafından iki başlık altında incelenmiştir. Ayrıma göre; ilk planda ve esas olarak kamu hizmetlerinde kullanılmamak koşuluyla devletin özel mülkiyetinde veya hüküm ve tasarrufu altında bulunan topraklar (TRK m. 4/a) reforma tabi tutulmuştur. İkinci olarak ise özel kişilerin mülkiyetinde bulunan toprakların (TRK m. 4/b ve TRK m. 5/I) ülke koşullarına uygun şekilde belirlenen büyüklüğü aşması halinde aşan kısım sınırlı olmak üzere kamulaştırılacağı düzenlenmiştir.

Kural, özel kişilerin mülkiyetinde bulunan toprakların reforma tabi tutulmaması ve bu topraklar üzerinde malikin mülkiyet hakkının korunması olsa da reform çalışmalarının başarıya ulaşması ve amaçlarını tam olarak gerçekleştirebilmesi için olabildiğince geniş topraklarda uygulanması gerektiği açıktır¹⁷⁹. TRK m. 5 hükmü bu sebeple yürürlüğe girmiş, gerçek veya özel hukuk tüzel kişilerine ait topraklarının bulundukları bölge için tespit edilen büyüklüğü aşan kısmı ile üzerindeki tarımsal yapı ve tesislerin kamulaştırılması mümkün kılınmıştır. Bu sayede tarım topraklarının verimli kullanılması ve topraksız ya da az topraklı çiftçilere yeni fırsatlar yaratılması amaçlanmıştır¹⁸⁰.

Ek olarak; millî güvenlik sebebiyle yapılan reformlarda özel mülkiyete ait toprakların tamamının kamulaştırılabileceği de düzenlenmiştir¹⁸¹. Böylece, stratejik öneme sahip bölgelerde devletin müdahale yetkisi genişletilerek, ulusal çıkarların korunması amaçlanmıştır.

3.3. Toprak Reformu Uygulamalarına İlişkin Kurallar

Toprak reformlarının başarıya ulaşmasında; reformların uygulama alanlarının tespiti, topraklar üzerinde çeşitli hazırlık çalışmaları yürütülmesi ve reformların uygulanmasında öngörülen kural ve yasakların ortaya koyulması büyük önem taşımaktadır. Hukuka uygun bir toprak reformunun geniş çaplı etkiler yaratacağı ve plansız şekilde hayata geçirilemeyeceği açıktır.

¹⁷⁹ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 113.

¹⁸⁰ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 113.

¹⁸¹ 22/11/1984 Tarih ve 3083 sayılı “Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu” m. 5/IV hükmü şu şekildedir: “Cumhurbaşkanınca bu Kanunun birinci maddesinin (g) bendine göre uygulama alanı olarak ilan edilecek diğer alanlarda, gerektiğinde arazi ve diğer gayrimenkullerin tamamı kamulaştırılabilir.”.

Toklu; Ziraat Mühendisleri Odası (ZMO) tarafından 1979 yılında yapılan açıklamalar kapsamında demokratik bir toprak reformu için hangi ilkelerin benimsenmesi gerektiğini belirlemiştir¹⁸². Söz konusu ilkeler ile kanun koyucu tarafından geliştirilen kuralların dört başlık altında sıralanması mümkündür¹⁸³. Bu ilkeler; topraksız veya az topraklı çiftçilere dağıtım kuralı, toplu dağıtım kuralı, uzun vadeli borçlandırma yoluyla dağıtım kuralı ve mülkiyet hakkının çiftçilere geçmesi kuralıdır.

3.3.1. Topraksız veya Az Topraklı Çiftçilere Dağıtım Kuralı

Toprak reformlarının en temel ilkesi ve en önemli sosyal amacı; ülke genelinde toprak mülkiyetinin adil bir şekilde dağıtılmasıdır¹⁸⁴. 3083 sayılı TRK m. 1/b hükmünde; kanunun topraksız veya az topraklı çiftçilere geçinmelerine imkân sağlayacak ölçüde arazi dağıtılmasını amaçladığı belirtmektedir¹⁸⁵. Kanun koyucu açıkça toprak reformu kapsamında dağıtılacak toprakların; topraksız veya az topraklı çiftçilere dağıtılması kuralını koymuş ve özellikle mesleği çiftçilik olan ve geçimin sağlayabilecek kadar toprağı olmayan çiftçilerin desteklenmesini hedeflemiştir¹⁸⁶.

Çiftçi kavramı, 11/06/1945 tarih ve 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK)¹⁸⁷ m. 2 hükmünde¹⁸⁸ tanımlanmıştır. Bu tanıma benzer bir tanım ise 3083 sayılı TRK m. 2/f hükmünde¹⁸⁹ yapılmıştır. Her iki kanun lafzı da devamlı olarak çiftçilik faaliyetleri yapan ve geçimini tarımdan sağlayan kişileri çiftçi olarak adlandırmış ve

¹⁸² ZMO tarafından 1979 yılında yapılan basın açıklaması kapsamında belirlenen ilkeleler için: Bkz. Toklu, a.g.e., 2010, 63 vd.

¹⁸³ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 126-130.

¹⁸⁴ Alpat, a.g.m., 2012, 1-28., Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 126-130.

¹⁸⁵ 22/11/1984 tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu m. 1/b hükmüne göre: “Yeterli toprağı bulunmayan ve topraksız çiftçilerin zirai aile işletmeleri kurabilmeleri için Devletin mülkiyetinde bulunan topraklarla topraklandırılmalarını, desteklenmelerini, eğitilmelerini, ...” sağlamak amaçlanmaktadır.

¹⁸⁶ Berki, Ş. (1970). “1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Toprak Dâvası ile İlgili Esasları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27(1), 79.

¹⁸⁷ RG, 15/06/1945, S.6032.

¹⁸⁸ 11/06/1945 tarih ve 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu m. 2 hükmüne göre: “Arazide ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yollarıyla nebat, hayvan veya hayvan mahsulleri istihsalinde bulunmaya veya bu mahsullerin yetiştiricileri tarafından işlenip değerlendirilmesine «çiftçilik» ve bu işlen devamlı olarak yapanlara «çiftçi» denir.”.

¹⁸⁹ 22/11/1984 tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu madde 2/f hükmü şu şekildedir: “Çiftçi: Geçimini, bedeni ve fikri güçlerini kısmen veya tamamen katarak, tarımdan sağlayanlara denir.”.

bu sayede çiftçiler hukukî bir statüye kavuşturulmuştur. Ayrıca TRUY m. 2/7 hükmü¹⁹⁰ az arazili çiftçi kavramını tanımlamıştır.

Toprak reformları kapsamında kendilerine toprak dağıtılacak kişiler ve bu kişilerde aranan şartlar, TRK m. 8 hükmü uyarınca TRUY hükümleriyle düzenlenmektedir¹⁹¹. Yapılan düzenlemeler, TRUY m. 36 hükmü¹⁹² vd. maddelerinde detaylandırılmıştır¹⁹³. TRUY m. 37 hükmü¹⁹⁴ uyarınca bir puanlama sistemi oluşturulacağı ve toprak dağıtımında en ideal kişilerin tespit edileceği belirtilmiştir. Bir puanlama sistemi oluşturulması reformun şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerini

¹⁹⁰ 3083 sayılı Kanun'un Uygulama Yönetmeliği m. 2/7 hükmü şu şekildedir; “Az Arazili Çiftçi Ailesi: Dağıtım normundan daha az toprağa sahip bulunan çiftçi ailesini ifade eder” denilmektedir.

¹⁹¹ 22/11/1984 tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu m. 8 hükmü şu şekildedir: “...Tarım toprağının dağıtımından faydalanacaklar ile bunlarda aranacak şartlar ve dağıtımda gözönünde bulundurulacak sıra ve öncelikler, yönetmelikle tespit edilir.”.

¹⁹² Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu Uygulama Yönetmeliği m. 36 hükmü şu şekildedir: “Dağıtımda toprak, toprağı kendisinin işleyeceğini ve çiftçilik yapacağını taahhüt eden ve aşağıdaki şartları taşıyan kişilere verilir:

- a) T.C. Vatandaşı olmak,
- b) (Değişik: 1/11/1996- 96/8712 K.) Mümeyyiz olmak,
- c) Aile reisi olmak,
- d) (Değişik: 1/11/1996- 96/8712 K.) Toprak dağıtılacak yerde ikamet ediyor olmak,
- e) (Değişik: 1/11/1996-96/8712 K.) Bedeni noksanlığı bulunanlar ile 65 yaş üzerinde olanların, çiftçilik yapmaya mani halinin bulunmadığını sağlık kurulu raporu ile belgelemek,
- f) (Değişik: 1/11/1996- 96/8712 K.) Uygulama alanı ilan edilmeden önce Devletçe verilen arazi ile uygulama alanı ilan edildikten sonra sahibi olduğu araziye satmak, hibe etmek vb.herhangi bir sebeple elden çıkarmamış olmak,
- g) (Değişik: 9/10/2000- 2000/1860 K.) Kendisi, eşi ve reşit olmayan çocuklarının toplam arazi varlığı, dağıtılacak toprak normunun altında olmak,
- h) Kanunun 24 üncü maddesinde belirtilen suçlardan hüküm giymemiş olmak,
- ı) (Ek : 9/10/2000 - 2000/1860 K.) Geçimini çiftçilik yaparak sağlamak ve tarımda sigortalılık dışında Devlete ait bir sosyal güvenlik kuruluşunun mensubu olmamak.

Ancak, Cumhurbaşkanlığı Kararına istinaden uygulama bölgelerine naklen iskan edilenlerde (h) bendi hariç herhangi bir şart aranmaz.

(Ek fıkra: 8/3/2004-2004/6984 K.) Miras yoluyla intikal üzerine, mirasçıların işletme bütünlüğünü temin etmeye yönelik olarak kendi aralarında yapılan devirler hak sahibi olmaya engel değildir. Ancak, hak sahibi olan mirasçıların topraklandırılmalarında devredilen arazi miktarları dikkate alınarak değerlendirme yapılır.”.

¹⁹³ Keşli, Y. (2010). “3083 Sayılı Kanun Kapsamında Çiftçileri Topraklandırma Çalışmaları”, Ziraat Mühendisliği, (354), 28-33.

¹⁹⁴ Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu Uygulama Yönetmeliği “Toprak Dağıtımında Hak Sahipliği Sırası” başlıklı m. 37 hükmü şu şekildedir: “Toprak dağıtımında;

- a) Sahip olunan arazi miktarı,
- b) Tahsil durumu,
- c) Zirai eğitim,
- d) Yaş durumu,
- e) Medeni hali ve çocuk sayısı,
- f) Bölgede oturma süresi,
- g) Bölgede oturacak konutunun bulunması,
- h) Üretim araçlarına sahip olması,
- ı) Müstakil işletme kurabilme şartlarına sahip olması, gibi hususlar ile uygulama bölgesinin şartları da dikkate alınarak teknik talimatla belirlenecek puanlama sistemine göre hak sahipliği sırası tespit edilir. (Son cümle Mülga: 20/5/2002-2002/4223 K.)”.

karşılmasına katkı sağlasa da sistemin etkili olabilmesi için yasal düzenlemeler çerçevesinde adil bir şekilde uygulanması ve tarafsız denetim mekanizmalarıyla desteklenmesi gerekir.

Son olarak; toprak dağıtılırken az da olsa toprak sahibi olan çiftçilere öncelik verilerek dağıtımın yapılması, doktrinde savunulan bir görüştür¹⁹⁵. Kanaatimizce bu öneri isabetlidir. Kendilerini geçindiremeyecek dahi olsa toprak sahibi olan çiftçilerin topraksız çiftçilere nazaran daha fazla zirai bilgi ve tecrübesi olacağı ve reform sürecine daha kolay adapte olacakları yerinde bir öngörü olacaktır.

3.3.2. Toplu Dağıtım Kuralı

Toprak reformlarının uygulanmasında öngörülen ikinci kural, dağıtılacak toprakların imkân ölçüsünde toplu şekilde dağıtılmasıdır¹⁹⁶. 1979 yılında, ZMO tarafından belirlenen ilkeler de bu kuralı destekler niteliktedir¹⁹⁷. Söz konusu ilkelerde; toprak reformlarının ülke genelinde ve tüm yurt düzeyi toprak reformu bölgesi ilan edilerek uygulanması ve toprakların mümkün olduğu ölçüde toplu şekilde dağıtılması düzenlenmiştir¹⁹⁸.

Toplu dağıtımın pek çok avantajı vardır. Bu avantajlardan bazıları; kırsal kalkınma projelerinin entegrasyonunu kolaylaşması, altyapı hizmetlerinin daha az maliyetle ve daha hızlı hayata geçirilmesi, tarım arazilerinin yönetiminin kolaylaşması ve bölgelerin daha düzenli ve planlı bir şekilde gelişmesinin sağlanmasıdır. Bu sayede hem devletin kaynaklarını etkin kullanması hem de çiftçilerin üretim potansiyelinin artması hedeflenir.

Mümkün olduğu ölçüde yapılan toplu dağıtımın bir diğer avantajı; toplumu sosyal dayanışma ve iş birliğine teşvik etmesidir¹⁹⁹. Bu sayede toplumsal yapı güçlenir. Toprak reformu uygulanan bölgelerde tarımsal kooperatiflerin kurulması ve ortak tarım uygulamalarının yaygınlaşması kolaylaşır.

Ek olarak; toprak reformu kapsamında toplu şekilde dağıtılması önerilen toprakların, alanında uzman kişiler rehberliğinde tespit edilmesi gerektiği de

¹⁹⁵ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 126 vd.

¹⁹⁶ Alpat, a.g.m., 2012, 1-28., Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 128.

¹⁹⁷ Toklu, a.g.e., 2010, 63 vd.

¹⁹⁸ Toklu, a.g.e., 2010, 63 vd.

¹⁹⁹ Alpat, a.g.m., 2012, 1-28.

unutulmamalıdır. Dağıtılacak toprakların verimlilik ve uygunluk kriterlerine göre seçilmemesi, sürecin başarılı olmasını zorlaştıracaktır. Bu duruma en güzel örnek; 1945 yılında yürürlüğe giren ÇTK kapsamında büyük oranda kıraç mera arazilerinin dağıtılması ve bu sebeple Kanun'un amacına ulaşamamasıdır²⁰⁰.

3.3.3. Uzun Vadeli Borçlandırma Yoluyla Dağıtım Kuralı

Toprak reformlarının uygulanmasında öngörülen kurallardan bir diğeri, dağıtılan toprakların çiftçilere uzun vadeli borçlandırma yoluyla verilmesidir²⁰¹. 1979 yılında, ZMO tarafından belirlenen ilkeler de bu kuralı destekler nitelikte olup çiftçilere yapılan zirai faaliyetleri destekleyici yardımların dahi uzun vadeli ve faizsiz olması, demokratik bir toprak reformu için kesin bir zorunluluk olarak görülmüştür²⁰².

Toprak reformları ile dağıtılan toprakların ücretsiz bir şekilde çiftçilerin mülkiyetine bırakılması devletlere ağır bir ekonomik yük yükleyeceğinden çoğu zaman mümkün olmamıştır²⁰³. Benzer şekilde, ekonomik açıdan zayıf durumda olan çiftçilerin peşin ödeme yoluyla tarım toprakları satın alması da hayatın olağan akışı içerisinde genellikle mümkün değildir²⁰⁴. Bu sebeplerle çiftçilerin ekonomik olarak güçlenmelerine olanak tanıyacak şekilde; uzun vadeli ve faizsiz borçlandırma yöntemi kullanılarak toprak dağıtılması pratik bir zorunluluktur.

“Borçlandırma” başlıklı TRK m. 9 hükmü²⁰⁵ toprak dağıtılan çiftçilerin nasıl borçlanacağını ayrıntılı şekilde düzenlemiştir. İlgili kanun maddesine göre; çiftçiler, tarım toprağının ve üzerindeki diğer gayrimenkullerin gerçek bedelini Tarım Reformu Genel Müdürlüğü'ne borçlanırlar. Borçlanma süresinin bir kısmı ödemesiz, kalan kısmı ise eşit taksitler halinde ve faizsiz olarak ödemelidir. Bu kural, çiftçilerin toprak maliki olma sürecini mali açıdan en kolay şekilde gerçekleştirmelerini hedefler,

²⁰⁰ Dinler, Z. (2014). *Tarım Ekonomisi*, Bursa, 27.

²⁰¹ Toklu, a.g.e., 2010, 63 vd.

²⁰² Toklu, a.g.e., 2010, 63 vd.

²⁰³ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 128.

²⁰⁴ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 128.

²⁰⁵ 22/11/1984 tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu m. 9 hükmü şu şekildedir: “Bu Kanuna göre tarım toprağının dağıtımından faydalananlar ile yerleşime tabi tutulanlar; iktisap tarihinde mülkiyetini iktisap ettikleri tarım toprağının ve mevcutsa üzerindeki diğer gayrimenkullerin tespit edilen rayiç bedeli üzerinden, uygulayıcı kuruluşa borçlanırlar. Borçlandırmak suretiyle verilen tarım toprakları, sahiplerinin adına tapuya tescil edilir. Borçlar, borçlandırmadan sonra gelen dördüncü yılın Ocak ayını takip eden ve uygulayıcı kuruluş tarafından hasat dönemleri dikkate alınarak tespit edilecek aylardan başlamak üzere, on yılda ve on eşit taksitte faizsiz olarak ödenir. Borçlandırma esas ve usulleri, yönetmelikle düzenlenir.”.

çiftçilerin ekonomik bağımsızlığını kazanmasına katkıda bulunur ve onlara topraklarını geliştirmek için daha fazla yatırım yapma fırsatı verir²⁰⁶. Örneğin çiftçiler, ödeme kolaylıkları sayesinde modern tarım aletleri alabilir ve bu sayede üretim kapasitelerini artırabilir. Böylece kendisine dağıtılan toprakları işleyerek gelir elde eden çiftçiler kazanç sağlama ve borçlarını ödeme imkânı kazanır²⁰⁷.

3.3.4. Mülkiyet Hakkının Çiftçilere Geçmesi Kuralı

Toprak reformlarının uygulanmasında öngörülen kurallardan sonuncusu: Çiftçilerin dağıtılan toprakların mülkiyetini kazanmasıdır. ZMO tarafından 1979 yılında belirlenen ilkelerde de benzer şekilde; “*Toprak işleyenindir.*” ilkesi yer almıştır²⁰⁸. Bu kural çiftçilerin kendi mülkü olan arazilere karşı aidiyet duygusu hissedeceği, sorumluluk alacağı ve daha iyi çalışarak topraklarına yatırım yapacakları düşüncesine dayanır²⁰⁹.

Çiftçilere yalnızca toprakları kullanma hakkı vermek, genellikle onları tatmin etmez ve toprak merkezli sorunlara kalıcı çözüm sağlamaz. Bu nedenle çiftçilerin dağıtılan toprakların mülkiyetine de sahip olmaları gerekir. Bu hususta TRUY m. 47 hükmü tescile ilişkin önemli düzenlemeler getirmekte ve çiftçilerin mülkiyet hakkını güvence altına almaktadır²¹⁰.

Tüm bu hususlara rağmen çiftçilerin dağıtılan toprakların mülkiyetini kazanması mutlak bir kural değildir. Geçerli bir sebebi olmaksızın dağıtılan toprağın ekilmemesi, dağıtılan topraklara ilişkin borç veya kredi taksitlerinin ödenmemesi halinde dağıtılan toprakların geri alınması da mümkündür²¹¹.

²⁰⁶ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 128-129.

²⁰⁷ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 128-129.

²⁰⁸ Toklu, a.g.e., 2010, 63 vd.

²⁰⁹ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 129 vd.

²¹⁰ Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu Uygulama Yönetmeliği m. 47 hükmü şu şekildedir: “*Borçluların, borç senetlerini imzalamalarını müteakip, dağıtılan topraklar ile varsa üzerindeki yapı ve tesislerin, tahsis edilen arsaların ve diğer gayrimenkullerin hak sahipleri adına tescilleri en geç bir ay içinde Bölge Müdürlüğünce, mahalli tapu sicil muhafızlığından talep edilir.*”.

²¹¹ Bkz. 22/11/1984 tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu m. 10 hükmü şu şekildedir: “*Topraklandırılan çiftçiler, topraklarını askerlik veya belgelendirilmiş uzun süreli hastalık gibi geçerli bir özürü olmaksızın aralıksız üç yıl süre ile bu Kanunun öngördüğü şekilde işletmedikleri, borçlarını ve aldıkları kredileri ödemedikleri takdirde, dağıtılan topraklar geri alınır.*

Kayıt Hazine adına ilgili kuruluşun müracaatı üzerine Mahalli Tapu Sicil Muhafızlığı tarafından bir hükme hacet kalmaksızın düzeltilir ve ilgili kuruluşun tasarrufuna bırakılır.”.

Geri alma kararı sonrası TRK m. 10/II hükmü gereğince; toprakların mülkiyeti hiçbir yargı kararına gerek kalmaksızın Hazine adına düzeltilir²¹². Çiftçilere dağıtılan toprakların geri alınmasının mümkün olduğu diğer haller ise TRK m. 12/I hükmü²¹³ ile TRK m. 24 hükmünde²¹⁴ düzenlenmiştir.

3.4. 3083 Sayılı Kanun'un Getirdiği Bazı Yasaklar

Toprak reformları kapsamında dağıtılan veya sahibine bırakılan toprakların, kamu yararı gözetilerek ve amacına uygun şekilde kullanılması büyük önem taşımaktadır. Bu önemin farkında olan kanun koyucu, Anayasa ve çeşitli kanunlarda toprak reformlarına ilişkin yasaklar ve sınırlamalar getirmiştir²¹⁵. Toprak reformu uygulamalarının daha iyi anlaşılması adına bu yasaklar incelenmiştir.

3.4.1. TRK m. 11 Kapsamında Toprak Reformlarına İlişkin Yasaklar: Dağıtılan Topraklar Üzerinde Tasarruf Tahdidi

Toprak reformlarının amaçlarına ulaşabilmesi için TRK m. 11 hükmü²¹⁶ kapsamında çeşitli yasaklar getirilmiştir. Bu düzenlemeler sayesinde toprak

²¹² Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 130.

²¹³ 22/11/1984 tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu, m. 12/I hükmü şu şekildedir: “Mirasçıların, mirasın açılmasından itibaren altı ay içinde kendi aralarında aile ortaklığı şeklinde işletmedikleri veya rızaen kendi aralarında devir ve temlik işlemlerini yapmadıkları hallerde, dağıtılan toprak ve mevcutsa işletmeyle ilgili gayrimenkullerin bedeli, bu Kanun hükümlerine göre ödenmek kaydıyla uygulayıcı kuruluş tarafından geri alınır. Uygulayıcı kuruluş, geri alınan işletmeyi, öncelikle mirasçılara veya topraksız veya az topraklı çiftçilerden birine tahsis edebilir.”.

²¹⁴ 22/11/1984 tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu, m. 24 hükmü şu şekildedir: “Uygulama bölgelerinde:

a) Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının birinci babında yazılı suçlardan veya bu suçların işlenmesini aleni olarak tahrik etme suçundan mahkûm olanlar;

b) Türk Ceza Kanununun 312 nci maddesinin ikinci fıkrasında yazılı halkı sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etme suçlarından mahkûm olanlar;

c) Türk Ceza Kanununun 536 ncı maddesinin birinci, ikinci ve üçüncü fıkralarında yazılı eylemlerle aynı Kanunun 537 nci maddesinin birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci fıkralarında yazılı eylemleri siyasi ve ideolojik amaçlarla işlemekten mahkûm olanlar;

Bu Kanuna göre toprak dağıtımından istifade edemez ve bunlara toprak verilemez.

Toprak verilenler kendilerine toprak verildikten sonra, birinci fıkrada tespit edilen suçlardan herhangi birinden mahkûm olmaları halinde verilen toprak geri alınır ve tapu kaydı ilgili kuruluşun talebi ile mahalli tapu sicil muhafızlığı tarafından hiç bir hükme hacet kalmadan Hazine adına düzeltilir.”.

²¹⁵ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 133-140.

²¹⁶ 22/11/1984 tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu m. 11 hükmü şu şekildedir: “Bu Kanuna göre dağıtılan topraklar bölünemez. Miras hükümleri dışında başkalarına devredilemez. Ancak dağıtılan çiftçilerle mirasçıları tarafından işletilebilir. Bu arazi kamu yararı dışında hiçbir ayni hakla kayıtlanamaz, haczedilemez, satış vadiine konu edilemez ve kiraya verilemez. Ancak sahibine bırakılan topraklar; o bölge için tespit edilen dağıtım normundan daha

reformlarının yasal güvencesi oluşturulmuş ve toprağa ilişkin reformların sürekli şekilde ilerlemesi hedeflenmiştir. TRK m. 11 kapsamında düzenlenen yasakların; devir yasağı, taksim ve ifraz yasağı, haciz yasağı, sınırlı bir ayni hakla takyit yasağı ve kira yasağı olmak üzere beş başlık altında incelenmesi mümkündür.

3.4.1.1. Devir Yasağı

Toprak reformları kapsamında dağıtılan veya sahibine bırakılan topraklar üzerinde devir yasağı vardır²¹⁷. Dağıtılan topraklarda devir yasağı; kanun koyucu tarafından, Anayasa m. 44/II ve TRK m.11/I hükümlerinde düzenlenmiştir. Devletin, bizzat tarımsal faaliyetlerde kullanılması amacıyla ve ödeme kolaylığı sağlayarak dağıttığı toprakların üçüncü kişilere devri emredici hükümlerle yasaklanmış ve bu topraklar üzerindeki devir yasağının tapu siciline re'sen şerh edileceği düzenlemiştir²¹⁸. Bu tür topraklar hakkında yapılan devirler hukuka aykırı ve geçersizdir²¹⁹.

Kanun koyucu, kural olarak dağıtılan veya sahibine bırakılan toprakların alınıp satılmasını ve böylece el değiştirmesini yasaklayarak toprak reformlarını sürekli kılmaya ve tarımsal istikrarı sağlamaya çalışmıştır. Devir yasağının tek istisnası ise miras yoluyla toprakların mirasçılara geçmesidir²²⁰. Anayasa ve kanunlarda öngörülen devir yasaklarının bu derece katı ve değiştirilemez oluşu bazı yazarlarca çiftçileri ebediyen toprağa bağlı olarak çalışmaya zorlayan çağ dışı bir düşünce tarzının göstergesi olarak yorumlanmıştır²²¹. Söz konusu yazarlar; kanun koyucunun devir yasağını ebedi bir yasak olarak düzenlemesinin, gerçekleştirilmeye çalışılan toprak

küçük parçalara hükmen veya rızaen bölünmemek suretiyle devir ve temlik edilebilir. Bu husus tapu siciline şerh edilir.

Çiftçilikten herhangi bir sebeple vazgeçmek isteyenlerin iktisap ettiği tarım toprakları ve varsa üzerindeki gayrimenkuller, uygulayıcı kuruluşa iade edilebilir. Bu hallerde, çiftçi tarafından yapılmış zaruri ve faydalı tesis ve diğer gayrimenkullerin rayiç bedeli, ilgili kuruluşça sahibine ödenir. Bu durumda, borç tasfiyesi ve diğer ödeme işlemleri yönetmelikle düzenlenir.”

²¹⁷ Sağlam, İ. (2010). “Tarımsal İşletmelerin Özgülenmesi Sorunu ve Bu Sorunun Tarım Reformu Açısından Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 16(1-2), 201-231.

²¹⁸ Sağlam, a.g.m., 2010, 225.

²¹⁹ Türk Borçlar Kanunu (TBK) m. 27/I hükmü şu şekildedir: “Kanunun emredici hükümlerine, ahlaka, kamu düzenine, kişilik haklarına aykırı veya konusu imkânsız olan sözleşmeler kesin olarak hükümsüzdür.” denilmekte olup emredici hükümlere aykırılık nedeniyle bu topraklar üzerinde yapılacak devir sözleşmeleri de geçersiz kabul edilecektir (Eren, F. (2014). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (17. Baskı), Ankara, 320 vd.).

²²⁰ Sağlam, a.g.m., 2010, 225.

²²¹ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 133-134.

reformlarının başarıya ulaşacağına ve reformlara bir gün ihtiyaç kalmayacağına inanılmadığının bir göstergesi olduğunu belirtmiştir²²².

Kanun koyucu tarafından açıkça düzenlenen devir yasağının doğal bir sonucu ise satış vaadi sözleşmesi²²³ yapılmasının da yasak olmasıdır²²⁴. Dağıtılan toprakların satışında devir yasağı koyan kanun koyucunun satış vaadi sözleşmesini de yasaklaması mantık kuralı gereği de yerindedir.

Sahibine bırakılan topraklar ise toprak reformu uygulama bölgesi için tespit edilmiş olan dağıtım normundan daha küçük parçalara bölünerek devredilemez. Bu tür toprakların bir bütün olarak veya uygulama bölgesi için tespit edilen dağıtım normundan daha büyük parçalar halinde devredilmesi mümkündür.

3.4.1.2. Taksim ve İfraz Yasağı (Bölme ve Ayırma Yasağı)

Toprak reformu uygulama alanlarında, taksim ve ifraz yasağı vardır²²⁵. Bu yasak, toprak reformları ile dağıtılan ve sahibine bırakılan topraklarda farklı şekillerde uygulanmaktadır²²⁶.

Öncelikle dağıtılan topraklardan başlamak gerekirse; toprak reformu uygulama alanlarında, belirlenen asgari büyüklüklerin altına düşecek şekilde arazilerin bölünmesi ve hangi amaçla olursa olsun taksim ve ifrazı yasaktır. Bu yasak, tarım arazilerinin verimsiz parçalara bölünmesini önlemek ve tarımsal üretimi sürekli kılmak amacıyla getirilmiştir²²⁷.

3083 sayılı TRK m. 11/I; “Bu Kanuna göre dağıtılan topraklar bölünemez...” hükmü ile başlamaktadır. Benzer şekilde Anayasa m. 44/II hükmünde; “Bu amaçla dağıtılan topraklar bölünemez...” hükmü yer almaktadır.

²²² Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 133-134.

²²³ Satış vaadi sözleşmesinin en önemli özelliği; taraflardan birinin belirli bir malı satmayı, diğer tarafın ise bu malı satın almayı taahhüt etmesine dayanması ve ileride yapılacak olan nihai satış sözleşmesinin koşullarını belirlemesidir (Eren, a.g.e., 2014, 335.).

²²⁴ 22/11/1984 tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu m. 11/I hükmü uyarınca dağıtılan topraklar satış vadine konu edilemez.

²²⁵ Taksim, toplu mülkiyete konu taşınmazın her bir paydaşa payı oranında tahsis edilmesi; ifraz ise, tek parsel olarak tapu kütüğüne kayıtlı taşınmazın birden çok parsel ayrılmasıdır (Esmer, G. (1976). *Mevzuatımızda Gayrimenkul Hükümleri ve Tapu Sicili*, Ankara, 866-867.).

²²⁶ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 135.

²²⁷ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 135.

5403 sayılı TKAKK m. 8 hükmü de tarım arazilerini çeşitli özelliklere göre sınıflandırmış, her bir tarım arazi çeşidi için ayrı asgari tarımsal arazi büyüklüğü belirlenmiş ve asgari büyüklükteki bir tarım arazisinin bölünemez eşya niteliği kazanacağı düzenlenmiştir²²⁸. Ancak bu yasak mutlak bir yasak olmayıp hükmün devam eden fıkralarında istisnası da yer almıştır²²⁹.

Sahibine bırakılan topraklar kural olarak taksim ve ifraz edilebilir²³⁰. Ancak uygulama bölgesi için tespit edilen dağıtım normundan daha küçük parçalara bölünmeleri yasaktır.

3.4.1.3. Haciz Yasağı

3083 sayılı TRK m.11/I hükmü uyarınca, toprak reformu kapsamında dağıtılan toprakların haczedilmesi yasaktır²³¹. 3083 sayılı TRK m. 1 hükmü, kanunun tarımsal faaliyetlerin sürekliliğini ve kırsal kalkınmayı sağlamayı amaçladığını düzenler. Çiftçilerin maddi imkansızlıklar sebebiyle borçlanmaları hatta topraklarını kaybetmeleri bu hedeflere ulaşılmasını engelleyebilir. Bu nedenle, çiftçilerin ekonomik zorluklar karşısında hukukî güvence altına alınması ve tarımsal üretim de sürekliliğin sağlanması amacıyla dağıtılan toprakların haczedilmesi yasaklanmıştır²³². Sahibine bırakılan topraklar içinse bir yasak öngörülmemiştir.

²²⁸ 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu m. 8 hükmü şu şekildedir: “(Değişik fıkra: 30/4/2014-6537/4 md.) *Asgari tarımsal arazi büyüklüğü, bölge ve yörelerin toplumsal, ekonomik, ekolojik ve teknik özellikleri gözetilerek Bakanlık tarafından belirlenir. Belirlenen asgari büyüklüğe erişmiş tarımsal araziler, bölünemez eşya niteliği kazanmış olur.*

(Değişik fıkra: 30/4/2014-6537/4 md.) *Asgari tarımsal arazi büyüklüğü; mutlak tarım arazileri, marjinal tarım arazileri ve özel ürün arazilerinde 2 hektar, dikili tarım arazilerinde 0,5 hektar, örtü altı tarımı yapılan arazilerde 0,3 hektardan küçük belirlenemez. Bakanlık asgari tarımsal arazi büyüklüklerini günün koşullarına göre artırabilir. Tarım arazileri Bakanlıkça belirlenen büyüklüklerin altında ifraz edilemez, hisselendirilemez, Hazine taşınmazlarının satış işlemleri hariç olmak üzere pay ve paydaş adedi artırılmaz. ...”.*

²²⁹ TKAKK m. 8/3, c.2 şu şekildedir: “...Ancak, tarım dışı kullanım izni verilen alanlar veya çay, fındık, zeytin gibi özel iklim ve toprak ihtiyaçları olan bitkilerin yetiştiği alanlarda arazi özellikleri nedeniyle belirlenen asgari tarımsal arazi büyüklüğünden daha küçük parsellerin oluşması gerekli olduğu takdirde, Bakanlığın uygun görüşü ile daha küçük parseller oluşturulabilir...”.

İlgili hüküm uyarınca; tarım dışı kullanım izni verilen ve özel iklim koşulları gerektiren alanlarda, Bakanlığın uygun görüşü alınarak belirlenen asgari tarımsal arazi büyüklüğünden daha küçük parseller oluşturulabilir.

²³⁰ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 136.

²³¹ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 137.

²³² Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 137.

3.4.1.4. Sınırlı Bir Ayni Hakla Takyit Yasağı

3083 sayılı TRK m.11/I hükmü uyarınca, toprak reformu kapsamında dağıtılan topraklar üzerinde sınırlı bir ayni hak kurulması yasaktır²³³. Dağıtılan topraklar, bir üretim aracı olup çiftçilere üretim imkânı sunmak amacıyla tahsis edilmiştir. Kanun koyucu, toprak reformu kapsamında dağıtılan toprakların üçüncü kişilere sınırlı ayni hak sağlamak suretiyle kullandırılmasını yasaklamış ve bir yatırım aracı olarak değerlendirilmesini istememiştir²³⁴. Sahibine bırakılan topraklar içinse bir yasak öngörülmemiştir.

3.4.1.5. Kira Yasağı

Anayasa m. 44/II ve TRK m.11/I hükümleri uyarınca; toprak reformu kapsamında dağıtılan toprakların üçüncü kişilere kiralanması yasaklanmıştır²³⁵. Kira yasağı, çiftçilerin malik olduğu toprağı başkalarına kiralayarak pasif gelir elde etmelerini engelleyerek, reformun temel hedeflerinden olan tarımsal üretimin sürdürülmesini amaçlar. Bu kapsamda, toprakların bizzat arazi mülkiyetini kazanan çiftçi veya mirasçılar tarafından işletilmesi zorunludur. Bu sayede çiftçilerin tarımsal üretimi bizzat gerçekleştirmeleri hedeflenir. Aksi halde işlenmeyen toprağın, devlet tarafından haklı sebep ileri sürülerek geri alınması mümkündür. Kanun koyucu, sahibine bırakılan topraklar içinse herhangi bir kira yasağı düzenlememiştir²³⁶.

²³³ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 137.

²³⁴ Örnek vermek gerekirse; toprak reformu kapsamında dağıtılan topraklar üzerine üçüncü bir kişi lehine üst hakkı tanımak tarımsal faaliyetlerin kesintiye uğramasına, çiftçilerin üretimden kopmasına ve reform çalışmaları ile ulaşılması amaçlanan diğer tüm hedeflere aykırı olacağından TRK m. 11 hükmü uyarınca yasaktır.

²³⁵ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 137.

²³⁶ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 137.

3.4.2. TRK m. 19 Kapsamında Tarım Arazilerinin Amaç Dışı Kullanım Yasağı

Toprak reformu kapsamında dağıtılan tarım arazilerinin tarımsal üretim dışında herhangi bir amaçla kullanılması yasaktır²³⁷. Bu yaklaşım, başta Anayasa olmak üzere çeşitli kanunlarda düzenlenmiş ve tarım arazilerinin amaç dışı kullanma yasağına hukukî zemin oluşturulmuştur²³⁸.

3083 sayılı TRK m. 19 hükmü²³⁹ ise bu yasağı detaylandırarak sadece zorunlu hallerde amaç dışı kullanımın mümkün olabileceğini ve bu konuda TKAKK hükümleri uygulanacağını düzenlemiştir²⁴⁰. 5403 sayılı TKAKK içerisinde yer alan çeşitli hükümlerde, bazı istisnalar hariç, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı yasaklanmıştır²⁴¹. Bu yasağa uyulmaması halindeyse tarımsal üretim de sürekliliğin sağlanması amacıyla bazı yaptırımlar öngörülmüştür²⁴².

3.5. Toprak Reformlarının Uygulanmasında Kullanılan Araçlar

Toprak reformlarının etkili bir şekilde uygulanabilmesi, farklı araçlarla desteklenmesine bağlıdır. Bu başlık altında uygulamada öne çıkan araçlardan; arazi (toprak) toplulaştırması ve kamulaştırma kavramları incelenmiştir. Bu araçlar, yalnızca reform sürecindeki kritik rolleri sebebiyle seçilmiş ve toprak reformu ile olan ilişkileri çerçevesinde konu sınırlandırılmıştır.

²³⁷ Örneğin; toprak reformu kapsamında dağıtılan araziler üzerinde sanayi tesisi kurulması, konut yapımı, bu alanların turizme açılması vb. faaliyetler yasaktır.

²³⁸ Tarım arazilerinin amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek amacıyla devletin gerekli tedbirleri alacağına ilişkin Anaya hükmü için: Bkz. Anayasa m. 45/I hükmü.

²³⁹ 22/11/1984 tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu m. 19 hükmü şu şekildedir: “(Değişik: 28/11/2017-7061/46 md.) *Uygulama alanlarında bulunan tarım arazileri, zorunlu sebepler olmadıkça tarım dışı amaçlarla kullanılmaz. Ancak zorunlu hallerde, ilgililerin tarım dışı amaçla arazi kullanımı talepleri hakkında 3/7/2005 tarihli ve 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu hükümleri uygulanır.*” (RG, 01/12/1984).

²⁴⁰ Benzer şekilde TRUY m. 65 uyarınca: “(Değişik: 12/3/2018-2018/11519 K.) *Uygulama alanlarında bulunan tarım arazileri, zorunlu sebepler olmadıkça tarım dışı amaçlarla kullanılmaz. Ancak zorunlu hallerde, ilgililerin tarım dışı amaçla arazi kullanımı talepleri hakkında 3/7/2005 tarihli ve 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu hükümleri uygulanır.*” denmiştir.

²⁴¹ İlgili hükümler için: Bkz. TKAKK m. 10/IV ve m. 13 hükümleri.

²⁴² Bahsedilen yaptırımlar için: Bkz. TKAKK m. 21 hükmü.

3.5.1. Toprak Reformlarının Uygulama Aracı Olarak Arazi Toplulaştırması Kavramı

Tarım arazileri; kural olarak arttırılması mümkün olmayan, kıt kaynaklardır²⁴³. Bu kaynakların hızla artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilmesi adına olabildiğince verimli kullanılması gerekir²⁴⁴.

Türkiye’de tarım sektörü açısından başlıca sorun, tarım arazilerinin çeşitli sebeplerle parçalanması ve çok hisseli olmasıdır²⁴⁵. Bu durum çeşitli olumsuz sonuçları beraberinde getireceğinden arazilerin parçalanmasını önleyici hukuksal önlemlerin alınması ve belirli bir düzen dâhilinde arazilerin tekrar birleştirilmesi gerekir²⁴⁶. Bu gerekliliğin farkında olan her devlet, başlangıç noktası olarak arazi toplulaştırması yoluna başvurmaktadır²⁴⁷.

Kavramsal olarak arazi toplulaştırması, dar ve geniş anlamda arazi toplulaştırması olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır²⁴⁸. Dar anlamda arazi toplulaştırması, özel bir kişiye ait arazilerin fiziksel olarak birleştirilmesidir. Bu tür toplulaştırma daha düşük maliyet gerektirse de tarımsal üretimin artırılmasında tek başına yeterli değildir²⁴⁹. Geniş anlamda arazi toplulaştırması ise sadece arazilerin birleştirilmesiyle sınırlı kalmaz ve arazilerin daha verimli şekilde kullanılmasını sağlamak için gerekli olan arazi geliştirme hizmetleri, altyapı çalışmaları ve çevresel düzenlemeleri de içeren stratejiler ortaya koyar²⁵⁰.

Arazi toplulaştırması kavramı en kapsamlı şekilde; herhangi bir sebeple ekonomik açıdan üretime imkân vermeyecek şekilde parçalanmış veya dağınık durumda olan tarım arazilerinin etkin kullanımını sağlamak amacıyla bir araya getirerek daha büyük ve düzenli tarım arazileri oluşturulmasını sağlayan politikalar

²⁴³ Demirtaş, E. İ., & Sarı, M. (2016). “Arazi Toplulaştırması”, *Derim*, 20(1), 48-58.

²⁴⁴ Demirtaş & Sarı, a.g.m., 2016, 48.

²⁴⁵ Küsek, G. (2014). “Türkiye’de Arazi Toplulaştırmasının Yasal Durumu ve Tarihsel Gelişimi”, *Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 29(1), 1-6.

²⁴⁶ Tarım arazilerinin parçalanması sonucu ortaya çıkabilecek olumsuz etkiler hakkında ayrıntılı bilgi için: Bkz. Yoğunlu, A. (2013). *Arazi Toplulaştırma Faaliyetleri, TRB1 bölgesi (Bingöl, Elâzığ, Malatya, Tunceli)*. Fırat Kalkınma Ajansı, 6-7.

[<https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/arazi-toplulastirma.pdf>] (Erişim Tarihi: 24/12/2024)]

²⁴⁷ Çevik, B., & Tekinel, O. (1987). *Arazi Toplulaştırması*, Adana: Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ders Notu, 54-56., Demirtaş & Sarı, a.g.m., 2016, 48.

²⁴⁸ Küsek, a.g.m., 2014, 2.

²⁴⁹ Demirtaş & Sarı, a.g.m., 2016, 49.

²⁵⁰ Takka, S. (1993). *Arazi Toplulaştırması*, Ankara, 93.

şeklinde tanımlanabilir²⁵¹. Bu bağlamda, arazi toplulaştırması yalnızca toprak reformları için değil, aynı zamanda kırsal kalkınma politikaları içinde önemli bir araçtır²⁵².

Bu noktada arazi toplulaştırması kavramının daha iyi anlaşılması adına öncelikle tarım arazilerinin parçalanma nedenlerinin ortaya koyulması gerekir. Arazi toplulaştırmasının pek çok nedeni olabilir²⁵³. Sönmez, ülkemizde yapılan arazi toplulaştırma çalışmalarının üç temel sebebi olduğunu vurgulamaktadır²⁵⁴.

Bunlar;

=> Arazilerin tarımsal faaliyetleri güçleştirecek derecede parçalı yapıda olması,

=> Arazilerin bir aileyi geçindirebilecek büyüklükte olmaması ve

=> Toprak reformuna ilişkin uygulamaların daha kolay hayata geçirilmesinin sağlanmasıdır²⁵⁵. Arazi toplulaştırma çalışmalarının toprak reformlarına ilişkin uygulamaları kolaylaştırması konumuzla olan ilişkisi sebebiyle dikkat çekicidir. Ayrıca diğer önemli nedenler; miras malı olan tarım topraklarının mirasçılara bölünerek bırakılması, arazilerin küçük parçalar halinde satılması veya bağışlanması, kiracılık ve ortakçılık ilişkileri, kamulaştırma faaliyetleri ve doğal afetlerdir²⁵⁶.

Parçalanmış tarım arazilerinin bir araya getirilerek düzenli bir şekilde birleştirilmesi gerekir. Aksi takdirde, küçülen tarım arazileri üzerinde modern tarım tekniklerinin uygulanması ve tarımsal yatırımların yapılması zorlaşır. Bu durum emek, teknoloji ve girdi israfına yol açarak tarımsal verimliliği düşürür²⁵⁷. Böylece, kırsalda yaşayan insanlar bir süre sonra geçimlerini sağlayamadıklarından büyük kentlere göç etmeye başlar²⁵⁸. Bu durum hem çiftçi aileleri hem de ülke ekonomisini olumsuz etkiler. Küçülen tarım arazilerinin yarattığı olumsuzluklardan bir diğeri; kırsal

²⁵¹ Yılmaz, a.g.e., 2021, 69., Yoğunlu, a.g.e., 2013, 8.

²⁵² Akdeniz, H. B., İnam, Ş., & Çay, T. (2023). “Türkiye’de Uygulanmış Arazi Toplulaştırma Projelerinin Kırsal Kalkınmaya Etkisi Bakımından Değerlendirilmesi”, *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 11(1), 18-30.

²⁵³ Yoğunlu, a.g.e., 2013, 4-5.

²⁵⁴ Sönmez, N. (1966). Arazi Toplulaştırılması, Türkiye Ekonomik Kurumu İktisadi Araştırmalar Enstitüsü, Kitap:7, Toprak Reformu Semineri, 26-27 Mayıs 1965, Ankara, 91-107.

²⁵⁵ Sönmez, a.g.e., 1966, 91-107.

²⁵⁶ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 145.

²⁵⁷ Eren, F. (1977). *Toprak ve Tarım Reformu Mevzuatının Tarımsal Toprak Mülkiyetine Getirdiği Sınırlamalar*, Ankara, 359. Çevik & Tekinel, a.g.e., 1987, 54-56.

²⁵⁸ Aksoy, S. (1970). *Tarım Hukuku*, Ankara, 228 vd.

kesimde yaşayan insanlar arasında sınır uyumsuzlukları başta olmak üzere çeşitli huzursuzlukların artması ve sosyal açıdan sorunların ortaya çıkmasıdır²⁵⁹. Tüm bu olumsuz sonuçların ortadan kaldırılması adına, dünyadaki birçok ülkenin yaptığı gibi arazilerin toplulaştırılması ve tarım topraklarının tekrar parçalanmasını önleyici politikaların ortaya koyulması gerekir²⁶⁰.

Arazi toplulaştırma çalışmaları; ilk kez 16. yüzyılda ortaya çıkmış, 19. yüzyıl içerisinde geniş bir coğrafyaya yayılmıştır²⁶¹. Birçok ülkede uzun yıllardır uygulanan arazi toplulaştırması, ülkemizde ise 1961 yılında, Konya'nın Karkın köyünde uygulamaya koyulmuştur²⁶². İlk uygulama, nispeten dar kapsamlı olsa da zamanla teknolojinin üst seviyede kullanıldığı, geniş kapsamlı çalışmalar da yapılmıştır²⁶³. Özellikle 2014 yılı içerisinde tarım arazilerinin miras yoluyla parçalanmasını önlemeye yönelik yasal düzenlemelerin yürürlüğe girmesiyle arazi toplulaştırması kavramına verilen önem daha da artmıştır²⁶⁴.

Günümüzde 3083 sayılı TRK, 5403 sayılı TKAKK ve 7139 sayılı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile Tarım ve Orman Bakanlığı'nın ilgili birimleri aracılığıyla arazi toplulaştırması çalışmaları yürütülmektedir. Ancak yapılan çalışmaların sayısı ve kapsamı istenilen düzeyde değildir²⁶⁵.

²⁵⁹ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 141.

²⁶⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için: Bkz. Ekinci, K., & Sayılı, M. (2010)., "Tarım Arazilerinin Parçalanmasını Önlemeye Yönelik Mevzuat Üzerine Bir İnceleme", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 27 (2), 121-129.

²⁶¹ Aksoy, a.g.e., 1970, 299., Buker, M., Arıcı, İ., Bölükoğlu, H., Korukçu, A., Girgin, İ., Güngör, H. (1988). "Bilgisayar Destekli Arazi Toplulaştırması", *Ege Üniversitesi. Ziraat Fakültesi*, 3, 20-23.

²⁶² Yoğunlu, a.g.e., 2013, 16., Küsek, a.g.m., 2014, 4.

²⁶³ Küsek, a.g.m., 2014, 4.

²⁶⁴ 30/04/2014 tarih ve 6537 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile tarım arazileri üzerinde gerçekleştirilecek mülkiyeti aktarıcı nitelikli işlemlerin yanı sıra, intikal ve miras taksimi işlemlerinde önemli değişiklikler yapılmıştır. 2014 yılında yapılan değişikliklerden başlıcaları: Asgari tarımsal arazi büyüklüğü ve yeterli gelirli tarımsal arazi büyüklüğü kavramlarının tanımlanması ve tarım arazilerinin belirlenen büyüklerin altına düşmesini önleyici yeni düzenlemelerin getirilmesidir.

²⁶⁵ Demirtaş & Sarı, a.g.m., 2016, 48-58.

3.5.2. Toprak Reformlarının Uygulama Aracı Olarak Kamulaştırma Kavramı

Toprak reformlarının etkin bir şekilde uygulanabilmesi ve temel hedeflerine ulaşabilmesi açısından incelenmesi gereken bir diğer önemli araç, kamulaştırma kavramıdır. Kamulaştırma kavramının daha iyi tanımlanabilmesi için öncelikle mülkiyet hakkı kavramından bahsedilmesi gerekir.

Mülkiyet hakkı; Türk hukuk sisteminde önemli bir yere sahiptir. Anayasada²⁶⁶, kanunlarda ve tarafı olduğumuz uluslararası sözleşmelerde güvence altına alınan bu hak, temel ve vazgeçilemezdir²⁶⁷. Mülkiyet hakkı, sahibine malik olduğu şey üzerinde geniş yetkiler (kullanma, yararlanma ve tasarrufta bulunma yetkisi) sağlamaktadır²⁶⁸.

Kanun koyucu, mülkiyet hakkının Anayasa m. 13 hükmü²⁶⁹ uyarınca sınırlanabileceğini düzenlemiştir. Gerçekten de toplum menfaatinin bireysel yarardan üstün tutulması gerektiği açıktır²⁷⁰. Bu durumda mülkiyet hakkına getirilen önemli sınırlamalardan biri de kamulaştırma kavramı olacaktır²⁷¹.

Kamulaştırma kavramı, devletin kamu yararını önceleyerek ve kamusal ihtiyaçlar doğrultusunda özel hukuk kişilerinin mülkiyetinde bulunan mallara el koyması şeklinde tanımlanabilir²⁷². Bu tanım kamulaştırma kavramının hukukî niteliği itibarıyla hem özel hukuk hem de kamu hukuku alanında etkiler doğurduğunu göstermektedir²⁷³.

²⁶⁶ Mülkiyet hakkı kavramı; 1982 Anayasası m. 35 hükmünde düzenlenmektedir.

²⁶⁷ Orhan, A. R. (2022). “Mülkiyet Hakkı ve Kamulaştırma”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(44), 865-884.

²⁶⁸ TMK m. 683 hükmü şu şekildedir: “Bir şeye malik olan kimse, hukuk düzeninin sınırları içinde, o şey üzerinde dilediği gibi kullanma, yararlanma ve tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir. Malik, malını haksız olarak elinde bulunduran kimseye karşı istihkak davası açabileceği gibi, her türlü haksız elatmanın önlenmesini de dava edebilir.”.

Belirtilen kanun maddesi, mülkiyet hakkının sahibine sağladığı aktif ve pasif yetkileri ortaya koymuş ve üçüncü kişilere karşı korumuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için: Bkz. Ertaş, Ş. (2018). *Eşya Hukuku*. İzmir, 213-214.

²⁶⁹ 1982 Anayasası m. 13 hükmü şu şekildedir: “Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.”.

²⁷⁰ Orhan, a.g.m., 2022, 868.

²⁷¹ Günday, M. (2017). *İdare Hukuku*. Ankara, 250 vd.

²⁷² Tan, T. (2020). *İdare Hukuku*. Ankara, 632.

²⁷³ Günday, a.g.e., 2017, 250.

Kamulaştırma kavramına ilişkin uygulama esasları; 1982 Anayasası ile 04/11/1983 tarih ve 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu (KamK.) kapsamında düzenlenmiştir²⁷⁴. Anayasa m. 46/I hükmü uyarınca; kamu yararı gereği özel kişilerin mülkiyetinde bulunan taşınmaz malların tamamına veya belli bir kısmına devletin el koyabileceği ve belirlenen kamulaştırma bedelinin malike ödeneceği düzenlenmiştir²⁷⁵. Bu hüküm kamulaştırma kavramına ilişkin iki önemli sorunu gündeme getirmektedir. Bu sorunlar:

=> Kamulaştırma bedelinin tespiti sorunu ve Türk Hukukunun kabul ettiği sistemin ne olduğu ile

=> Kamulaştırma bedelinin ödenme usulünün tespiti sorunu ve Türk Hukukunun kabul ettiği sistemin ne olduğudur.

3.5.2.1. Kamulaştırma Bedelinin Tespiti Sorunu ve Türk Hukukunun Kabul Ettiği Sistem

Kamulaştırma bedelinin tespiti, toprak reformları açısından önemli bir sorundur. Kamulaştırma bedelinin olması gerekenden fazla belirlenmesi kamu zararına ve toprak reformlarının hayata geçirilmesinin zorlaşmasına sebep olur. Buna karşın, kamulaştırma bedeli olması gerekenden daha az belirlendiğinde; bireylerin maddi açıdan zarara uğraması, vatandaşların devlete olan güveninin ve toprak reformlarına olan inancının sarsılması ve sosyal yaşamda kimi huzursuzluklar yaşanması muhtemeldir²⁷⁶. Kamulaştırma bedelinin tespiti sırasında uygulanan kural ve yöntemlerin hem bireylerin hem de kamunun yararı gözetilerek, kimsenin haksız çıkar sağlamadığı ve kamu düzeninin zedelenmediği şekilde belirlenmesi gerekir²⁷⁷.

²⁷⁴ Şimşek, S. (2010). “Mülkiyet Hakkının Kapsamı, Sınırlandırma Nedenleri ve Şartları Açısından 1982 Anayasası ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: Karşılaştırmalı Bir Analiz-1”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (91), 181-228., Günday, a.g.e., 2017, 251.

²⁷⁵ 1982 Anayasası m. 46/I hükmü şu şekildedir “Devlet ve kamu tüzel kişileri; kamu yararının gerektirdiği hallerde, gerçek kişiliklerini peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların tamamını veya bir kısmını, kanunla gösterilen esas ve usullere göre, kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde idarî irtifaklar kurmaya yetkilidir.”.

²⁷⁶ Güriz, a.g.m., 1968, 105 vd., Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 118.

²⁷⁷ Yılmaz, M. F. (2019). *Kamulaştırma Bedelinin Tespiti*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kamulaştırma bedeli çeşitli yollarla tespit edilebilir. Kamulaştırma bedelinin tespiti konusunda iki temel yaklaşım olduğu görülmektedir. Bunlar, gerçek (rayiç) değer yöntemi ve vergi değeri yöntemidir²⁷⁸.

Gerçek değer yöntemi; toprağın kamulaştırma yapıldığı zamanki şartlar içinde, serbest piyasa değerini tespit etmek ve bu değer üzerinden kamulaştırma bedeli ödemektir²⁷⁹. Gerçek değer yöntemi ile belirlenen bedel genellikle devlete ciddi maddi yükler yüklese de hukuk devleti ilkelerini karşılaması, hakkaniyet ve adalet duygularına uygun olması açısından değerlidir²⁸⁰.

Ülkemizde 1924 Anayasasından itibaren gerçek değer yöntemi kullanılmaktadır²⁸¹. Bu yöntem zaman zaman değiştirilmek ve vergi değeri yöntemine geçilmek istense de günümüze kadar geçerliliğini korumuştur²⁸².

Kamulaştırma bedelinin belirlenmesinde kullanılan ikinci yöntem, vergi değeri yöntemidir²⁸³. Bu yönteme göre kamulaştırma bedeli, toprak sahiplerinin kendi beyanları veya yetkili makamlarca tespit edilen arazi vergileri dikkate alınarak belirlenmektedir²⁸⁴.

Vergi değeri yönteminin çeşitli avantajları vardır. Bu avantajlardan bazıları; kamulaştırma bedelinin kolaylıkla tespit edilebilecek objektif bir değer olması ve bu değer arazi sahibinin kabul ettiği ve ödediği vergilere dayanmasıdır²⁸⁵.

²⁷⁸ Güriz, a.g.m., 1968, 105 vd., Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 118.

²⁷⁹ Kamulaştırma kavramı büyük bir kamu gücü içermektedir. Bu güç karşısında, taşınmazının mülkiyetini kaybeden kişilerin en azından taşınmazın gerçek değerini isteyebilmesi, birey ile devlet arasındaki dengenin sağlanmasında önemli olacaktır. Aksi halde; gerçek değer ödenmemesi taşınmazın devletçe müsadere edildiği sonucuna ulaşılmasına sebep olabilir (Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 118-119).

²⁸⁰ Güriz, a.g.m., 1968, 105 vd.

²⁸¹ Tarihsel olarak baktığımızda; 1924 Anayasası m. 74. hükmü şu şekildedir: “*Kamu faydasına gerekli olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve değer pahası peşin verilmedikçe hiç kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılmaz.*”. Söz konusu hüküm açıkça kamulaştırma kavramından bahsetmiş ve kamulaştırma bedelinin gerçek değer yönteminde göre ödenmesi usulünü benimsemiştir.

Ancak söz konusu hükmün çıkarıldığı dönemde kanunların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek herhangi bir yüksek mahkeme olmadığından bahse konu hükmüne aykırı ve kamulaştırma bedelini vergi değeri yoluyla tespit eden pek çok farklı kanun çıkarıldığı da görülmüştür. Örneğin: 1925 yılında çıkarılan 583 sayılı Kanun, 1940 yılında çıkarılan 3887 sayılı Milli Müdafaa İhtiyaçları için Yapılacak İstimlaklar Hakkında Kanun, 1945 yılında çıkarılan 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu vb. (Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 118-119).

²⁸² Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 119.

²⁸³ Güriz, a.g.m., 1968, 106 vd.

²⁸⁴ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 120-121.

²⁸⁵ Kamulaştırma bedelinin vergi değeri üzerinden ödenmesi yöntemi, kendi içerisinde bir denge barındırmaktadır (Güriz, a.g.m., 1968, 106 vd.). Bu denge şu şekilde açıklanabilir: vergi değeri yönteminde arazi sahibi arazisi için olması gerekenden fazla vergi ödediği durumlarda yüksek bir

Tarihsel olarak baktığımızda; 1924 ve 1961 Anayasalarının ilk halinde gerçek değer yönteminin benimsendiği görülmektedir. Ancak gerçek değer yönteminin haksız kazanca sebep olabileceği yönündeki iddialar üzerine 1971 yılında 1961 Anayasasında değişikliğe gidilmiş²⁸⁶ ve vergi değeri yöntemi benimsenmiştir²⁸⁷. Bu süreçte Anayasa Mahkemesi de 1971 tarihli Anayasa değişikliği uyarınca gerçek değer yöntemine ilişkin çeşitli kanun hükümlerini Anayasaya aykırı oldukları gerekçesiyle kaldırmıştır²⁸⁸.

1976 yılına gelindiğinde, Anayasa Mahkemesi tekrar görüş değiştirmiş, vergi değeri yöntemi kullanarak tespit edilen kamulaştırma bedelinin 1961 Anayasası m. 2 hükmü²⁸⁹ içerisinde yer alan hukuk devleti ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle ilgili hükmü iptal etmiş ve tekrar gerçek değer yöntemini benimsenmiştir²⁹⁰.

1982 Anayasası döneminde; kamulaştırma bedelinin tespiti sorunu tekrar gündeme gelmiş, mesele uzun süre tartışılmıştır²⁹¹. Tartışmalar neticesinde hazırlanan 1982 Anayasası'nın ilk halinde; doğrudan gerçek değer ilkesinin benimsenmediği, gerçek değer ve vergi değeri ilkelerinin bir arada düzenlendiği görülmüştür²⁹². Ancak 2001 yılında AB uyum süreci kapsamında kabul edilen 03/10/2001 tarih ve 4709 sayılı Kanun ile 1982 Anayasasında değişiklik yapılmıştır ve gerçek değer yöntemi benimsenmiştir²⁹³. Anayasa değişikliği sonrasında 24/04/2001 tarih ve 4650 sayılı Kanun ile Kamulaştırma Kanunu'nda da değişikliğe gidilmiştir. Böylece Türk

kamulaştırma bedeli olarak uğramış olduğu maddi zararları telafi edebilecektir. Buna karşılık verginin düşük olması/gösterilmesi halinde ise; kamulaştırma bedeli de az olacağından devletin eksik ödenmiş vergilerden dolayı uğramış olduğu maddi zararı telafi etme imkânı olacaktır (Çelebican, a.g.e.,1968, 43.).

²⁸⁶ 20/09/1971 tarih ve 1488 sayılı Kanun ile 1961 Anayasasında değişikliğe gidilmiştir. Yapılan değişikliğin gerekçesi ve değişikliğe ilişkin ayrıntılar için: Bkz. Özer, A. (1996). *Gerekçeli ve 1961 Anayasası ile Mukayeseli 1982 Anayasası*, Ankara, 216 vd.

²⁸⁷ Pehlivan, C., (2008). *Kamulaştırmada Bedel Tespiti*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

²⁸⁸ Örneğin; Anayasa Mahkemesi verdiği 10/04/1973 tarih ve 1972/53E.,1973/16K. sayılı karar ile 6830 sayılı İstimlak Kanunu m. 3 hükmü; Anayasa içerisinde düzenlenen vergi değeri yöntemine aykırı bularak iptal etmiştir.

²⁸⁹ 1961 Anayasası içerisinde yer alan “Cumhuriyetin Nitelikleri” başlıklı m. 2 hükmü şu şekildedir: “Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir.”. Bu hüküm, 1961 Anayasası m. 9 hükmü gereği değiştirilemezdir.

²⁹⁰ Anayasa Mahkemesi'nin 12/10/1976 Tarih ve 1976/38E., 1976/46K. sayılı Kararı.

²⁹¹ Özer, a.g.e., 1996, 261.

²⁹² Özer, a.g.e., 1996, 261.

²⁹³ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 122-123.

hukukunda önemli bir sorun olan kamulaştırma bedelinin nasıl tespit edileceği sorunu çözülmüş ve açıkça gerçek değer yöntemi benimsenmiştir²⁹⁴.

3.5.2.2. Kamulaştırma Bedelinin Ödenme Usulünün Tespiti Sorunu ve Türk Hukukunun Kabul Ettiği Sistem

Kamulaştırma bedeli belirlendikten sonra bu bedelin arazi sahiplerine nasıl ödeneceği yani ödenme usulünün tespiti sorunu gündeme gelmektedir. Kamulaştırma bedeli, peşin ödeme veya taksitle ödeme yöntemlerine göre ödenebilmektedir²⁹⁵.

Peşin ödeme usulünün benimsendiği ülkelerde; kamulaştırma bedeli doğrudan hazineden alınarak ödenir. Bu yöntem bireylerin zararlarını hızla tazmin ettiğinden bireyler için avantajlı olsa da hazineye ağır maddi yükler getirdiğinden genellikle tercih edilmemektedir²⁹⁶.

Uygulamada daha sık kullanılan yöntem ise kamulaştırma bedelinin taksitler halinde ödenmesidir. Taksit süresi her ülke için farklıdır. Ülkemizde bu süre Anayasa m. 46/II ve KamK. m. 3/II hükümleri uyarınca en fazla 5 yıl olarak belirlenmiştir²⁹⁷.

²⁹⁴ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 122-123.

²⁹⁵ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 121.

²⁹⁶ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 121.

²⁹⁷ 04/11/1983 tarih ve 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu m. 3 hükmü şu şekildedir: “İdareler, kanunlarla ve Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle yapmak yükümlülüğünde bulundukları kamu hizmetlerinin veya teşebbüslerinin yürütülmesi için gerekli olan taşınmaz malları, kaynakları ve irtifak haklarını; bedellerini nakden ve peşin olarak veya aşağıda belirtilen hallerde eşit taksitlerle ödemek suretiyle kamulaştırma yapabilirler:

Cumhurbaşkanınca kabul olunan, büyük enerji ve sulama projeleri ile iskan projelerinin gerçekleştirilmesi, yeni ormanların yetiştirilmesi, kıyıların korunması ve turizm amacıyla yapılacak kamulaştırmalarda, bir gerçek veya özel hukuk tüzelkişisine ödenecek kamulaştırma bedelinin o yıl Genel Bütçe Kanununda gösterilen miktarı, nakden ve peşin olarak ödenir. Bu miktar, kamulaştırma bedelinin altıda birinden az olamaz. Bu miktarın üstünde olan kamulaştırma bedelleri, peşin ödeme miktarından az olmamak ve en fazla beş yıl içinde faiziyle birlikte ödenmek üzere eşit taksitlere bağlanır. Taksitlere, peşin ödeme gününü takip eden günden itibaren, Devlet borçları için öngörülen en yüksek faiz haddi uygulanır.

Kamulaştırılan topraktan, o toprağı doğrudan doğruya işleten küçük çiftçiye ait olanların bedeli, her halde peşin ödenir.

(Ek fıkra:24/4/2001-4650/1md.) İdarelerce yeterli ödenek temin edilmeden kamulaştırma işlemlerine başlanılamaz.”.

Bununla birlikte ilgili hükümlerde (AY m. 46 ve KamK m. 3), küçük çiftçiler lehine düzenlemeler yapıldığı da görülmektedir. Kamulaştırılan toprak do ırudan küçük çiftçiye aitse kamulaştırma bedelinin her halde peşin ödenmesi gerektiğı düzenlemiştir. Böylece, finansal yükümlülükler daha adil bir şekilde dağıtılarak küçük çiftçilerin korunması amaçlanmıştır.



4. YAKIN TARİHİMİZDE TOPRAK REFORMU UYGULAMALARI

Toprak reformlarının Türkiye uygulaması üzerinden doğru bir şekilde değerlendirilmesi toprak reformlarının tarihsel gelişiminin incelenmesiyle mümkün olabilir. Dünya tarihi incelendiğinde; toprak reformlarının Eski Çağ uygarlıklarına kadar uzanan bir tarihçesi olduğu görülmektedir²⁹⁸. Gelişmiş ülkeler için eski bir fikir olan toprak reformları, gelişmemiş veya az gelişmiş ülkelerde ise nispeten yakın bir geçmişe dayanır²⁹⁹. Bu çalışma; toprak reformlarının Türkiye uygulaması üzerinden değerlendirilmesini konu aldığından, Osmanlı Devleti'nde ve takip eden dönemde ülkemizde uygulanan toprak reformu uygulamaları üzerinde durulmakla yetinilmiştir.

Konu kapsamında Osmanlı Devleti'nde toprakların genel görünümü ve toprak mülkiyeti yapısından bahsedilmesinin sebebi, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan toprak merkezli pek çok sorunun ülkemizde de ortaya çıkması ve bu sorunların yeni devletin toprak reformu politikalarını belirlemesidir³⁰⁰. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve sonrasında aynı topraklar üzerinde yeni Türk Devleti'nin kurulması, toprak reformu uygulamalarının Osmanlı Devleti'nden başlayarak tarihsel bir süreklilik içerisinde değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

4.1. Cumhuriyete Kadar Olan Dönem: Osmanlı Devleti'nde Toprak Reformları

Osmanlı Devleti'ni anlamanın yolu; siyasal, sosyal ve ekonomik hayatın merkezinde olan toprak düzeninin incelenmesiyle mümkün olabilir³⁰¹. Çünkü Osmanlı Devleti; Sanayi Devrimi öncesi bir dönemde kurulmuş/varlığını sürdürmüş, asli üretim ve vergi kaynağı olarak ekonomisini büyük oranda tarım arazilerine dayandırmıştır³⁰². Öncelikli hedefi her zaman için güçlü bir merkezi otorite kurarak yeni fetihler yapmak olan devlet, bu doğrultusunda kendine özgü toprak politikaları geliştirmiştir. Bu politikalardan en dikkat çeken 1858 tarihli Arazi Kanunnamesidir.

²⁹⁸ Çevik, a.g.m., 2002, 677-686.

²⁹⁹ Çamurcuoğlu, a.g.m., 2009, 162.

³⁰⁰ Karakaş, a.g.e., 2005, 12.

³⁰¹ Şahin, C. (2012). "Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(6), 435-461.

³⁰² Şahin, a.g.m., 2012, 436.

Osmanlı Devleti toprak sistemi; 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ekseninde incelenmiştir³⁰³. Söz konusu Kanunname ekseninde anlatım yapılmasının esas nedeni, Kanun'un çıkarıldığı döneme kadarki toprak ile ilişkili ve dağınık halde bulunan tüm hükümleri modern tekniklerle bir araya getirmesi ve döneminin çok ilerisinde hükümler içermesidir³⁰⁴.

4.1.1. 1858 Arazi Kanunnamesi Öncesi Osmanlı Devleti'nde Topraklar

Osmanlı Devleti, geniş bir coğrafyada uzun yıllar hüküm sürmüş ve 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ilan edilene kadar her eyalet için farklı toprak politikaları geliştirmiştir³⁰⁵. Osmanlı Devleti toprak politikaları incelendiğinde; Tanzimat Dönemine kadar tüm ülkede geçerli yeknesak bir toprak sistemi oluşturulamadığı ve toprak merkezli sorunların temelde İslam hukuku esaslarına göre çözüldüğü görülmektedir³⁰⁶. Yıldırım & Kadioğlu, bu görüşe paralel şekilde; Osmanlı Devleti'ndeki toprak reformlarının, İslam mülkiyet anlayışından bağımsız olarak ele alınamayacağını belirtmiştir³⁰⁷. Ancak, Osmanlı Devleti'nde geçerli olan toprak mülkiyet anlayışı; şer'i kurallar kadar Osmanlı padişahlarının iradelerine dayanan örfi hukuk kurallarıyla da şekillenmiştir³⁰⁸. Padişahlar, şer'i kurallara aykırı olmamak koşuluyla fermanlar çıkararak esnek uygulamalar geliştirmiştir³⁰⁹. Ayrıca, zaman zaman farklı devlet ve/veya beylik uygulamaları da dikkate alınmıştır³¹⁰. Bunlarla beraber fetih yoluyla ele geçirilen bazı coğrafyalarda ise eskiden beri uygulana gelmiş örf ve adetlerin uygulanması sürdürülmüş veya bazı ufak değişiklikler yapılarak eski toprak yapıları muhafaza edilmiştir³¹¹. Tüm bu uygulamaların ortak noktası ise İslam

³⁰³ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 27.

³⁰⁴ Kenanoğlu, M. M. (2006). "1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulanması", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 1, 107-138.

³⁰⁵ Kenanoğlu, a.g.m., 2006, 110., Şahin, a.g.m., 2012, 436.

³⁰⁶ Yurtseven, A. (2024). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Sistemine Bir Bakış", *Premium e-Journal of Social Sciences (PEJOSS)*, 8(39), 311-316.

³⁰⁷ Yıldırım, M. & Kadioğlu, S. (2010). *Defterhâne'den Tapu ve Kadastro'ya: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün Tarihçesi*. Ankara, 11 vd.

³⁰⁸ Örfi hukuk kuralları özellikle miri arazi rejiminin oluşturulmasında etkili olmuştur. Ayrıntılı bilgi için: Bkz. Cin, H., & Akgündüz, A. (1989). *Türk Hukuk Tarihi*. Konya, 258 vd.

³⁰⁹ Demirci, M. (2003). *İslamın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, İstanbul, 15.

³¹⁰ Kurt, Y. (1999). *Osmanlı Toprak Yönetimi*, Ankara, 59-73.

³¹¹ Osmanlı Devleti'nde fethedilen topraklar zaman zaman savaşta yararlılık gösteren komutanlar ve askerler arasında paylaştırılırken; bazı eyaletlerde ise halkın mevcut toprak mülkiyeti yapısının korunduğu ve bu yapıya müdahale edilmediği görülmüştür. Örneğin Hicaz eyaletinde Müslüman halkın; Sakız ve Midilli eyaletlerinde ise Gayrimüslim halkın özel mülkü muhafaza edilmiştir (Albayrak, S. (1973). *Budin Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak Meselesi*, İstanbul, 55-57.).

toprak hukuku esaslarına uygunluk olmuştur. İslam hukukunun yüzlerce yıldır Türk devletlerinin resmi hukuku olması ve Osmanlı Devleti'nde geçerli olan toprak politikalarına kaynaklık etmesi sebebiyle ayrı bir başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür³¹²

4.1.1.1. İslam Hukuku ve Topraklar

İslam hukukuna göre topraklar hem bireysel mülkiyetin hem de toplumsal düzenin önemli bir parçasıdır. İslam inancı; kişinin fitratında mülk edinme duygusu olduğunu, mülk edinebileceğini ve mülkü üzerinde tasarrufta bulunabileceğini kabul eder³¹³. Bu doğrultuda kişilere her türlü taşınır ve taşınmaz mal üzerinde özel mülkiyet hakkı tanınmıştır³¹⁴.

İslam inancı, özel mülkiyet hakkına saygılı ve bu hakkı koruyan bir dindir. Hz. Peygamber de özel mülkiyet hakkının korunmasına büyük önem vermiş ve bu hakka uygun davranmayı emretmiştir³¹⁵.

İslam hukukunda mülkiyet hakkı çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmuş ve genel olarak topraklar; mülk ve mülk olmayan topraklar şeklinde ikiye ayrılmıştır³¹⁶. Bu ayrım Osmanlı Devleti'nde de kabul görmüş ve uygulanmıştır³¹⁷.

Kişilerin özel mülkiyetine bırakılan topraklara mülk topraklar denir. Mülk topraklar üzerinde İslam hukukunun kişiye tanıdığı tüm yetkiler kullanılabilir³¹⁸. Mülk topraklara malik olan kişi; sahip olduğu toprakları istediği gibi kullanır, bu topraklardan yararlanır, dilerse bu toprakları rehin edebilir veya kiraya verebilir. Hatta

³¹² Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 27.

³¹³ Hacak, H. (2006). "Mülkiyet", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c:31, 543-548., Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 27-32

³¹⁴ Özellikle belirtmek gerekir ki; her şeyin malikinin Allah olduğunu vurgulayan çeşitli Kur'an ayetleri, İslam inancının kişilere özel mülkiyet hakkı tanımadığı veya özel mülkiyet hakkına karşı olduğu anlamına gelmemektedir. Söz konusu ayetler, Hz. Peygamberin davranışlarıyla birlikte yorumlanmalı ve İslam Hukuku mülkiyet anlayışı Allah'ın gerçek malik, kişilerin ise mecazi malik oldukları şeklinde anlaşılmalıdır (Hacak, a.g.m., 2006, 543-548.).

³¹⁵ Berki, a.g.e., 1967, 58.

³¹⁶ Karadağ, H., & Şit, M. (2016). "Osmanlı Devleti'nde Toprak Mülkiyetinin İktisadi Sistemler Açısından Değerlendirilmesi" *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 45-65.

³¹⁷ Şahin, a.g.m., 2012, 438.

³¹⁸ İslam hukukunun mülkiyet hakkı kapsamında kişilere tanıdığı üç yetki vardır. Bunlar: Rakabe, tasarruf ve zilyetlik. Rakabe; toprağın kuru/çıplak mülkiyet hakkı, tasarruf; topraktan faydalanma ve toprağı kullanma hakkı, zilyetlik ise toprak üzerindeki fiili hakimiyet ve toprağı elde bulundurma hakkıdır. Bu yetkilerin aynı kişide toplanması tam mülkiyet, bölünerek farklı kişilere bırakılması ise eksik mülkiyeti oluşturur (Ayrıntılı bilgi için: Bkz. Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 30-31).

satış veya bağış yoluyla toprak mülkiyetini üçüncü bir kişiye bırakılması da mümkündür. Devletin bu tür araziler üzerinde tasarruf ve mülkiyet hakkı bulunmamaktadır³¹⁹.

Mülk topraklar toprak malikinin dini inancına göre; öşürlü topraklar ve haraçlı topraklar olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir³²⁰. Savaşlar sonucunda fethedilen yerlerin Müslüman ailelere mülk olarak verildiği veya fetihten önce bu topraklarda yaşayan Müslüman halkın mülkiyet düzeninin korunduğu arazilere öşürlü topraklar denir³²¹. Öşürlü topraklardan elde edilen zirai ürünlerin belli bir oranı öşür vergisi olarak alırdı. Haraçlı topraklar ise; haraç vergisi karşılığında İslam devletlerinin egemenliği altına girmeyi kabul veya teklif eden gayrimüslim halkın mülkiyetine bırakılan topraklardır³²². Öşürlü ve haraçlı topraklar dışında, bazı şartların sağlanması koşuluyla³²³, mevat (ölü, boş) araziler üzerinde de özel mülkiyet hakkı kurulması mümkündür³²⁴.

Mülk olmayan topraklar ise rakabesi devlete, tasarruf hakkı fertlere tahsis edilmiş topraklardır³²⁵. Mülk olmayan topraklar çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır³²⁶. Mülk olmayan toprakların en bilinen türü miri topraklardır. Miri topraklar dışında diğer mülk olmayan topraklar; mevat araziler, vakıf araziler ve metruk arazilerdir.

³¹⁹ Paksoy, İ. (2019). *1858 Arazi Kanunnamesi Bağlamında Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Arazi Mülkiyet Sistemi*. Dönem Projesi, Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

³²⁰ Cin, H. (1966). "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukukî Rejimi ve Bu Arazinin TMK Karşısındaki Durumu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1), 745-798.

³²¹ Paksoy, a.g.e., 2019,46-47.

³²² Paksoy, a.g.e., 2019, 47-48.

³²³ Söz konusu şartlar: Mevat arazinin daha önce herhangi bir malikinin bulunmaması, kamunun tamamının veya belli bir kesiminin kullanımında olmaması ve yerleşim yerlerinden uzakta bulunmasıdır. Bu şartların varlığında mevat araziler üzerinde özel mülkiyet hakkı kurulması kabul edilmiştir (Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 56-60).

³²⁴ Mevat arazi; hiç kimsenin mülkiyetinde olmayan, genellikle yerleşim yerlerinde ve su kaynaklarından uzak topraklar olarak tanımlanır. Mevat araziler esas olarak mülk olmayan topraklardır. Arap Yarımadası genellikle mevat arazilerle çevrili olduğundan toprakların tarıma elverişli hale getirilmesine ayrıca önem verilmiş ve bu topraklar üzerinde çalışarak onları tarıma elverişli hale getiren kişilerin araziye malik olmaları düzenlenmiştir. Mevat arazilere ilişkin ayrıntılı bilgi için: Bkz. Aşağıda; 4.1.2. 1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi Sonrası Osmanlı Devleti'nde Topraklar.

Nitekim Hz. Peygamber, bir hadisinde: "Kim sahipsiz bir araziye diriltip imar ederse, buraya sahip olmaya en müstahak olan odur." buyurmuştur. Bu hadis mevat arazilerin mülk toprak olabileceğinin en önemli dayanağıdır. (Pamak, a.g.m., 1980, 131.)

³²⁵ Cin, a.g.m., 1966, 745-798.

³²⁶ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 31-32

Bahsedilen arazi türleri 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi içerisinde ayrıca düzenlediğinden bu noktada daha fazla bilgi verilmemiş ve arazi türleri sonraki başlıkta daha ayrıntılı şekilde incelenmiştir³²⁷.

4.1.2. 1858 Arazi Kanunnamesi Sonrası Osmanlı Devleti’nde Topraklar

Tanzimat dönemi yasama çalışmalarından en önemlisi, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesidir³²⁸. Bu Kanunname; eyaletlerdeki farklı toprak uygulamalarını standartlaştırmak, çağın gerisinde kalmış kurumları ıslah etmek, toprakta tekelleşmeyi önlemek ve merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla kabul edilmiş ve uygulanmıştır³²⁹. Bu sayede uzun yıllar boyunca yürürlükte kalan ve dağınık halde bulunan toprağa ilişkin hükümler, millî bir kanun aracılığıyla bir araya getirilmiştir³³⁰. Osmanlı toprak hukuku sistematikleştirilmiş ve farklı arazi kategorileri tanımlanmıştır³³¹.

1858 tarihli Arazi Kanunnamesi m. 1 hükmü³³² uyarınca Osmanlı Devleti’nde ülke toprakları beş gruba ayrılmıştır³³³. Bunlar; mülk, vakıf, metruk, mevat ve mirî arazidir³³⁴. Devam eden maddelerde ise arazi türleri hakkında bilgiler verilmiştir³³⁵.

Mülk araziler, Arazi Kanunnamesi m. 2 hükmünde düzenlenmiştir. Bir üst başlık olan İslam toprak hukuku anlayışında da bahsedildiği üzere, kişilerin özel mülkiyetine tabi taşınmazlara mülk arazi denir³³⁶. Ancak Arazi Kanunnamesi kapsamında mülk araziler hakkında ayrıntılı düzenlemelerde bulunulmamış, sadece çeşitleri sayılmakla yetinilmiştir³³⁷.

³²⁷ Bkz. Aşağıda; 4.1.2. 1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi Sonrası Osmanlı Devleti’nde Topraklar.

³²⁸ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 32-33.

³²⁹ Kenanoğlu, a.g.m., 2006, 108-109., Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 32-33.

³³⁰ Kenanoğlu, a.g.m., 2006, 109., Şahin, a.g.m., 2012, 438.

³³¹ Akbaş, a.g.m., 2017, 1-31.

³³² 07/07/1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi m. 1 hükmü şu şekildedir: “*Memaliki Devleti Aliyede olan arazi beş kısımdır. Kısmı evvel arazii memluke yani berveçhi mülkiyet tasarruf olunan yerlerdir. Kısmı sani arazii meriyyedir. Kısmı salis arazii mevkufedir. Kısmı razi arazii metrukedir. Kısmı hamis arazii mevattır.*”.

³³³ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 33.

³³⁴ Ayrıntılı bilgi için: Bkz. Dinler, a.g.e., 2014, 19 vd.

³³⁵ Paksoy, a.g.e., 2019, 127 vd.

³³⁶ Bkz. Yukarıda; 4.1.1.1. İslam hukuku ve topraklar.

³³⁷ Kanun koyucu mülk arazileri dört başlık altında incelemiştir. Bunlar: Eski (kadimden beri mevcut olan) köy ve kasaba sınırları içindeki topraklar, sahih temlikle (satış sözleşmesiyle) temlik edilen topraklar, öşürlü topraklar ve haraçlı topraklardır (Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 34).

Mülk araziler hakkında ayrıntılı düzenlemeler; fıkıh kitapları ve Mecelle hükümlerinde yer almıştır³³⁸. Ancak özel mülkiyet kavramının Kanunname kapsamında düzenlenmesi değerli bir atılım olmuştur³³⁹.

Arazi Kanunnamesi içerisinde yer alan arazi türlerinden ikincisi, vakıf arazilerdir. Osmanlı toprak varlığının önemli bir kısmı vakıf arazilerden oluşmuştur. Bu araziler, dini sebepler başta olmak üzere çeşitli sebeplerle ve kamusal fayda sağlamak amacıyla kullanılan topraklardır³⁴⁰. Vakfedilen toprakların gelirleri sayesinde; medrese, hastane, aşevi ve kervansaray gibi birçok yapı herhangi bir karşılık alınmaksızın ve devlet hazinesinden para çıkmaksızın inşa edilmiş ve varlığını sürdürmüştür³⁴¹. Yüzlerce yıl önce ortaya çıkan vakıf araziler, günümüz çağdaş hukuk anlayışının bir unsuru olarak varlığını sürdürmekte ve Osmanlı hukukundaki anlamına benzer şekilde anlaşılmaktadır³⁴².

Metruk araziler ise topluma veya toplumun belli bir kesiminin kullanımına bırakılan, herhangi bir kişi veya gruba tahsis edilemeyen topraklardır³⁴³. Örneğin; yollar, köprüler, mesire alanları gibi kamu malları metruk arazidir. Başkalarının haklarını ihlal etmemek şartıyla herkes bu arazilerden faydalanabilir. Ancak bu araziler üzerlerinde özel mülkiyet hakkı kurulması mümkün değildir. Devletin dahi bu araziler üzerinde herhangi bir tasarruf yetkisi yoktur. Devlet sadece gözetim ve denetim yetkisine sahiptir³⁴⁴.

Kanunname kapsamında düzenlenen arazi türlerinden bir diğeri, mevat arazilerdir. Mevat araziler; kimsenin mülkiyetinde olmayan, topluma veya toplumun belli bir kesiminin kullanımına tahsis edilmemiş (metruk arazi olmayan), yerleşim yerlerinden uzak, tarıma elverişli olmayan boş arazilerdir³⁴⁵. Taşlık, tepelik, kumluk,

³³⁸ Ayrıntılı düzenlemeler için: Bkz. Mecelle m. 1192 hükmü vd.

³³⁹ Akbaş, E. (2017). “Türkiye’de Çiftçi ile Köylüleri Topraklandırma Söylemleri ve Uygulamaları (1923-1939)”, *Vakanüvis -Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-31.

³⁴⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için: Bkz. Akgündüz, A. (1988). *Osmanlı Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara.

³⁴¹ Ancak zamanla vakıf araziler, mülklerini müsadere tehlikesinden korumak isteyen yüksek mevkili memur ve devlet adamlarının “evlatlık vakıflar” da denilen aile vakıfları kurmaya başlamasıyla bozulmuştur. Böylece bu kişiler ölse veya görevden alınsa dahi aile vakıflarına dokunulamamış ve vakıf sistemi işlemez hale gelmiştir (Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 36-51.)

³⁴² Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 37.

³⁴³ Berki, a.g.e., 1967, 88., Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 51-56.

³⁴⁴ Cin & Akgündüz, a.g.e., 1989, 269.

³⁴⁵ Berki, a.g.e., 1967, 83

bataklık gibi alanlar bu tür arazilere örnek teşkil eder. Daha önce bahsedildiği üzere³⁴⁶; mevat arazilerin ihya ve imar edilmek suretiyle mülk arazi haline getirilmesi veya arazi rakabesi devlete ait olmak üzere tasarruf hakkının ihya edene bırakılması mümkündür³⁴⁷.

Arazi kanunnamesinde düzenlenen son arazi türü, miri arazilerdir³⁴⁸. Osmanlı Devleti'nde hükümdara ait olan taşınmazlara miri arazi denir³⁴⁹. Osmanlı Devleti toprak düzeni incelendiğinde; ülke topraklarının büyük oranda miri arazilerden oluştuğu ve toprak mülkiyetinin esas olarak devlete ait olması prensibinin benimsendiği görülmektedir³⁵⁰. Bu sebeple 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi de miri arazilere geniş yer vermiştir. Miri arazi, Arazi Kanunnamesi m. 3 hükmünde tanımlanmıştır³⁵¹. Kanunname kapsamında miri araziler; dirlik, ocaklık, yurtluk, mukataa, paşmaklık ve malikane olmak üzere altı başlık altında düzenlenmiştir³⁵². Konumuzla olan alakası ve miri arazi türlerinden en önemlisi olması sebepleriyle dirlikler üzerinde durmakla yetinilmiştir.

Tımar sistemi kapsamında dağıtılan topraklara dirlik, kendisine tımar verilen asker veya memurlara ise sipahi denir³⁵³. Tımar sistemi; Osmanlı Devlet topraklarının

³⁴⁶ Bkz. Yukarıda; 4.1.1.1. İslam hukuku ve topraklar.

³⁴⁷ Padişah ya da yetkili memurun izni üzerine, izin tarihinden itibaren üç yıl içinde mevat araziye ihya eden kişi söz konusu toprak üzerinde mülkiyet hakkı kazanabilir. Buna karşılık ihya edilen toprağın sadece yararlanma hakkının kazanılması isteniyorsa, yetkili makamdan alınacak genel bir izin yeterli olacağı Arazi Kanunnamesince düzenlenmiştir (Arazi Kanunnamesi m. 103).

³⁴⁸ Cin, H. (1987). *Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Ankara, 45 vd.

³⁴⁹ “Miri” kelimesi, “amir” kelimesinin kısaltılmış hali olan “mir” kelimesinden gelmektedir. Mir, hükümdar demektir. Miri arazi; rakabesi devlete/padişaha ait olan arazilerdir (Yılmaz, a.g.e., 2021, 520.).

Miri arazilere ait senetler üzerinde bulunan padişah tuğrası, rakabenin devlete ait olduğunun kanıtı niteliğindedir (Küçükcalay, A. M. (1999). “Osmanlı Toprak Sistemi: Miri Rejim”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt.3, 53-58).

³⁵⁰ Küçükcalay, a.g.m., 1999, 54.

³⁵¹ İlgili madde ve devamında: Miri arazi, rekabesi devlete ait olup, yararlanma hakkı ihale veya tefviz adı verilen bir hukuki işlem yoluyla reayaya verilmiş olan arazidir. Miri topraklar, üzerinde yaşayan kişilere ait değildir. Bu kişiler sadece kiracı durumundadır ve bu sebeplerle miri arazinin kiracıları tarafından alınıp-satılması, hibe veya vakfedilmesi mümkün değildir (Küçükcalay, a.g.m., 1999, 53-58).

³⁵² Devlete hizmet eden kişilere veya ailelere hizmetlerine karşılık olarak tahsis edilen topraklara ocaklık topraklar denir. Ülke sınırlarını koruyan boy ve aşiretlere tahsis edilen topraklar ise yurtluk topraklardır. Hanedan mensubu kadınlara tahsis edilen topraklara ise paşmaklık topraklar denir. Gelirleri doğrudan devlet hazinesine aktarılan topraklara mukataa topraklar denir. Mukataa topraklar üzerinde “iltizam sistemi” uygulanmaktadır. Bu sistem; topraklar üzerinde ki vergi toplama hakkının belirli bir süreyle sınırlı olarak mültezim adı verilen kişilere devredilmesini esas alır. İltizam sisteminin özel bir türü olan ve devlet tarafından açılan müzayedelerde en yüksek miktarı teklif edip ödeyen mâlikâneciye kiralanan topraklara ise malikane topraklar denir (Paksoy, a.g.e., 2019, 51 vd.).

³⁵³ Eren & Başpınar, a.g.e., 2017, 84.

padişahın beratı ile devlete hizmet etmiş kimselere hizmetleri karşılığı tahsis edilmesi esasına dayanan bir toprak yönetim sistemidir³⁵⁴. Bu sistem içerisinde sipahi arazinin mülkiyetini kazanmaz. Sipahilerin görevleri; kendilerine bağlanan dirlikleri işletilmek üzere köylülere dağıtmak ve dirlik arazinin en iyi bir şekilde işletilmesini sağlamaktır. Ayrıca dirlikleri yönetmek, dirlikten devlet adına vergi toplamak, dirlik gelirleri ile orantılı olacak şekilde savaş zamanı devlete asker yetiştirmek ve bu askerleri gerekli silahlarla donatmakta sipahilerin görevlerindendir. Bu açıdan dirliklerin işlevsel olarak devlete katkısı büyüktür³⁵⁵.

Dağıtılan her bir dirlikten elde edilen gelir de farklı olmaktadır. Tımar sistemi kapsamında elde edilen gelire göre dirlikler; has, zeamet ve tımar olmak üzere üç şekilde tahsis edilmektedir³⁵⁶.

Tımar sistemi, Osmanlı Devleti'nin en güçlü dönemlerinde etkili bir şekilde uygulanmış ve devletin en önemli unsurlarından biri olmuştur³⁵⁷. Ancak 17. yüzyıldan itibaren yozlaşma sürecine giren sistem, Avrupa'da başlayan Sanayi Devriminin etkisiyle 1839 yılında Tanzimat Fermanı ile kaldırılmıştır³⁵⁸.

Tımar sistemini daha anlaşılır kılmak adına belirtmek gerekir ki; 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi kapsamında arazi türleri ayrıntılı şekilde düzenlenirken eski terminoloji kullanılmış ve dirlik topraklardan da bahsedilmiştir. Ancak tımar sisteminin kaldırılması sonrasında ne hukukî anlamda ne de pratikte eski işlevlerini ve varlığını sürdürebilmiştir.

Sonuç olarak; Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında, her eyalet için farklı toprak politikaları belirlediği ve ülke genelinde geçerli tek bir kanunun olmadığı anlaşılmıştır. Sonrasında yaşanan toprak merkezli sorunları çözmek adına döneminin en önemli düzenlemelerinden olan 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi çıkarılmıştır. Kanunname içerisinde en dikkat çeken hususlar; mülk topraklardan bahsedilmesi, miri toprak

³⁵⁴ Osmanlı tımar sistemine ilişkin ayrıntılı bilgi için: Bkz. Aktan, C. C. (1988). "Tımar Sistemi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Uygulaması". *Dünya Araştırmaları Dergisi*, 52, 69-78.

³⁵⁵ Yurtseven, a.g.m., 2024, 315.

³⁵⁶ Haslar; yıllık geliri yüz bin akçenin üstünde olan topraklardır. Bu sebeple en değerli topraklar olan haslar; padişah veya vezirlere bırakılmaktadır. Yıllık geliri yirmi bin ile yüz bin akçe arasında olan dirlikler ise zeamet olarak adlandırılmaktadır. Tımar ise yıllık geliri üç bin ile yirmi bin akçe arasında değişen dirliklerdir (Üçok, C. (1943). "Osmanlı Devleti Teşkilâtından Tımarlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(4), 529-530.).

³⁵⁷ Yurtseven, a.g.m., 2024, 315.

³⁵⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için: Bkz. Akdağ, M. (1945). "Tımar Rejiminin Bozuluşu". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3(4), 419-431.

rejiminin büyük toprak sahiplerinin oluşmasına imkân tanımaması ve bir köy veya kasabanın bütünüyle özel kişi veya kişilere bırakılamayacağı hususunun düzenlenmesi olmuştur³⁵⁹. Ancak istenilen başarı sağlanamamış, topraklar üzerindeki mülkiyet ve miras ilişkileri düzenlenememiş ve toprak reformları gerçekleştirilememiştir³⁶⁰. Yine de söz konusu Kanunname sosyal ve ekonomik bir dönüşümün temeli olması bakımından değinilmeye değerdir³⁶¹.

4.2. Cumhuriyet Dönemi: Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde Toprak Reformları

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı Devleti’nin tarih sahnesinden silinmesinden sonra ondan miras kalan topraklar üzerinde kurulmuş, mevcut toprakları ve toprak düzenini doğrudan kabul etmek zorunda kalmıştır³⁶². Söz konusu topraklar incelendiğinde; tarım arazilerinin az sayıda kişinin mülkiyetinde toplandığı, çoğunluk olan çiftçilere genellikle mülkiyet hakkı verilmediği, sosyal adaletsizliklerin ve feodal benzeri üretim ilişkilerinin sürdüğü, toprakların yanlış yönetildiği ve bazı bölgeler hariç ülke genelinde teknik donanımdan yoksun tarım aletlerinin kullanıldığı anlaşılmıştır³⁶³. Mevcut durum 1927 yılında yapılan tarım sayımı sonucunda netlik kazanmıştır³⁶⁴.

Osmanlı Devleti döneminde çıkarılan 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi, her ne kadar çağın çok ilerisinde kanun teknikleri ve hükümler içeriyor olsa da ne toprak reformu gerçekleştirmiş ne de çıkarıldığı zamanki toprak merkezli sorunları çözebilmiştir³⁶⁵. Üstelik miri arazilerin zamanla yerini mülk arazilere bırakması adaletsiz toprak dağılımına ve toprak merkezli sorunların artmasına sebep olmuştur³⁶⁶. Bu sorunlar artarak Cumhuriyet dönemine kadar gelmiştir.

Cumhuriyet döneminde, zorlu savaşlardan çıkarak kurulmuş olan devleti, daha da güçlendirmek, çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarmak ve en önemlisi de yeni bir rejim olan Cumhuriyet rejiminin benimsenmesini kolaylaştırmak amacıyla çeşitli

³⁵⁹ Heper, M. (1980). “Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi. *Toplum ve Bilim*, 9(10), 3-35.

³⁶⁰ Şahin, a.g.m., 2012, 435-461.

³⁶¹ Dinler, a.g.e., 2014, 21., Kenanoğlu, a.g.m., 2006, 134-138.

³⁶² Başer, a.g.m., 2013, 203-216.

³⁶³ Çamurcuoğlu, a.g.m., 2009, 162 vd., Erbaş, a.g.e., 2018, 24.

³⁶⁴ Dinler, a.g.e., 2014, 21.

³⁶⁵ Akbaş, a.g.m., 2017, 1-31.

³⁶⁶ Yiğit, a.g.m., 2019, 35.

reformlar yapılmıştır³⁶⁷. Reform çalışmaları; ekonomi, eğitim, kültür, tarım, sanayi ve ticaret gibi geniş alanlara yayılsa da tez konusuyla olan alakası sebebiyle özellikle toprak reformları önem taşımaktadır.

Toprak reformu toplumsal yapıda büyük değişikliklere sebep olan dönüştürücü bir harekettir³⁶⁸. Bu hareketin ülkemizin içinde bulunduğu siyasal olaylara ve reform sürecini etkileyen dönemin siyasal konjonktürüne değinilmeden anlatılması mümkün değildir. Bu sebeplerle; Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar ki süreçte gerçekleştirilmek istenen toprak reformu uygulamaları ve bu uygulamaların tarihsel gelişimi anlatılmaya çalışılmıştır.

4.2.1. 1923-1945 Dönemi: Cumhuriyetin İlanından Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na Toprak Reformu Uygulamaları

Bu başlık altında Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılından, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk toprak reformu kanunu olan 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun kabul edildiği 1945 yılına kadarki toprak reformu uygulamaları anlatılmıştır. Aynı zamanda dönemin önemli siyasal gelişmelerine de yer verilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi incelendiğinde, istiklâl mücadelesini henüz bitiren ve yeni kurulan devletin en kapsamlı inkılap çalışmalarını 1923-1945 döneminde hayata geçirdiği görülmektedir³⁶⁹. Bu dönemde ekonomisini güçlendirmek isteyen devlet, geniş toprakları ve çoğunluğu çiftçi olan nüfusu sebebiyle ekonomisinin temeli olarak gördüğü zirai faaliyetlere ayrıca önem vermiştir³⁷⁰. Ancak bu dönem içerisinde daha çok gündelik sorunlara odaklanılmış, toprak reformlarına ilişkin radikal kararlar alınamamış ve reformlar daha çok iskân ve mübadele alanında hazırlanan münferit kanunlar içerisinde kendisine yer bulmuştur³⁷¹. Bu durum devletin toprak reformlarına ilişkin bir ikilem içerisinde olduğu şeklinde yorumlanmıştır³⁷². Devlet hem toprak reformlarını uygulamasının hayati bir zorunluluk olduğunu bilmekte hem de Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasına insan kaynağı ve maddi kaynak sağlayan büyük toprak

³⁶⁷ Çamurcuoğlu, a.g.m., 2009, 162.

³⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için: Bkz. Yukarıda; 2.2.2.5. Toprak Reformlarının Dönüştürücü oluşu.

³⁶⁹ İnci, a.g.m., 2010, 345-359.

³⁷⁰ Kayıran, M., & Metintaş, M. Y. (2021). "Türkiye'nin Tarım Politikaları (1918-1938)", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 115-131.

³⁷¹ Tezel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul, 371., Doğru, a.g.m., 2021, 836.

³⁷² Tezel, a.g.e., 1994, 446., Çamurcuoğlu, a.g.m., 2009, 161-178., Akbaş, a.g.m., 2017, 7 vd.

sahiplerinin tepkisinden kaçınmaktaydı³⁷³. Gerçekten de yeni devletin kuruluşunda büyük toprak sahiplerinin önemli bir rolü olmuştu ve devlet onların aleyhine olabilecek tüm düzenlemelerden kaçınmıştı³⁷⁴. 1945 yılına gelindiğinde durum değişmiş ve çok daha net bir şekilde devletin toprak reformu yapılmasından yana bir tavır sergilediği ve topraksız veya az topraklı çiftçi ailelerinden yana olduğu görülmüştür³⁷⁵. Bu kapsamda belirtilen dönem içerisinde yapılan bazı düzenlemeler üzerinde durulmuştur.

03/10/1923 tarihinde; Mübadele, İmar ve İskân Kanunu çıkarılmıştır³⁷⁶. Böylece; Yunanistan ile gerçekleştirilen nüfus mübadelesi sonrasında ülkemize gelen muhacirlerin iskân süreçlerini düzenlemek ve muhacirlere yerleşebilecekleri toprakları sağlamak/dağıtmak amaçlanmıştır³⁷⁷. Bu kapsamda bir miktar toprak dağıtımı da olmuştur.

1924 yılının ilk aylarında 415 sayılı Erlerin Ziraat Terbiyesi Hakkında Kanun kabul edilmiş ve modern tarım yöntemlerinin uygulamalı olarak askerlere öğretilmesi amaçlanmıştır³⁷⁸. Ancak ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal durum sebebiyle hedeflenen amaçlara ulaşamamıştır³⁷⁹.

Aynı yıl içerisinde 05/03/1924 tarih ve 432 sayılı Kanunla Ziraat Vekâleti kurulmuştur³⁸⁰. Takip eden günlerde 442 sayılı Köy Kanunu çıkarılarak yabancıların veya yabancılara ait şirket ve cemiyetlerin köylerden taşınmaz almaları yasaklanmıştır³⁸¹. Aynı yıl yaşanan önemli gelişmelerden bir diğeri; 474 sayılı Kanun³⁸² kapsamında savaşlar sonrası değişen arazi yapısının düzenlenmesi amacıyla bölgesel olarak bir miktar toprak dağıtımı yapılması olmuştur³⁸³.

³⁷³ Çamurcuoğlu, a.g.m., 2009, 161-178.

³⁷⁴ Akbaş, a.g.m., 2017, 7 vd.

³⁷⁵ Çeçen, A. (2000). *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, İstanbul, 2000, 31-32.

³⁷⁶ Doğru, a.g.m., 2021,825-826.

³⁷⁷ Doğru, a.g.m., 2021,826.

³⁷⁸ Ortak, Ş. (2023). “Türkiye’de Tarım Politikaları ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 418-446.

³⁷⁹ Ortak, a.g.m., 2023, 420.

³⁸⁰ Ortak, a.g.m., 2023, 419.

³⁸¹ Köprülü, B. (2011). “Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun İhtiva Ettiği Hükümler ve Bunların Memleketin Toprak ve Ziraat Reformunun Tahakkukunda Oynadığı Roller”, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 18(3-4), 782-819.

³⁸² 474 sayılı kanun: Artvin, Kars Vilâyetleri’yle Kulp ve Iğdır Kazaları ve Hopa Kazası’nın Kemalpaşa Nahiyesi’ndeki Arazide Hakk-ı Tasarrufa Ait Kanundur.

³⁸³ Köprülü, a.g.m., 2011, 787.

1925 yılına gelindiğinde, Bütçe Kanunu m. 25 hükmü³⁸⁴ kapsamında toprağa ihtiyaç duyan çiftçilere devletin elinde bulunan geniş arazilerin uzun vadeli taksitlerle dağıtılmasını öngörülmüştür³⁸⁵. Aynı yıl yürürlüğe giren 552 sayılı Kanunla³⁸⁶ Cumhuriyetin ilanından önce İzmir İktisat Kongresi'nde dile getirilen aşar vergisinin kaldırılması tartışmaları neticelendirilmiştir³⁸⁷. Aşar, devlet bütçesindeki en önemli gelir kalemi olduğundan bu gelirden vazgeçilmesi çiftçi yararına atılan önemli adımlardan biri olmuştur³⁸⁸. Ancak bu vazgeçiş çok uzun sürmemiş ve 2. Dünya Savaşı yıllarında tekrar tarımsal üretime ağır vergiler getirildiği görülmüştür³⁸⁹.

1926 yılında TMK yürürlüğe girmiştir³⁹⁰. Bu sayede ülke toprakları üzerinde etkisini sürdüren 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi etkisiz kalmış ve modern bir mülkiyet rejimi benimsenmiştir³⁹¹. Bu düzenleme, Cumhuriyetin özel mülkiyet hakkını tereddütsüz kabulü ve bu hakkın yasal çerçevesinin oluşması açısından önemli bir adım olmuştur³⁹². Aynı yıl 31/05/1926 tarih ve 885 sayılı İskân Kanunu çıkarılmış ve göçebe topluluklar ve aşiretlere yönelik iskân düzenlemeleri amaçlanmıştır³⁹³.

1927 yılına gelindiğinde ülke gündemindeki en önemli konu; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yaşanan siyasal olaylar olmuş, bu olayların bastırılması amacıyla 19/06/1927 tarih ve 1097 sayılı Kanun³⁹⁴ kabul edilmiştir³⁹⁵. Bu kapsamında çeşitli ayaklanmalara karıştığı düşünülen bazı vatandaşlar, farklı illere nakledilmiştir. Yine aynı yıl, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genel tarım sayımı yapılmış ve tarım politikalarının belirlenmesi adına temel veriler bu sayım sayesinde tespit

³⁸⁴ 1925 yılı Bütçe Kanunu m. 25 hükmü şu şekildedir: “Toprağa ihtiyaç duyan ziraat erbabına, elde mevcut milli arazi, bedeli on sene taksitle alınmak ve her aileye verilecek arazi miktarı ellerindeki topraklarla birlikte en fazla iki yüz dönümü geçmeyecek üzere, değeri bahasına...” (Barkan, Ö. L. (1980). *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri*, İstanbul, 454.).

³⁸⁵ Barkan, a.g.e., 1980, 454., Köprülü, a.g.m., 2011, 787.

³⁸⁶ 552 sayılı kanun: Aşarın İlgasıyla Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanundur.

³⁸⁷ İnci, a.g.m., 2010, 350., Ortak, a.g.m., 2023, 420.

³⁸⁸ Dinler, a.g.e., 2014, 23.

³⁸⁹ Ortak, a.g.m., 2023, 421.

³⁹⁰ Dinler, a.g.e., 2014, 23.

³⁹¹ İnci, a.g.m., 2010, 350.

³⁹² Pamak, a.g.m., 1980, 133.

³⁹³ Köprülü, a.g.m., 2011, 787.

³⁹⁴ 19/06/1927 tarih ve 1097 sayılı kanun: Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanundur.

³⁹⁵ Çamurcuoğlu, a.g.m., 2009, 169-170., İnci, a.g.m., 2010, 352.

edilmiştir³⁹⁶. Böylece; ülke nüfusun çoğunlukla tarımsal faaliyetlerle uğraştığı ancak ülke topraklarının belli kişilerin mülkiyetinde toplandığı görülmüştür³⁹⁷. Genel tarım sayımı sonrası; toprak reformlarının gerekliliği daha iyi anlaşılmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu durumun objektif olarak ortaya koyulması ve herkesçe görülmesi sonrasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, 1928 ve 1929 yılı meclis açılış konuşmalarında toprak reformlarına olan ihtiyacı vurgulamıştır³⁹⁸.

1929 yılında 1505 sayılı Kanun³⁹⁹ kabul edilmiştir. Bu kapsamda, Doğu illerinden Batıya nakledilen kişilerin Devlete intikal eden topraklarının dağıtılması hususu düzenlenmiştir⁴⁰⁰.

1931 yılında 26/03/1931 tarih ve 1797 sayılı Pulluk Kanunu kabul edilmiştir. Bu sayede, Osmanlı Devleti'nden kalma ilkel tarımsal yapının ortadan kaldırılması adına önemli bir adım atılmış ve öncelikle pulluklar olmak üzere tarımda makineleşmenin önünü açmıştır⁴⁰¹.

1934 yılına gelindiğinde; Doğu illerinde başlayan ayaklanmaları sona erdirmek amacıyla 14/06/1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu yürürlüğe girmiştir⁴⁰². Böylece Doğu illerinden Batı illerine zorunlu göç kapsamında gönderilen vatandaşlara, bölgede yaşayan topraksız çiftçilere ve mübadele sonucu bölgeye gelen muhacirlere toprak dağıtılması amaçlanmıştır⁴⁰³. Ancak bu dağıtımlar aşirete dayalı olmayan büyük

³⁹⁶ Kaya, K., Sevinç, G., Asoğlu, V., & Sevinç, M. R. (2015). "Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Tarım Sektöründeki Gelişmelerin Günümüz Kırsal Kalkınma Anlayışı ile Karşılaştırılması", *İş Hukuk ve İktisat Dergisi*, 63-98.

³⁹⁷ Dönemin TÜİK verilerine göre; 1927 yılında yapılan tarım sayımı, köylülerin büyük bir kısmının çok küçük hektarlarda toprağa sahip olduğunu, azınlıkta olan büyük arazi sahiplerinin ise toprakları büyük oranda ellerinde bulundurduklarını göstermiştir (Çevik, a.g.m., 2002, 677-686.).

³⁹⁸ Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, 1928 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında yaptığı konuşmasında: "...Şark vilayetlerimizin bir kısmında ihdas edilen umumi müfettişlik isabetli ve faydalı olmuştur.

Cumhuriyet kanunlarının emniyetle sığınacak yegâne yer olduğunun anlaşılması bu havalide huzur ve inkişaf için esaslı bir maddedir. Yeni faaliyet devrimimizde gerek bu havalide gerek memleketin diğer kısımlarında toprağı olmayan çiftçilere toprak tedarik etmek meselesi ile ehemmiyetli olarak iştigal buyuracaksınız. Hükümetin şimdiye kadar bu yolda devam eden gayretine yeni tedbirlerinizle daha ziyade vüsat vermeye muvaffakiyetinizi temenni ederim" demiştir.

1929 yılı Meclis açılışında tekrar konuşan Mustafa Kemal Atatürk, bu konuşmasında ise: "...çiftçiye arazi vermek de hükümetin takip etmesi lâzım gelen bir keyfiyettir. Çalışan Türk köylüsüne, işleyebileceği kadar toprak temin etmek, memleketin istihsalâtını zenginleştirecek başlıca çarelerden biridir." İfadelerini kullanmıştır (Akbaş, a.g.m., 2017, 12-13).

³⁹⁹ 02/06/1929 tarih ve 1505 sayılı Kanun: "Şark Mıntıkai Dâhilinde Muhtaç Zürra Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun" dur.

⁴⁰⁰ Barkan, a.g.e., 1980, 454., Pamak, a.g.m., 1980, 135.

⁴⁰¹ Ortak, a.g.m., 2023, 421.

⁴⁰² İnci, a.g.m., 2010, 356., Köprülü, a.g.m., 2011, 787., Doğru, a.g.m., 2021, 827.

⁴⁰³ Köprülü, a.g.m., 2011, 787.

toprak sahiplerine ilişkin olmadığından yeterli olmamıştır. Yine de yapılan çalışmalar, toprak reformlarına verilen önemi göstermiştir.

1935 yılına gelindiğinde, toprak reformları Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) parti programında kendine yer bulmuştur⁴⁰⁴. Toprak reformlarının parti programına girmesi üzerine mecliste daha sık konuşulduğu görülmüştür. Atatürk, 1936 ve 1937 yıllarında yaptığı meclis açılış konuşmalarında tekrardan toprak reformu çalışmaları üzerinde durmuş ve bu konuya verdiği önemi göstermiştir⁴⁰⁵.

Takip eden süreçte, 13/02/1937 tarih ve 3115 sayılı Kanun⁴⁰⁶ uyarınca 1924 Anayasası m. 74 hükmünde düzenlenen kamulaştırma kavramında değişikliğe gidilmiştir⁴⁰⁷. Böylece kamulaştırma yapılacak arazinin bedel tespiti ile kamulaştırma bedelinin ödenme usullerinin özel kanunlarca düzenlenmesi kararlaştırılmış ve ayrıca bir anayasal düzenleme olmaksızın toprak reformu yapılmasının önü açılmıştır⁴⁰⁸.

Sonuç olarak; toprak reformları, Cumhuriyetin ilanından itibaren ülke gündeminde olmuş, Mustafa Kemal Atatürk tarafından yapılan meclis konuşmalarının da etkisiyle bu konuda pek çok yasal düzenleme yapılmıştır⁴⁰⁹. Böylece Atatürk'ün toprak reformlarını gerçekleştirmedeki kararlılığı ve ekonomik kalkınma ile sosyal adalet ilkelerini birleştiren düşünce tarzı onun üstün bir devlet adamı olduğunu

⁴⁰⁴ Doğru, a.g.m., 2021, 827.

⁴⁰⁵ Atatürk, 01/11/1936 tarihinde yaptığı meclis açılış konuşmasında “*Toprak kanununun bir neticeye varmasını kamutayın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması, behemehal lazımdır. Vatanın sağlam temelli ve imarı bu esastadır. Bundan fazla olarak, büyük araziyi modern vasıtalarla işletip vatana fazla istihsal temin edilmesini teşvik etmek isteriz.*” ifadelerini kullanmıştır (Akbaş, a.g.m., 2017, 23., İnci, a.g.m., 2010, 354.).

Atatürk, 01/11/1937 tarihli Meclis açılış konuşmasında, çiftçiyi topraklandırma yasasının ana ilkelerini şu şekilde ortaya koymuştur: “*...Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle, bölünemez bir mahiyet alması. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket ve bölgelerin nüfus kesafetine (yoğunluğu) ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lazımdır. Küçük, büyük bütün çiftçilerin iş vasıtalarını arttırmak, yenileştirmek ve korumak tedbirleri, vakit geçirilmeden alınmalıdır...*” (Akbaş, a.g.m., 2017, 24., İnci, a.g.m., 2010, 355.).

⁴⁰⁶ 13/02/1937 tarih ve 3115 sayılı kanun: “Teşkilât-ı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun” dur.

⁴⁰⁷ 1924 Anayasası m. 74 hükmü şu şekilde değiştirilmiştir: “*Umumi menfaatler için lüzumu, usulüne göre anlaşılmadıkça ve mahsus kanunları mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiç bir kimsenin malı istimval ve mülkî istimlak olunamaz. Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları Devlet tarafından idare etmek için istimlak olunacak arazi ve ormanların istimlak bedelleri ve bu bedellerin tediyesi sureti, mahsus kanunlarla tayin olunur. Fevkalâde hallerde kanuna göre tahmil olunacak para ve mal ve çalışmaya dair mükellefiyetler müstesna olmak üzere hiç bir kimse hiçbir fedakârlık yapmağa zorlanamaz*”.

⁴⁰⁸ Avcıoğlu, D. (2001). *Türkiye'nin Düzeni*, İstanbul, 490.

⁴⁰⁹ İnci, a.g.m., 2010, 345-359.

göstermiştir⁴¹⁰. Ancak bu düzenlemeler içerisinde toprak reformlarının genelde dar anlamda ele alındığı, Doğu illerine özgü uygulamalar olarak düzenlendiği, reformlara ilişkin ciddi adımlar atılmadığı ve dağıtılan arazilerin büyük oranda göçmenlere verilen hazine arazileri olduğu görülmüştür⁴¹¹.

Atatürk'ün vefatı ve 2. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla devam eden olağan üstü dönemde toprak reformları büyük ölçüde ülke gündeminden çıkmış ve savaş yıllarında doğrudan gündeme gelmemiştir⁴¹². Takip eden süreçte toprak reformlarına ilişkin ilk önemli adım 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olmuştur⁴¹³. Bu sebeple gerçek anlamda bir toprak reformu ilk kez 1945 yılında ülke gündemine girmiştir⁴¹⁴.

4.2.2. 1945-1973 Dönemi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunundan Toprak ve Tarım Reformu Kanununa Toprak Reformu Uygulamaları

Bu bölüm 1945 yılında kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile 1973 tarihli Toprak ve Tarım Reform Kanunu arasında gerçekleşen toprak reformu uygulamalarını kapsamaktadır. Ayrıca belirtilen dönemde yaşanan siyasal gelişmelerde değinilmeye değer görülmüştür.

2. Dünya Savaşı sırasında ülkemiz tarafsız olduğunu ilan etmiş olsa da her ihtimal düşünülmüş ve olası bir savaşa hazırlık amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır⁴¹⁵. Ancak alınan önlemler toplumda büyük bir memnuniyetsizlik yaratmıştır⁴¹⁶. Bu ortamda kamuoyunun desteğini ve güvenini kazanmak isteyen devlet, iç meselelerine yönelmiş ve tekrar toprak reformlarına ilişkin yasal düzenlemeler üzerinde çalışmaya başlamıştır⁴¹⁷. Bu kapsamda hazırlanan ve toprak reformlarını doğrudan konu alan ilk düzenleme: Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında

⁴¹⁰ Kayıran & Metintaş, a.g.m., 2021, 115-131.

⁴¹¹ İnci, a.g.m., 2010, 353., Doğru, a.g.m., 2021, 824-839.

⁴¹² Doğru, a.g.m., 2021, 828.

⁴¹³ Akbaş, a.g.m., 2017, 3.

⁴¹⁴ Önemli iktisat tarihçilerimizden Ö. Lütfü Barkan bu duruma şu şekilde dikkat çekmiştir: *"Memleketimizde tatbikat sahası şöyle dursun, sadece fikir ve mesele halinde ve nazari planda dahi umumi efkârda ve ilim adamlarımızın çalışmalarında kendilerine layık olan mevkiileri işgal edememiştir."* Ayrıntılı bilgi için: Bkz. Barkan, a.g.e., 1980, 377.

⁴¹⁵ Bu kapsamda alınan önlemlerden bazıları: Seferberlik ilan edilmesi, erkek nüfusun silah altına alınması, savaş ekonomisine geçilmesi, yeni vergiler çıkarılması ve merkez bankasına para basma emri verilmesidir (Şener, S. (2004), "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 73-92).

⁴¹⁶ Doğru, a.g.m., 2021, 836.

⁴¹⁷ Doğru, a.g.m., 2021, 836-837.

Kanun Tasarısı olmuştur⁴¹⁸. Dönemin Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu tarafından meclise sunulan tasarı, adından da anlaşılacağı üzere çiftçilere toprak dağıtılması ve çiftçi ocakları kurulması konularına yoğunlaşmıştır.

Tasarı kanunlaşmadan önce üzerinde çalışılması amacıyla geçici komisyon kurulmuş, komisyon tasarıyı doğrudan kabul etmemiş ve uzun süre tartışmıştır⁴¹⁹. Bu tartışmalar parti içerisinde muhalif bir kesim oluşmasına neden olmuş, muhalif kesim içerisinde; söz konusu kanun yürürlüğe girse çıkarları zarar görecektir toprak ağası veya geniş arazi sahibi çiftçi kökenli milletvekilleri de yer almıştır⁴²⁰. Tasarı görüşmeleri sırasında toprak reformlarına ilişkin bazı esaslı maddeler değiştirilerek kanun amacından saptırılmıştır⁴²¹. Özellikle döneminin en yenilikçi kurumlardan biri olması beklenen çiftçi ocaklarının tasarıdan çıkartılması, kanun tasarısına m. 17 hükmünün eklenmesi ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun tasarı üzerindeki müdahaleleri eleştirilerin başlıca konusu olmuştur⁴²².

Kanun tasarısı TBMM'de görüşülürken 07/06/1945 tarihinde çok partili hayata geçilmesi adına önemli adımlardan olan ve Dörtlülük Takrir olarak bilinen önerge meclise sunulmuş, ancak kabul edilmemiştir⁴²³. Tüm bu siyasal karışıklıklar sürerken 11/06/1945 tarihinde Cumhuriyetin ilanından beri süregelen toprak reformu çalışmaları adına en önemli adım atılmış ve muhalif millet vekillerinin yokluğunda yapılan oylama sonrasında 4753 sayılı ÇTK kabul edilmiştir⁴²⁴.

⁴¹⁸ Ortak, a.g.m., 2023, 426.

⁴¹⁹ Ayrıntılı bilgi için: Bkz. Aydın, M. K. (2018). "CHP'de Parti İçi Muhalefetin İlk Örneği: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve TBMM'de Yaşanan Tartışmalar", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 359-384.

⁴²⁰ Dönemin büyük toprak sahibi milletvekillerinden bazıları: Adnan Menderes, Cavit Oral, Emin Sazak ve Halil Menteş olmuştur (Ortak, a.g.m., 2023, 426 vd.).

⁴²¹ İnan, S. (2002). *Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁴²² Başbakanın isteği üzerine kanun tasarısına eklenen on yedinci madde tepkilere sebep olmuştur. Söz konusu madde hükmü "50 dönümü aşan özel mülklerin kamulaştırılabileceği" hususunu düzenlemiştir. Bu sayede özel kişilerin mülkiyetinde bulunan geniş arazilerin kamulaştırılması ve kamulaştırılan toprakların dağıtılmasını kolaylaştırılmıştır (Keyder, Ç. ve Pamuk, Ş. (1984-1985), "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler", *Yapıt Dergisi*, (8), 52-55.).

⁴²³ Ortak, a.g.m., 2023, 435.

⁴²⁴ Kayıran, M., & Metintaş, M. Y. (2018). "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulanması", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 647-666.

4753 sayılı ÇTK, çiftçilere toprak dağıtmaktan ibaret düzenlemeler içermemiş aynı zamanda zirai gelişme ve ülkenin kalkınması açısından çok önemli hedefler de koymuştur. Bu hedefler ve Kanun'un amaçları m. 1 hükmünde belirtilmiştir⁴²⁵.

ÇTK kapsamında önemli gördüğümüz diğer hükümlere de değinmekte fayda vardır. Kanun'un m. 6 hükmü⁴²⁶ arazileri yüz ölçümlerine göre; küçük, orta ve büyük arazi olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Aktan, bu kapsamda Kanun'un küçük ölçekli aile işletmelerini arttırmayı amaçladığını vurgulamaktadır⁴²⁷. Bu amaç, kimi yazarlar tarafından eleştirilmiş; daha çok kişiye toprak vermek amacıyla küçük ve yetersiz araziler dağıtmasının tarımsal yapıyı eski halinden daha çok bozduğu ileri sürülmüştür⁴²⁸.

Dağıtılan araziler üzerinde yürütülen zirai faaliyetlerin sürekliliği Kanun'un m. 7 hükmü⁴²⁹ uyarınca sağlamaktadır. Madde lafzı, kabul edilebilir bir özrü olmaksızın arazilerin işlenmemesi halinde geri alınabileceğini düzenlemektedir.

⁴²⁵ 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu m. 1 hükmü şu şekildedir: “Bu kanunun güttüğü başlıca maksatlar şunlardır:

a) Arazisi olmıyan veya yetmiyen çiftçileri veya çiftçilik yapmak isteyenleri, aileleri ile birlikte geçimlerini sağlayacak ve iş kuvvetlerini değerlendirecek ölçüde araziye sahip kılmak;
b) Kendilerine arazi verilenlerle yeter arazisi bulunup istihsal vasıtaları eksik olan çiftçilerden muhtaç bulunanlara kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek;
c) Yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamak”

⁴²⁶ 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu m.6 hükmü şu şekildedir: “Arazi mülkleri yüz ölçüsü bakımından, küçük, orta ve büyük arazi olmak üzere üç boya ayrılır.

Küçük arazi mülkü, 500 dönüme kadar olan arazidir.

Orta arazi mülkü, 501 den 5000 dönüme kadar olan arazidir.

Büyük arazi mülkü, 5000 donumu geçen arazidir.

Arazi mülklerinin boylara ayrılışında nerede olursa olsun bir kişiye ait bütün arazinin tutarı hesaplanır. Şuyulu olarak tasarruf edilen arazi mülklerinde her kişiye ait hisse ayrı ayrı hesap edilir.”.

⁴²⁷ Aktan, R. (1971). “Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 26(03), 66.

⁴²⁸ Tekelioğlu, a.g.m., 2010, 67., Erbaş, a.g.e., 2018, 30.

⁴²⁹ 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu m. 7 hükmü şu şekildedir: “Bu kanunda arazi işlenmesinden maksat türlü kültür arazisinin boş bırakılmayıp tabu ve mahalli şartlara göre ekim, dikim ve bakımla iktisadî bir şekilde değerlendirilmesidir.

Makbul bir özür olmaksızın ustuse uç yıl surum, ekim, dikim ve bakım görmıyen arazi işlenmiyör sayılır. Arazinin işlenip işlenmediğim Tarım Bakanlığı belli eder. Bu karara karşı arazi sahibinin itiraz ve başvurma hakkı saklıdır.”.

Kanun'un m. 8 hükmü⁴³⁰ hangi arazilerin dağıtılacağını, m. 34 hükmü⁴³¹ ise toprak dağıtılacak kişilerin kimler olduğunu düzenlemiştir. Kanun'un m. 36 hükmü⁴³² uyarınca dağıtılan toprakların bizzat çiftçiler tarafından işletilmesi şartı koyulmuştur. Kamulaştırma bedelinin ise; Kanun'un ilk halinde m. 45 hükmü⁴³³ uyarınca 20 yıl içinde ve %4 faiz oranıyla ödenmesi düzenlenmişse de 6603 sayılı Kanun sonrası yapılan değişiklikle 1955 yılından itibaren ödemeler peşin yapılmaya başlanmıştır.

Kanun kapsamında çiftçilere çeşitli kolaylıklar sağlanmış; m. 46 hükmü⁴³⁴ gereği toprakların uzun vadeli borçlandırma yoluyla dağıtılması kuralı benimsenmiştir. Ayrıca m. 47 hükmü⁴³⁵ uyarınca; Reform çalışmaları boyunca çiftçilere çeşitli kredi imkanları sağlanması kararlaştırılmıştır.

⁴³⁰ 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu m. 8 hükmü şu şekildedir: "Bu kanun hükümlerine göre dağıtılacak arazi şunlardır:

- a) Devletin hüküm ve tasarrufu veya özel mülkiyeti altında bulunup kamu işlerinde kullanılmayan arazi,
- b) Bir veya birkaç köy, kasaba veya şehrin ortamalı olan arazinin ihtiyaçtan fazla olduğu Tarım Bakanlığınca belirtilen parçası;
- c) Sahibi bulunamayan arazi;
- d) Devletçe kurutulan sahipsiz bataklıklardan kazanılacak arazi;
- e) Göllerin kuruması ve nehirlerin doldurmasıyla elde edilecek arazi;
- f) Bu kanun hükümlerine göre kamulaştırılacak arazi." (RG, 15/06/1945).

⁴³¹ 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu m. 34 hükmü şu şekildedir: "Bu kanun hükümlerine göre arazi, aile reislerine verilir Arazı verilmesinde aşağıdaki sıra gözetilir

- a) Hiç arazisi olmayıp başkalarının arazisinde ortaklık, kiracılık yapanlar;
- b) Arazisi yetmiyen çiftçiler;
- c) Hiç arazisi olmayıp yerleşmiş bulunduğu yerde öteden ben tarım işçiliğiyle geçinenler;
- d) Göçebeler ve göçmenler ve göçürülenlerden çiftçi olanlar;
- e) 59 uncu madde hükmüne göre miras ortaklığından ayrılanlar;
- f) Tarım ve veteriner okullarını veya Tarım Bakanlığınca tanınmış tarım kurslarını bitirenlerden arazisi olmayanlar veya yetmiyenler;
- g) Evvelce çiftçi olmayıp ta arazi edindiği takdirde çiftçilik yapacaklarına Tarım Bakanlığınca kanaat getirilenler. Bu madde şümülüne giren kimselerden bağımsız bir işletme kuracak durumda bulunanlara, aile sahibi olmasalar dahi, arazi verilir".

⁴³² 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu m.36 hükmü şu şekildedir: "Arazi verileceklerin Türk olmaları ve medeni hakları kullanma yeterliliğine sahip bulunmaları ve çiftçi olmaları veya çiftçilik yapmayı yüklenmeleri ve her iki halde de verilecek araziye kendilerinin işletmeleri şarttır. Vasisi ister ve sulh yargıcı da izin verirse, velisi olmayan küçüklere de toprak verilebilir."

⁴³³ 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu m. 45 hükmü şu şekildedir: "Kamulaştırma bedeli eşit taksitlerle ve kamulaştırmayı takip eden yıldan başlayarak yirmi yılda ödenecek «Toprak Tahvilleri» adlı Hazine tahvilleriyle ödenir. Her taksite senelik % 4 faiz yürütülür Her yılın kupon vadesi 30 Eylüldür. Toprak tahvillerinin en küçük kupürü 100 lira itibari kıymetlidir. Kamulaştırma bedelinin 100 liradan aşağı kesri tahvillerle birlikte ve 1000 liralık kısmı kamulaştırmayı takibeden yıl içinde para ile ödenir..."

⁴³⁴ 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu m. 46 hükmü şu şekildedir: "Dağıtılacak arazi, yapı ve tesislerin karşılığı Maliye ve Tarım Bakanlıklarınca belirtilecek esaslara göre tâyin edilerek borçlandırmayı takip eden altıncı yılın Ocak ayından başlamak ve yirmi yılda, yirmi eşit taksitte ve faizsiz olarak ödenmek üzere Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası adına senede bağlanır ve senetleri bankaya verilir..."

⁴³⁵ 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu m. 47 hükmü şu şekildedir: "Arazi verileceklerle kuracakları işletme, yapı ve tesislerini meydana getirmek, bunların onarılmasını ve işletmenin yıllık

ÇTK hükümleri doğrultusunda iki yıl süren hazırlık çalışmaları ardından toprak reformu çalışmalarına başlanmış ve ilk toprak dağıtımları gerçekleştirilmiştir⁴³⁶. Bu kapsamda 1945-1970 yılları arasında yaklaşık 450 bin aileye 2.2 milyon hektar toprak dağıtılmış; ancak bu toprakların çok büyük oranda hazine arazileri olduğunu görülmüştür⁴³⁷. Özel mülkiyete tabi topraklar kamulaştırılmadığından toprak reformları başarılı ve kapsayıcı olamamıştır⁴³⁸. Ayrıca dağıtılan devlet topraklarının büyük oranda kıraç mera arazileri olması, bu arazilerin takibini yapacak denetleme mekanizmalarının oluşturulmaması, çiftçilerin desteklenmemesi, kooperatiflerin kurulmaması; bir süre sonra çiftçilerin arazilerini satmasına veya kiracılık-ortakçılık gibi yollarla başkası eliyle işletmelerine sebep olmuştur⁴³⁹.

Sonuç olarak ÇTK; gerçek anlamda bir toprak reformunu hayata geçirememiş, örneğine az rastlanır bir siyasî dirençle karşılaşmış, Kanun metni içerisinde bazı hususlar eksik kalmış⁴⁴⁰ ve özel mülklerin kamulaştırılması hemen hemen hiç uygulanamamıştır⁴⁴¹. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen ÇTK, toprak reformunu genel prensiplerini belirlemesi ve toprak reformları adına yapılan ilk kapsamlı çalışma olması bakımından değerlidir⁴⁴².

Ülkenin siyasî ortamına tekrar dönecek olursak; 4753 sayılı Kanun'un kabulü sonrasında, 07/01/1946 tarihinde, Demokrat Parti (DP) kurulmuş ve çok partili hayata geçiş sağlanmıştır⁴⁴³. 1946 yılında yapılan seçimler sonucunda son kez CHP tek başına iktidara gelmiş ve kurulan hükümetin Tarım Bakanı büyük bir toprak ağası olan ve

işletilmesini sağlamak üzere Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankasında kurulacak özel bir fondan kredi açılır.

Kuruluş ve onarma kredisi yirmi beş yıla ve yıllık işletme kredisi bir yıla kadar vadeli olabilir... ”.

⁴³⁶ Ortak, a.g.m., 2023, 440.

⁴³⁷ Aktan, a.g.m., 1971, 43., Korkut, a.g.e., 1984, 52 vd.

⁴³⁸ Korkut, a.g.e., 1984, 47.

⁴³⁹ Dinler, a.g.e., 2014, 27., Erbaş, a.g.e., 2018, 30.

⁴⁴⁰ Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun bazı eksikleri: Toprak dağıtılan çiftçilerin örgütlenmemesi, onları her bakımdan destekleyecek kooperatiflerin kurulmamış olması, işletme ve kredi desteği verilememesi, devlet arazisinin aile işletmesi kurmaya yetmeyecek bir şekilde dağıtılması, kredi ve diğer yardımlarla ilgili kanun hükümlerinin yetersiz uygulanması sonucunda vb. olmuştur (Kayıran, M., & Metintaş, M. Y., a.g.m., 2018, 663.).

⁴⁴¹ Dinler, a.g.e., 2014, 26-27., İnci 2010 s.358

⁴⁴² Tekelioğlu, a.g.m., 2010, 43-80., Çamurcuoğlu, a.g.m., 2009, 173 vd.

⁴⁴³ Sonuç olarak, ÇTK kapsamında başlayan muhalif hareket sonucunda tek parti hükümeti de sorgulanmaya başlamış ve siyasal alanda da pek çok değişiklik olmuş, başta DP olmak üzere 1945-1950 yılları arasında pek çok siyasi parti kurulmuştur (1945-1950 arası dönemde kurulan partilerden bazıları şunlardır: Milli Kalkınma Partisi, Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi...) Tekelioğlu, a.g.m., 2010, 43-80.

ÇTK çalışmalarına itirazlarıyla dikkat çeken Cavit Oral olmuştur. Bu durum gerçek anlamda toprak reformlarından taviz verileceğini göstermiş ve toprak reformlarının başarılı olacağına yönelik umutları azaltmıştır⁴⁴⁴.

1950 yılında yapılan seçimler sonrasında DP iktidara gelmiştir⁴⁴⁵. Bu dönemde toprak reformlarına ilişkin yapılan hukukî çalışmalardan en önemlileri; 1950 yılında çıkarılan 5618 sayılı Kanun ve 1955 yılında çıkarılan 6603 sayılı Kanun kapsamında ÇTK da yapılan değişikliklerdir⁴⁴⁶. Öncelikle 5618 sayılı Kanun kapsamında ÇTK m. 17 hükmü ilga edilmiş, yapılan değişiklik neticesinde reformların başarıya ulaştırması adeta engellenmiş ve Kanun başarısız bir girişim olarak kalmıştır⁴⁴⁷.

1960 yılı Türkiye siyasî tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuş ve 27/05/1960 askeri darbesiyle ülkede yeni bir dönem başlamıştır⁴⁴⁸. Darbe sonrası meclisin kapatıldığı ve DP hükümet üyelerinin yargılandığı demokratik olmayan süreçler dikkat çekmiştir⁴⁴⁹. Bu süreç, 1961 Anayasası'nın kabulü sonrasında yapılan genel seçimlerle kısmen bitmiş ve seçimler sonrasında CHP ve Adalet Partisi (AP) koalisyonu arasında hükümet kurulmuştur⁴⁵⁰.

Askeri Darbe sonrası, tarımsal alanda yaşanan gelişmelerden en dikkat çeken; hazırlanan kanun tasarıları olmuş, ancak bu tasarıların hiçbirisi kanunlaşamamıştır⁴⁵¹. Ayrıca 1963 yılından itibaren planlı ekonomiye geçiş çalışmaları doğrultusunda beş

⁴⁴⁴ Eşiyok, a.g.m., 2013, 176-232.

⁴⁴⁵ Türk Soycan, S., a.g.e., 2022, 25 vd.

⁴⁴⁶ Aksöz, İ. (1973). *Toprak Reformu ve Türkiye'de Toprak Reformuna İhtiyaç*, Ankara, 24. Korkut, a.g.e., 1984, 7-69., Kayıran, M., & Metintaş, M. Y., a.g.m., 2018, 647-666.

⁴⁴⁷ Aksoy, S. (1964). *Toprak Reformunun Hukuki Esasları*, Ankara, 133.

⁴⁴⁸ Ayrıntılı bilgi içi Bkz. Türk Soycan, S., a.g.e., 2022, 30 vd.

⁴⁴⁹ Türk Soycan, S., a.g.m., 2022, 30 vd.

⁴⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için: Bkz. Şimşek, D. (2015). *Türk Siyasal Yaşamında İlk Koalisyon Hükûmeti: CHP -AP Koalisyonu (1961- 1962)*, Ankara.

⁴⁵¹ Bu tasarılarından ilki; 1961 yılında dönemin Tarım Bakanı Osman Tosun tarafından hazırlanmış ve meclise sunulmuş fakat tasarı kanunlaşamamıştır. 1962 yılında Cavit Oral tarafından dönemin ikinci toprak reformu tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarıda en dikkat çeken husus; reform çalışmalarının tüm yurdu kapsayacak uygulamalardan ziyade bölgesel uygulamalarla yapılmasının savunulması olmuştur. 1963 yılına gelindiğinde dönemin üçüncü tasarısı; Mehmet İzmen tarafından hazırlanmıştır. 13 bölüm ve 113 maddeden (108 madde ve 5 geçici maddeden) oluşan söz konusu tasarı, dönemin koalisyon hükümetinin değişmesi sebebiyle uygulanamamıştır. Bir diğer tasarı: 20 Şubat 1965- 27 Ekim 1965 tarihleri arasında Suat Hayri Ürgüplü hükümetinin kurulması sonrası meclise gönderilen Turan Şahin tasarısı olmuştur. Turan Şahin tasarısı, kaldırılan hükümleri de içine alan geniş kapsamlı bir tasarı olarak dikkat çekmiş, ancak kanunlaşamamıştır. Dönemin toprak reformu adıyla hazırlanan son tasarısı ise Turhan Kapanlı tarafından oluşturulmuştur. Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti döneminde hazırlanan bu tasarı, daha ılımlı bir içeriğe sahip olsa da önceki tasarılarla benzer şekilde uygulanamamıştır (Aktan, R. (1971). "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 37-83.)

yıllık kalkınma planları hazırlanmaya başlanmıştır⁴⁵². Bu planlarda özellikle toprak reformları ve vergilere ilişkin düzenlemeler dikkat çekmiştir⁴⁵³.

20/01/1964 tarihinde toprak reformlarına ilişkin kanun tasarının nasıl hazırlanması gerektiğini belirlenmesi amacıyla Toprak Reformu Kanun Tasarısına Hâkim Olması Gereken İlkeleri Tespitile Görevli Komisyon kurulmuştur⁴⁵⁴. Bu sayede toprak reformlarının yol haritası ve temel ilkeleri belirlenmiştir⁴⁵⁵.

Ülkenin siyasî ortamına bakacak olursak; 1965 yılında yapılan seçimler sonrası, Süleyman Demirel liderliğinde AP hükümeti kurulmuştur⁴⁵⁶. Demirel hükümeti, 1971 Askeri muhtırasına kadar ülkeyi yönetmiştir⁴⁵⁷. AP hükümeti dönemi de önceki koalisyon dönemi gibi siyasal istikrarsızlıkla geçmiş ve bu süreçte yaşanan, toplumsal kutuplaşmalar ve öğrenci hareketleri gibi siyasal olaylar sebebiyle toprak reformlarına gereken önem verilememiştir⁴⁵⁸.

12/03/1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri, hükümete muhtıra vermiştir⁴⁵⁹. Muhtıra sonrası kurulan partiler üstü Nihat Erim hükümeti döneminde, Toprak Reformunun Temel İlkeleri ve Stratejisine Ait Esaslar hazırlanmış ve kabul edilmiştir⁴⁶⁰. Böylece reformun tanımı, kapsamı, amaçları, ilkeleri ve stratejisi belirlenmiş, on iki madde halinde düzenlenen stratejiler içinde Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu çıkarılması kararlaştırılmıştır.⁴⁶¹ 1617 sayılı Ön Tedbirler Kanunu 19/07/1972 tarihinde kabul edilmiştir⁴⁶². Nihat Erim Hükûmeti sonrasında Ferit Melen ve ondan sonra da Naim Talu Hükûmeti kurulmuştur⁴⁶³. İlhan

⁴⁵² Türk Soycan, S., a.g.e., 2022, 30 vd.

⁴⁵³ Güreli, O. (1968). “Tarım Kazançlarının Vergilendirilmesindeki Son Gelişmeler”, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, (15), 113-132.

⁴⁵⁴ Türk Soycan, S., a.g.e., 2022, 36 vd.

⁴⁵⁵ Türk Soycan, S., a.g.e., 2022, 36 vd.

⁴⁵⁶ Arslan, D. A. (2007). “1950’den 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesine, Genel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye’nin Siyasi Yapısı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(1), 13.

⁴⁵⁷ Arslan, a.g.m., 2007, 13.

⁴⁵⁸ Türk Soycan, S., a.g.e., 2022, 54 vd.

⁴⁵⁹ Türk Soycan, S., a.g.e., 2022, 54 vd.

⁴⁶⁰ Türk Soycan, S., a.g.e., 2022, 61 vd.

⁴⁶¹ Türk Soycan, S., a.g.e., 2022, 64 vd.

⁴⁶² Türk Soycan, S., a.g.e., 2022, 64 vd.

⁴⁶³ Ayrıntılı bilgi için: Bkz. İlman, A., & Dönmez, C. (2015). “12 Mart 1971 Muhtırası Sonrasında Kurulan Koalisyonlara Örnek: Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükûmetleri”, *Journal of Modern Turkish History Studies/Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 11(21).

Öztrak tarafından hazırlanan toprak reformuna dair kanun tasarısı nihayet 25/06/1973 tarihinde Naim Talu Hükûmeti döneminde hazırlanmıştır⁴⁶⁴.

4.2.3. 1973-1984 Dönemi: Toprak ve Tarım Reformu Kanunu’ndan Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu’na Toprak Reformu Uygulamaları

Bu başlık altında; 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu’nun çıkarıldığı 1973 yılından 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu’nun kabul edildiği 1984 yılına kadarki toprak reformu uygulamaları ve ülkede yaşanan siyasal olaylar anlatılmıştır. Belirtilen dönemde yaşanan ilk gelişme, çıkarılma amacından uzaklaşarak reformist niteliğini kaybeden 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun kaldırılması ve 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu’nun yürürlüğe girmesidir⁴⁶⁵. Sonrasında ilgili kanunun uygulanmasını sağlamak adına Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı kurulmuştur⁴⁶⁶.

1757 sayılı Kanun incelendiğinde, kendisinden önce yürürlükte olan 4573 sayılı Kanun’a kıyasla çok daha kapsamlı hükümler içerdiği ve toprak reformlarını geniş anlamda ele aldığı anlaşılmaktadır⁴⁶⁷. İlgili kanun metninde özellikle önemli bulduğumuz bazı maddelere değinmekte fayda vardır.

Kanun, hemen ilk maddesinde toprak ve tarım reformu kavramlarını tanımlamış, ikinci maddesinde ise yedi bent halinde Kanun’un hangi amaçları gerçekleştirme gayesinde olduğu ortaya koyulmuştur⁴⁶⁸. Kanun’un m. 10 hükmünde; toprak ve tarım

⁴⁶⁴ Türk Soyca, S., a.g.e., 2022, 68 vd.

⁴⁶⁵ Korkut, a.g.e., 1984, 58 vd.

⁴⁶⁶ Türker, a.g.m., 2010, 50.

⁴⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için: Bkz. Canpolat, O. (2023), *Türk Siyasal Hayatında Tarım Reformları: 1757 Sayılı Toprak ve Tarım Reformu*. Yüksek Lisans Tezi. Çankırı: Çankırı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁴⁶⁸ 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu m. 2 hükmü şu şekildedir: “Bu kanunun amacı:

a) Toprağın verimli bir şekilde işletilmesini, tarımsal üretimin sürekli olarak artırılmasını, değerlendirilmesini, pazarlanmasını ve ulusal kalkınmayı hızlandıracak tarımsal yapının kurulmasını,
b) Topraksız veya az topraklı çiftçi ailelerinin yeter gelirli tarımsal aile işletmeleri haline getirilmeleri için topraklandırılmalarını, donatılmalarını, desteklenmelerini ve örgütlenmelerini,
c) Toprak ve Tarım Reformu hedeflerinin gerçekleştirilmesine yardımcı olmak amacı ile Toprak ve Tarım Reformu Kooperatifleri kurulmasını,
d) Tarımda kiracılık ve ortaklığın belli bir düzene sokulmasını,
e) Ekonomik bir üretime imkân vermeyecek şekilde parçalanmış arazinin birleştirilmesi ve gerektiğinde genişletilmesi suretiyle toplulaştırılmasını ve tarımsal mülklerin çiftçi ailelerinin geçimini sağlamaya ve aile işgücünü değerlendirmeye yetmeyecek derecede parçalanmasını ve küçülmesini önlemeyi,
f) Örnek köyler kurmayı, mevcut köylere eklemeler yapmayı,
g) Tarımda toprak ve su kaynaklarının teknik ve ekonomik gereklere göre kullanılması, korunması, ıslahı, geliştirilmesi ve verimliliğinin sürdürülmesini,

reformu kooperatiflerinin kurulması öngörülmüş, böylece ÇTK içerisinde düzenlenmeyen ve eksikliği fark edilen kooperatifler bu kanunda önemli bir yer tutmuştur⁴⁶⁹.

1757 sayılı TTRK, 4753 sayılı ÇTK m. 8 hükmünden farklı olarak topraksız veya az topraklı çiftçilere dağıtılacak arazilerin başında kamulaştırılacak arazilerin yer alması gerektiğini düzenlemiştir⁴⁷⁰. Bu sebeple kanun metni içerisinde kamulaştırma bedelinin tespiti ve kamulaştırma bedelinin ödenme usulü geniş bir şekilde anlatılmıştır. Kanun'un "*kamulaştırma karşılığının saptanması*" başlıklı m. 36 hükmü⁴⁷¹ kamulaştırma bedelinin tespitini, "*Karşılığın ödenmesi*" başlıklı m. 40 hükmü⁴⁷² ise kamulaştırma sonrasında karşılığın nasıl ödeneceğini düzenlemiştir.

Toprak reformu kapsamında toprak dağıtılan çiftçilerin ödemelerini ise m. 58 hükmü⁴⁷³ gereği uzun vadede ve faizsiz olarak yapmaları öngörülmüştür⁴⁷⁴. Ancak dağıtılan toprakların başkalarına devri ve taksimi yasaklanmıştır.

Kanun metni içerisinde toprak reformlarının uygulanmasına ilişkin en önemli madde; "*Toprak ve tarım reformu bölgesinin belirtilmesi*" başlıklı m. 11 hükmüdür⁴⁷⁵.

Sağlamaktır."

⁴⁶⁹ Toklu, a.g.e., 2010, 30 vd.

⁴⁷⁰ Bkz. 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu m. 19 ve 26 hükümleri.

⁴⁷¹ 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu m. 36 hükmünün ilgili kısımları şu şekildedir: "*Kamulaştırma karşılığı, kamulaştırma tarihindeki alım satım bedelidir. Alım satım (rayiç) bedelinin tespitinde; arazinin iklim bölgesi, kullanma şekli, sulama olanakları, ıslah durumu ve toprak endeksi gibi teknik faktörler ve ulaştırma, pazarlama ve tarımsal gelir gibi ekonomik etkenler gözönünde tutulur. Toprak üzerindeki yapı veya tesislerin kamulaştırma karşılığı, kamulaştırıldığı yıl içindeki inşaat fiyatlarına göre bulunacak maliyetinden yıpranma payı düşülerek hesaplanır.*

Kamulaştırma karşılığı, taşınmaz malın bulunduğu yerin toprak ve tarım reformu bölgesi ilân edilmesinden önce sahibinin bildirdiği Emlâk Vergisi değerini geçemez. Karşılık Takdir Komisyonunca saptanan karşılık bu değerden yüksek ise kamulaştırma karşılığı bu değere indirilir..."

⁴⁷² 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu m. 40 hükmünün ilgili kısımları şu şekildedir: "*Kamulaştırmada karşılık, kamulaştırma kararı tarihinden başlamak üzere, yıllık taksitler halinde ödenir. Kamulaştırma karşılığının yüzde onbeşi peşin olarak ödenir ve bu miktar altmışbin liradan az olamaz. Bakiye, bir yıl sonra başlamak ve ondokuz yılda ödenmek üzere ondokuz eşit taksitle bağlanır. Her taksit otuzbin liradan az olamaz..."*

⁴⁷³ 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu m. 58 hükmü şu şekildedir: "*...Borçlar, borçlandırmadan sonra gelen yılın Ocak ayını takibeden ve Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığınca hasat dönemleri dikkate alınarak tespit edilecek olan aylardan başlamak üzere yirmibeş yılda ve yirmibeş taksitte faizsiz olarak ödenir.*

Borçlandırma karşılıklarının tespiti, ödeme zamanı ve şekilleri ile ilgili hususlar Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığınca belirtilir..."

⁴⁷⁴ Yiğit, a.g.m., 2019, 46.

⁴⁷⁵ 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu m. 11 hükmü şu şekildedir: "*Toprak ve tarım reformunun uygulanacağı köyler, ilçeler veya iller Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığının önerisi ve Bakanlar Kurulunun karar ile toprak ve tarım reformu bölgesi olarak belirtilir ve bu karar Resmî Gazete'de yayımlanır."*

Bölgesel uygulamaları öngören söz konusu madde, reformun uygulanacağı bölgelerin nasıl belirleneceğini düzenlemiştir. Bu kapsamda Kanun, toprak ve tarım reformu bölgesi olarak tespit edilen Urfa ilinde uygulanmaya başlamıştır⁴⁷⁶. Beş yıl yürürlükte kalan Kanun sadece Urfa ilinde uygulanabilmiştir⁴⁷⁷.

Urfa'nın pilot il olarak seçilme sebepleri; bölgede geniş tarım arazileri olmasına rağmen çiftçilerin genellikle topraksız olması, feodal benzeri toprak ilişkilerinin yaygınlığı ve bölgenin tarımsal faaliyetlere imkân tanıyan oldukça elverişli iklim koşullarıdır⁴⁷⁸. Bu açıdan Urfa ili reform ile ulaşılmak istenen amaçları karşılamıştır.

İl genelinde yapılan ilk çalışma, toprak ile ilişkili olarak tapu dairelerinde yapılan tüm işlemlerin durdurularak il genelinde tapulama çalışmalarının bitirilmesi olmuştur⁴⁷⁹. Sonrasında büyük bir hızla toprak dağıtma ve bölgesel kalkınma çalışmaları başlamıştır.

1757 sayılı TTRK yürürlükte kaldığı dönem boyunca Urfa ilinde 300'den fazla köyde yaklaşık olarak 1.6 milyon dönüm arazi kamulaştırılmıştır⁴⁸⁰. Reform çalışmaları kapsamında yaklaşık olarak 75 bin aile toprak talebinde bulunsada sadece bin kadar aileye toprak dağıtımı yapılabilmıştır⁴⁸¹. Bu aileler, tapu tesciliyle birlikte toprak ve varsa üzerindeki yapı ve tesislerin bedelini yıllık taksitler hâlinde ve hasat dönemlerinden sonra faizsiz olarak uzun vadede ödemeyi borçlanmıştır. Ancak kamulaştırma işlemleri, ilk başta vergi değerleri yöntemi üzerinden belirlenmişse de ilgili hükmün Anayasa Mahkemesi'nin 12/10/1976 tarihli kararıyla⁴⁸² iptal edilmesi üzerine sonraki kamulaştırma çalışmaları gerçek değer yöntemi esas alınarak yapılmış ve bu sebeple reform süreci yavaşlamış, dağıtımlar sembolik ve bölgesel kalmıştır⁴⁸³.

19/10/1976 tarihinde, TTRK kabul edilirken usul hatası yapıldığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine açılan dava üzerine, Kanun'un biçim yönünden iptaline karar verilmiştir⁴⁸⁴. Bu iptal kararı sonrası şekil şartının giderilmesi adına kararın Resmî

⁴⁷⁶ Türker, a.g.m., 2010, 50.

⁴⁷⁷ Dinler, a.g.e., 2014, 30.

⁴⁷⁸ Türk Soyca, S., a.g.e., 2022, 72 vd.

⁴⁷⁹ Tekelioğlu, a.g.m., 2010, 44.

⁴⁸⁰ Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı Urfa Bölge Başkanlığı Faaliyet Raporu, Urfa 1978'den nakleden: Tekelioğlu, a.g.m., 2010, 80.

⁴⁸¹ Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı Urfa Bölge Başkanlığı Faaliyet Raporu, Urfa 1978'den nakleden: Tekelioğlu, a.g.m., 2010, 80.

⁴⁸² Bkz. Anayasa Mahkemesi'nin 12/10/1976 Tarih ve 1976/38E., 1976/46K. sayılı Kararı.

⁴⁸³ Yiğit, a.g.m., 2019, 45.

⁴⁸⁴ Tekelioğlu, a.g.m., 2010, 57.

Gazete’de yayımlandığı tarihi takip eden yıl yürürlüğe girmesi kararlaştırılsa da yeni bir çalışma yapılmamış ve 10/05/1978 tarihinden itibaren TTRK kaldırılmıştır⁴⁸⁵.

Yasanın iptali ülke genelinde ve özellikle Urfa ilinde büyük hayal kırıklığına sebep olmuştur. İl genelinde dağıtılan ve sahibine bırakılan topraklara ilişkin yıllarca sürecek olan hukukî sorunlar başlamış, kooperatiflerin faaliyetleri sona ermiş ve Cumhuriyetin ilanından itibaren yapılan tüm toprak reformu çalışmaları âdeta anlamsız hâle gelmiştir⁴⁸⁶. Urfa uygulaması özelinde TTRK kapsamında yapılan çalışmaların tek olumlu yanı bölgesel yatırımlar olmuştur⁴⁸⁷. Toprak reformları adına 1984 yılına kadar geçen sürede kayda değer herhangi bir düzenleme yapılamamıştır⁴⁸⁸.

Bu dönemde toprak reformlarının ve 1757 sayılı TTRK kapsamında yapılan çalışmaların başarısız olmasının en önemli sebebi siyasal istikrarın sağlanamamasıdır. Ülke genelinde yaşanan iç karışıklıklar, halkın sokaklara dökülmesi ve terör eylemleri gibi olaylar sebebiyle siyasal hayat oldukça hareketli bir dönem geçirmiş, bu hareketlilik 12/09/1980 askeri darbesiyle son bulmuştur⁴⁸⁹.

1757 sayılı Kanunu’nun yürürlükten kalkmasından sonra hukukî bir boşluk doğmuş ve bu boşluğu gidermek amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır⁴⁹⁰. Yapılan çalışmalardan ilki: 1757 sayılı kanun kapsamında kamulaştırılan toprakların eski sahipleri tarafından geri almasını önlemek olmuştur⁴⁹¹. Bu amaçla 6830 sayılı İstimlak Kanunu hükümlerinde bazı değişiklikler yapılmıştır⁴⁹².

Bu dönemin sonlarına gelindiğinde yaşanan en önemli gelişme: 09/11/1982 tarihinde yürürlüğe giren yeni Anayasa’nın m. 44 hükmü uyarınca devlete toprağın

⁴⁸⁵ Dinler, a.g.e., 2014, 30-31.

⁴⁸⁶ Yiğit, a.g.m., 2019, 44.

⁴⁸⁷ Urfa ili kapsamında yapılan yatırımların büyüklüğü hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için: Bkz. Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı Urfa Bölge Başkanlığı Faaliyet Raporu, Urfa 1978’den nakleden: Tekelioğlu, a.g.m., 2010, 80.

⁴⁸⁸ Türker, a.g.m., 2010, 49.

⁴⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Dağdemir, Ö., & Küçükcalay, A. M. (1999). “Türkiye’de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 121-138.

⁴⁹⁰ Erbaş, a.g.e., 2018, 34.

⁴⁹¹ Tekelioğlu, a.g.m., 2010, 72 vd.

⁴⁹² 6830 sayılı İstimlak Kanunu m. 23 hükmü uyarınca; toprak reformu kapsamında kamulaştırılan ancak amacına uygun kullanılmayan topraklar hakkında, eski mal sahipleri veya mirasçıları 5 yıl sonra dava açma ve topraklarını geri alma hakkı elde etmekteydi. Bu kanun maddesine dayanan eski toprak sahipleri ve mirasçıların topraklarını geri almak için mahkemeye başvurdıkları görülmüş ve bu duruma engel olması amacıyla tek maddelik bir yasa tasarısı hazırlanmıştır. Söz konusu tasarıya göre dava açma süresi 10 yıla çıkarılmış ve bu konuda mahkemelerde açılan davaların görülmesi durdurulmuştur (Tekelioğlu, a.g.m., 2010, 72 vd.).

verimli işletilmesi konusunda yüklenen çeşitli yükümlülükler gereği 01/12/1984 tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu'nun kabul edilmesi olmuştur⁴⁹³. Bu Kanun ve günümüze kadarki süreçte yaşanan gelişmeler ise tez çalışmasının devamında anlatılmıştır⁴⁹⁴.

4.2.4. 1984 ve Sonrası: Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu ve Sonrası Toprak Reformu Uygulamaları

Bu başlık altında 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu'nun kabul edildiği 1984 yılından günümüze kadarki toprak reformu uygulamaları ve ülkede yaşanan siyasal olaylar anlatılmıştır.

1757 sayılı TTRK kaldırıldıktan sonra Urfa merkezli yaşanan hukukî sorunları neticelendirmek, toprak reformlarına ilişkin oluşan belirsizliği gidermek ve arazi - toplulaştırma çalışmalarını düzenlemek gibi amaçlarla 01/12/1984 tarih ve 3083 sayılı TRK çıkarılmıştır⁴⁹⁵. Kanun günümüzde de uygulanmaktadır⁴⁹⁶.

1985 yılında ise; kanunu etkin ve kolay bir şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla 3155 sayılı Tarım Reformu Genel Müdürlüğünün Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun ile TRGM kurulmuştur⁴⁹⁷.

Söz konusu Kanun'un uygulanmasına ilişkin ayrıntılı bilgiler ve kanun içerisinde yer alan önemli gördüğümüz maddeler çalışmamızın "*Toprak Reformlarının Uygulanması ve Türk Hukukundaki Yeri*" başlıklı 3. bölümünde anlatıldığından bu başlık altında tekrar edilmeyecektir⁴⁹⁸. Ayrıca toprak dağıtımına ilişkin TRGM teknik talimatı ve TRUY kapsamında düzenlenen dağıtım esasları oldukça teknik aşamalar içerdiğinden değinilmemiştir⁴⁹⁹.

⁴⁹³ Türker, a.g.m., 2010, 49.

⁴⁹⁴ Bkz. 4.2.4. 1984-2024 Dönemi: Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunundan Günümüze Toprak Reformu Uygulamaları.

⁴⁹⁵ Türker, a.g.m., 2010, 50.

⁴⁹⁶ Keşli, a.g.m., 2010, 28.

⁴⁹⁷ Türker, a.g.m., 2010, 50.

⁴⁹⁸ Toprak reformlarının hukukî dayanağı, uygulama alanları, uygulanmasında öngörülen kurallar, toprak reformlarıyla dağıtılan veya sahibine bırakılan topraklar üzerindeki bazı yasaklar ve sınırlamalar ve toprak reformlarının uygulanmasında kullanılan araçlar için: Bkz. 3. TOPRAK REFORMLARININ UYGULNAMASI VE TÜRK HUKUKUNDAKİ YERİ.

⁴⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için: Bkz. Erbaş, a.g.e., 2018, 36 vd.

Öncelikle belirtmek gerekir ki; 3083 sayılı TRK, tarım reformu yapmayı amaçlamakta tarım reformu kavramı toprak reformlarını da kapsamaktadır⁵⁰⁰. Ancak mülga 4753 ve 1757 sayılı Kanunlardan farklı olarak, özel mülkiyete ait toprakların kamulaştırılarak topraksız veya az topraklı çiftçilere dağıtılması hususu TRK da düzenlense dahi öncelikli bir hedef olarak benimsenmemiştir⁵⁰¹. TRK, Kanunun m. 1 hükmünde belirtilen amaçları gerçekleştirmeyi hedeflemekte ve bu doğrultuda özel mülkiyetin toprak reformlarını gerçekleştirmek amacıyla kamulaştırılması da hedefler arasında yer almaktadır. Buna karşın günümüze dek geçen süreçte 3083 sayılı Kanun kapsamında herhangi bir kamulaştırma yapılmamış, sadece Hazine arazilerinin dağıtılmasıyla yetinilmiştir⁵⁰².

Ayrıca 1757 sayılı Kanun kapsamında kamulaştırılan arazilerin, 3083 sayılı Kanun'un geçici m. 1 hükmü uyarınca eski sahiplerine iade edildiği görülmüştür⁵⁰³. Bu hükümle 1757 sayılı Kanun kapsamında toprakları kamulaştırılan kişilere kanunda belirtilen sürelerde müracaat etmeleri halinde kamulaştırılan arazilerini geri almalarına imkân tanınmış ve kamulaştırılan topraklar çok büyük oranda eski sahiplerine verilmiştir⁵⁰⁴. Böylece kamulaştırma çalışmalarında gösterilen kararlılık reformun uygulanmasında gösterilememiş ve yıllardan beri verilen toprak reformunu gerçekleştirme uğraşı bir kez daha beklenen ilerlemeyi sağlayamamıştır. Ancak tüm bu olumsuzluklar bir kenara bırakıldığında, 3083 sayılı Kanun başta sulama alanları olmak üzere Cumhurbaşkanınca reform uygulama alanı olarak ilan edilen tüm bölgelerde; hazine arazilerinin dağıtılması, toplulaştırma, altyapı ve tarla içi geliştirme hizmetleri başta olmak üzere pek çok alanı kapsayan düzenlemeler getirdiği ve bu açıdan çok değerli olduğu açıktır. Bu hususta dağıtılan topraklara ilişkin verilerde

⁵⁰⁰ Çavuşoğlu, S. (2020). *Türkiye'de Hazine Arazilerinin Dağıtımına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Politikalar*, Dönem Projesi. Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

⁵⁰¹ Erbaş, a.g.e., 2018, 34.

⁵⁰² Türker, a.g.m., 2010, 51.

⁵⁰³ 3083 sayılı Kanunun geçici m. 1 hükmü şu şekildedir: “Mülga 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanununa göre yapılan uygulamalarda kendilerinden toprak kamulaştırılanların altı ay içinde müracaatları halinde, bu Kanun hükümlerine göre yapılacak incelemeden sonra Kanunun, "Sahibine Bırakılacak Arazi" ye ilişkin hükümleri uygulanır.

Geri verilecek arazi dağıtılmamış veya tahsis edilmemişse, bu miktara tekabül eden kamulaştırma bedeli ile faizleri ödenmez. Bu bedellerin hak sahiplerince tahsil edilmiş olması halinde, bedel ve faizler defaten Fona iade edilmek kaydı ile arazinin iade edilen kısmı ilgilinin adına tescil edilir.

Ancak iade edilecek arazi, mülga 1757 sayılı Kanuna göre dağıtılmış veya tahsisi yapılmış ise, hak sahiplerine varsa aynı değerde arazi verilir. Arazi sahibi verilen bu araziye kabul etmediği takdirde iade edilecek toprağın miktarına tekabül eden kamulaştırma bedeli bu Kanun hükmüne göre ödenir.”

⁵⁰⁴ Gün, S. (2003), “Türkiye’de Toprak Reformu”, *Ekin Dergisi*, 7(25), 1-8.

dikkat çekicidir. Çavuşoğlu, TRGM kayıtlarını incelemiş ve 3083 sayılı Kanun'un ilanından 2015 yılına kadar 14 binden fazla çiftçi ailesine yaklaşık 95 bin hektar Hazine arazi dağıtıldığını ve Kanun kapsamında tarım arazisi dağıtma çalışmalarının sürdüğünü vurgulamıştır⁵⁰⁵.

Bu dönem çıkarılan diğer önemli kanunlar ise; 2005 yılında yürürlüğe giren 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanunu ve bu Kanun'un eksikliklerini gidermek amacıyla 2014 yılında çıkarılan 6537 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun olmuştur. Kanunlar arasındaki ilişki sebebiyle birlikte incelenmeleri uygun görülmüştür.

19/07/2005 tarih ve 5403 sayılı TKAKK, adından da anlaşıldığı üzere toprakların kaybının engellenmesi, korunması ve etkin şekilde kullanılmasına ilişkin temel mevzuattır⁵⁰⁶. Tarım alanları kadar tarım dışı alanların da korunması ve kullanımı bu Kanun kapsamında düzenlenmektedir⁵⁰⁷.

5403 sayılı TKAKK, 2014 yılı içerisinde 6537 sayılı Kanun uyarınca büyük değişikliklere uğramıştır⁵⁰⁸. Kanun metni içerisinde hemen ilk maddeden itibaren başlayan değişikliklerle Kanun metni oldukça kapsamlı hale getirilmiştir. Bu noktada 5403 sayılı Kanun'un önemli gördüğümüz bazı maddelerine değinmekte yarar vardır.

5403 sayılı TKAKK m. 1 hükmü; Kanun'un amacını ortaya koymaktadır. Hemen sonraki m. 2 hükmü ise Kanun'un kapsamını belirlemektedir⁵⁰⁹. TKAKK m. 1 hükmü uyarınca Kanun'un amacı;

“...toprağın korunması, geliştirilmesi, tarım arazilerinin sınıflandırılması, asgari tarımsal arazi ve yeter gelirli tarımsal arazi büyüklüklerinin belirlenmesi ve bölünmelerinin

⁵⁰⁵ Çavuşoğlu, a.g.e., 2020, 31 vd.

⁵⁰⁶ Albayrak, H. (2019). “Türkiye'nin Tarım Arazileri Politikası: Bir Kamu Politikası Süreç Analizi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), 211-231.

⁵⁰⁷ Albayrak, a.g.m., 2019, 224.

⁵⁰⁸ Özçelik, Ş. B. (2015). “5403 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu'nda 6537 Sayılı Kanun'la Yapılan Değişiklikler ve Değerlendirilmesi”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(1), 87-110.

⁵⁰⁹ 19/07/2005 tarih ve 5403 sayılı TKAKK m. 2 hükmü şu şekildedir: “(Değişik: 30/4/2014-6537/2 md.) Bu Kanun; arazi ve toprak kaynaklarının bilimsel esaslara uygun olarak sınıflandırılması, tarımsal arazi ve yeter gelirli tarımsal arazilerin asgari büyüklüklerinin belirlenmesi ve bölünmelerinin önlenmesi, arazi kullanım planlarının hazırlanması, koruma ve geliştirme sürecinde toplumsal, ekonomik ve çevresel boyutlarının katılımcı yöntemlerle değerlendirilmesi, amaç dışı ve yanlış kullanımların önlenmesi, korumayı sağlayacak yöntemlerin oluşturulması ile görev, yetki ve sorumluluklara ilişkin usul ve esasları kapsar.”.

önlenmesi, tarımsal arazi ve yeter gelirli tarımsal arazilerin çevre öncelikli sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak planlı kullanımını sağlayacak usul ve esasları belirlemektir.”.

Kanun’un amaçları arasında geçen “*asgarî tarımsal arazi büyüklüğü ve yeterli gelirli tarımsal arazi büyüklüğü*” kavramları 2014 yılında 6537 sayılı Kanun kapsamında yapılan değişikliklerle mevzuata girmiştir⁵¹⁰. İlgili kavramlar Kanun’un m. 3 hükmünde tanımlanmış ve bu kapsamda Kanun’un m. 8 hükmünde köklü değişikliklere sebep olmuştur⁵¹¹.

“*Tarım arazilerinin sınıflandırılması, asgari tarımsal arazi büyüklüklerinin belirlenmesi*” başlıklı TKAKK m. 8 hükmü; tarım arazilerini sınıflandırmıştır. Her bir bölgenin özelliklerine göre farklı asgari tarımsal arazi büyüklüğü belirleyen maddede, asgari büyüklüğe ulaşmış tarım arazilerinin bölünemez eşya niteliği kazanacağı düzenlemiştir⁵¹².

Yapılan değişikliklerden bir diğeri TKAKK m. 8/A-8/K hükümlerinin ve m. 8/A hükmünde belirtilen listenin Kanuna eklenmesi olmuştur⁵¹³. Kanun’un m. 8/A hükmü,

⁵¹⁰ Özçelik, a.g.m., 2015, 87.

⁵¹¹ 19/07/2005 tarih ve 5403 sayılı TKAKK m. 3 hükmünün ilgili kısımları şu şekildedir:

“h) (Değişik: 30/4/2014-6537/3 md.) *Asgari tarımsal arazi büyüklüğü: Üretim faaliyet ve girdileri rasyonel ve ekonomik olarak kullanıldığı takdirde, bir tarımsal arazide elde edilen verimliliğin, söz konusu tarımsal arazinin daha fazla küçülmesi hâlinde elde edilemeyeceği Bakanlıkça belirlenen en küçük tarımsal parsel büyüklüğünü,*

ı) (Değişik: 30/4/2014-6537/3 md.) *Yeter gelirli tarımsal arazi büyüklüğü: Bölge farklılıkları göz önünde bulundurularak il ve ilçelerin ekli (1) sayılı listede belirlenen yeter gelirli tarımsal arazi büyüklüklerini, ...*” ifade eder.

⁵¹² 19/07/2005 tarih ve 5403 sayılı TKAKK m. 8 hükmünün ilgili kısımları şu şekildedir:

“(Değişik: 31/1/2007-5578/2 md.) *Tarım arazileri; doğal özellikleri ve ülke tarımındaki önemine göre, nitelikleri Bakanlık tarafından belirlenen mutlak tarım arazileri, özel ürün arazileri, dikili tarım arazileri ve marjinal tarım arazileri olarak sınıflandırılır. Ayrıca Bakanlık tarım arazilerinin korunması, geliştirilmesi ve kullanımı ile ilgili farklı sınıflandırmalar yapabilir.*

(Değişik fıkra: 30/4/2014-6537/4 md.) *Asgari tarımsal arazi büyüklüğü, bölge ve yörelerin toplumsal, ekonomik, ekolojik ve teknik özellikleri gözetilerek Bakanlık tarafından belirlenir. Belirlenen asgari büyüklüğe erişmiş tarımsal araziler; bölünemez eşya niteliği kazanmış olur.*

(Değişik fıkra: 30/4/2014-6537/4 md.) *Asgari tarımsal arazi büyüklüğü; mutlak tarım arazileri, marjinal tarım arazileri ve özel ürün arazilerinde 2 hektar; dikili tarım arazilerinde 0,5 hektar; örtü altı tarımı yapılan arazilerde 0,3 hektardan küçük belirlenemez. Bakanlık asgari tarımsal arazi büyüklüklerini günün koşullarına göre artırabilir. Tarım arazileri Bakanlıkça belirlenen büyüklüklerin altında ifraz edilemez, hisselenendirilemez, Hazine taşınmazlarının satış işlemleri hariç olmak üzere pay ve paydaş adedi artırılmaz. Ancak, tarım dışı kullanım izni verilen alanlar veya çay, fındık, zeytin gibi özel iklim ve toprak ihtiyaçları olan bitkilerin yetiştiği alanlarda arazi özellikleri nedeniyle belirlenen asgari tarımsal arazi büyüklüğünden daha küçük parsellerin oluşması gerekli olduğu takdirde, Bakanlığın uygun görüşü ile daha küçük parseller oluşturulabilir. (Ek cümle: 19/4/2018- 7139/40 md.) Yatırım programında yer alan kamu yatırımı projeleri muhtevasında yapılan zorunlu ifraz işlemlerinde Bakanlık onayı aranmaz...”*

⁵¹³ Özçelik, a.g.m., 2015, 89.

her bir bölge için özel olarak yeter gelirli tarımsal arazi büyüklüğü belirlendiğini ve tarım arazilerinin bu büyüklükten daha küçük parçalara ifraz edilemeyeceğini belirtmiştir⁵¹⁴. Ayrıca Kanun'un değişiklik yapılan devam eden hükümlerinde mirasa konu tarımsal arazilerin mülkiyetinin nasıl devredileceği düzenlenmiştir⁵¹⁵.

Devam eden maddelerden tezin konusu ile olan alakası sebebiyle en önemlisi, Kanun'un m. 13 hükmüdür. Bu hüküm uyarınca tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı yasaklanmıştır. Kanun lafzı açıkça "Mutlak tarım arazileri, özel ürün arazileri, dikili tarım arazileri ile sulu tarım arazileri tarımsal üretim amacı dışında kullanılamaz." demektedir. İlgili hükmün devam eden bentlerinde çeşitli istisnalar düzenlenmiş ve alternatif alan bulunamaması ve Toprak Koruma Kurulu'nun uygun görmesiyle tarım arazilerinin amaç dışı kullanılmasına imkân tanınmıştır⁵¹⁶. Böylece 5403 sayılı Kanun'un çıkarılma amacından uzaklaştığı ve toprakların korunamadığı görülmüştür⁵¹⁷.

Sonuç olarak TKAKK ve 6537 sayılı Kanun kapsamında yapılan değişiklikler değerlendirildiğinde; doğrudan toprak reformlarını ele almadıkları ve topraksız veya az topraklı çiftçilere toprak dağıtılması gibi radikal öncelikleri olmadığı görülmektedir. Ancak ilgili kanunlar; toprakların korunması, en verimli ve sürekli şekilde kullanılmasını hedeflemesi bakımından toprak reformlarının uzun vadeli hedeflerini gerçekleştirilmesine önemli katkılar sağlamaktadır.

⁵¹⁴ Özçelik, a.g.m., 2015, 90.

⁵¹⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Özçelik, a.g.m., 2015, 93 vd.

⁵¹⁶ 19/07/2005 tarih ve 5403 sayılı TKAKK m. 13 hükmünün ilgili kısımları şu şekildedir: "*Ancak, alternatif alan bulunmaması ve Kurulun uygun görmesi şartıyla;*

a) Savunmaya yönelik stratejik ihtiyaçlar;

b) Doğal afet sonrası ortaya çıkan geçici yerleşim yeri ihtiyacı,

c) Petrol ve doğal gaz arama ve işletme faaliyetleri,

ç) İlgili bakanlık tarafından kamu yararı kararı alınmış madencilik faaliyetleri,

d) Bakanlıklarca kamu yararı kararı alınmış plân ve yatırımlar,

e) (Ek: 31/1/2007-5578/3 md.) Kamu yararı gözetilerek yol altyapı ve üstyapısı faaliyetlerinde bulunacak yatırımlar;

f) (Ek: 26/3/2008-5751/1 md.) Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun talebi üzerine 20/2/2001 tarihli ve 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu uyarınca yenilenebilir enerji kaynak alanlarının kullanımı ile ilgili yatırımları,

g) (Ek: 26/3/2008-5751/1 md.) Jeotermal kaynaklı teknolojik sera yatırımları, ...".

⁵¹⁷ Albayrak, a.g.m., 2019, 226.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

Toprak, temel ve vazgeçilmez bir kaynaktır. Toprağın doğal yollarla oluşumunun binlerce yıl sürmesi ve yapay olarak aynı mahiyette tekrar üretilmemesi onu daha da önemli kılmaktadır. İnsanlık tarihinin ortaya çıktığı ilk günden itibaren toplumlar sahip oldukları toprakları korumak, etkin şekilde kullanmak ve daha fazla toprağa sahip olmak için sayısız mücadeleler vermişlerdir. Bu mücadeleler neticesinde çeşitli reformlarla topraklar üzerindeki ilişkilerin düzenlenmesi ihtiyacı doğmuştur.

Toprak üzerindeki en önemli ilişki, tarımsal mülkiyet hukuku; topraklar üzerindeki en önemli sorun, toprak mülkiyetinin adil dağılımı ve tarım sektörünün olabilecek en verimli şekilde nasıl yapılandırılacağıdır. Bu sebeple günümüzde de toprak reformları önemini korumakta ve toprakla ilişkili tüm sorunlarda adeta bir çözüm aracı olarak görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti; geniş toprak varlığı, verimli toprakları ve tarımsal ürün çeşitliliği sebebiyle tarımsal potansiyeli yüksek bir ülkedir. Bu potansiyelin korunması ve geliştirilmesi adına ülkenin kuruluşundan itibaren her dönemde toprak reformlarına başvurulmuştur. Reformlar hukukî dayanağını: Anayasa ve çeşitli kanunlardan almış olup bu sayede toprak reformlarının temel özellikleri, amaçları, ilkeleri ve toprak reformlarıyla dağıtılan veya sahibine bırakılan topraklar üzerindeki bazı yasaklar ve sınırlamalar belirlenmiştir.

Toprak reformu; toprağa yapılan müdahale, iyileştirme ve düzeltmeler olarak ifade edilmektedir. Toprak reformları; devlet tarafından yürütülen, mecburi, radikal, süratli ve dönüştürücü bir harekettir. Geniş bir yelpazede toplumun geneline yayılan uzun vadeli etkiler yaratır. Bu hareketin siyasal, sosyal ve ekonomik olmak üzere çok boyutlu hedefleri bulunmaktadır.

Cumhuriyet dönemi toprak reformu kanun çalışmaları incelendiğinde özellikle dört yasa (4753, 1757, 3083, 5403 sayılı kanunlar) dikkat çekmektedir. Farklı dönemlerde çıkarılan bu yasalarda toprak reformlarına ilişkin farklı önceliklerle hareket edildiği anlaşılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında; kullanılmayan ülke topraklarının fazla olması, halkın çoğunlukla zirai faaliyetlerle uğraşması, özel kişilerin mülkiyetinde bulunan geniş tarım arazileri ve ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yaşanan siyasal olaylarda toprak ağalarının devlet aleyhine faaliyetlerde bulunması gibi sebeplerle dar anlamda toprak reformu anlayışının uygulanmaya çalışıldığı ancak başarısız olduğu sonucuna varılmıştır.

Özellikle özel kişilerin mülkiyetinde bulunan toprakların kamulaştırılarak topraksız veya az topraklı çiftçilere dağıtılması hedefini taşıyan; 4753 ve 1757 sayılı Kanunlar, çıkarılma amacına ulaşamamış ve toprak sorununa kalıcı bir çözüm getirememiştir. Bu durum Kanun metinlerindeki ve uygulamadaki eksiklikler kadar Kanunların yeterince tanıtılmamasından ve halkın reform çalışmalarını benimseyememesinden de kaynaklanmıştır. Ancak bu durum Türkiye’de toprak reformlarına ihtiyaç olmadığı anlamına gelmemektedir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de toprak reformlarına ihtiyaç vardır.

Dar anlamda toprak reformu anlayışının başarısız sonuçlarının anlaşılması sonrasında; toprak mülkiyeti sorunu yanında tarımsal yatırımların arttırılması, çiftçilerin bilgilendirilmesi ve eğitilmesi, kamulaştırma, arazi toplulaştırması, toprakların korunması, altyapı ve tarla içi geliştirme hizmetleri gibi kavramların ön plana çıktığı; geniş anlamda toprak reformu anlayışının benimsendiği görülmüştür. Bu anlayış, günümüzde kısmen 3083 ve 5403 sayılı Kanunlarla geçerliliğini sürdürmektedir.

Bugün rahatlıkla söyleyebiliriz ki; Türk toprak reformunun nihai amacı toprak dağıtmak değildir. Temelde toprak reformu ile toprakları korumak, tarımsal kalkınmayı sağlamak ve sürdürmek amaçlanmaktadır.

Toprak reformların başarılı olması için yalnızca yeni yasalar çıkarmanın yeterli olmadığı da açıktır. Aynı zamanda kanunların uygulanmasını destekleyici etkin bir yapının oluşturulması ve geçmiş uygulamalar üzerinden taşınmaz hakları ve yönetimine ilişkin politikaların belirlenmesi gerekir. Bu noktada yapılacak çalışmalara ilişkin çeşitli önerilerimiz vardır.

5.2. Öneriler

Ülkemizde toprak reformu kavramına karşı olumsuz bir önyargı olduğu kanaatindeyiz. Geçmiş uygulamalar; toprak reformu kavramının sadece mülkiyet hakkının ihlal edilerek herkesin elinden zorla toprağının alınması şeklinde algılandığını göstermektedir. Olumsuz önyargıların kaldırılması adına atılması gereken ilk adım, reform çalışmalarından ziyade toprak reformlarına dair kamuoyunun bilgilendirilmesidir. Bilgilendirme sırasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Anayasa gereği demokratik ve sosyal bir hukuk devleti olduğu, sosyal adalet ilkeleri doğrultusunda toprakların etkili kullanımını ve korunmasını sağlayacağı, sürdürülebilir tarımsal kalkınmayı gerçekleştirmeyi hedeflediği ortaya koyulmalıdır. Bu doğrultuda ülke genelinde toprak reformlarına ilişkin çeşitli bilgilendirme ve tanıtım çalışmaları yapılmalıdır. Kanaatimizce bu çalışmalarda toprak reformları üzerine çalışmalar yapmış uzman kişilerin rapor ve görüşleri yol gösterici olacaktır. Ayrıca hedef kitle olan çiftçilerin reform sürecine ilişkin bilgilendirilmeleri ve eğitilmeleri de çok önemlidir ve çalışmamız kapsamında önerilmektedir.

Bir başka önerimiz; ülke genelinde düzenli aralıklarla uluslararası standartlarda kapsamlı genel tarım sayımları yapılmasıdır. Bu sayede ülkedeki tarım sektörüne ilişkin mevcut verilerin toplanması ve geleceğe yönelik reform planları yapılması sağlanır. Ayrıca söz konusu veriler sayesinde farklı ülkelerle karşılaştırmalı analizler yapılarak uluslararası tarım politikaları oluşturulabilir.

Bir diğer önerimiz; reformların uygulama alanlarına ilişkindir. Kanaatimizce toprak reformları, tarımsal potansiyeli yüksek bölgelere öncelik verilerek uygulanmalı, plansız olarak tüm ülkede aynı anda uygulanmaya çalışılmamalıdır. Bu sayede reform süreci daha kısa sürede ve hedeflenen şekilde sonuçlanacaktır. Bu önerimizi destekleyen en açık örnek; 1757 sayılı Kanunla önce Urfa ilinde daha sonra da plansız bir şekilde değişik bölgelerdeki ilçe ve köylerde uygulanmaya çalışılan reformun başarısız olmasıdır.

Ek olarak toprak reformları kapsamında toprak dağıtımının devlete ait topraklar ile vakıf topraklardan başlanarak yapılması gerektiğini vurgulamak istiyoruz. Bu topraklar dağıtıldıktan sonra ihtiyaç olması halinde, mülkiyet hakkının korunması ilkesi doğrultusunda özel kişilerin mülkiyetinde bulunan topraklar kamulaştırılmalıdır.

Yani özel mülkiyete tabi toprakların toprak reformlarının uygulanmasında son sırada olması önerilmektedir.

Bir diğ er öneri; dağıtılacak toprakların önce az topraklı  ift i ailelerden başlanarak dağıtılması ve dağıtılacak topraklardan sonra toprak kalması halinde topraksız çiftçilere dağıtım yapılmasıdır. Zira az da olsa toprak sahibi olan çiftçilerin tarımsal bilgi ve tecrübelerinin topraksız çiftçilerden çok daha fazla olacağı açıktır. Ayrıca belirtmek gerekir ki; 1757 sayılı Kanun'da öngörülenin aksine, aynı ailenin  yesi olan bireylere birbirlerinden bağımsız olarak toprak dağıtılmalıdır. Kişilik haklarının ihlal edilmemesi adına aile fertleri tek bir kişiymiş gibi düşünülmemeli ve her bir birey için ayrı ayrı toprak dağıtımını yapılmalıdır.

4753 sayılı Kanun'un başarıya ulaşamamasının en önemli nedeni; kendilerine arazi verilen çiftçilerin  rg tlenendirilmemesi ve onları destekleyecek kooperatiflerin kurulmamış olmasıdır. Bu sebeple; reform çalışmalarının başarıya ulaşması adına kooperatifler kurulması ve  ift i örgütlenmeleri teşvik edilmelidir.

Sonuc olarak sınırlı ve vazgeçilmez bir kaynak olan toprak varlığını ve tarımsal yapıyı gelecek nesillere aktarmak ancak etkili toprak politikalarıyla mümkündür. Toprak politikaları içerisinde en büyük pay toprak reformlarına aittir ve bu sebeple son derece önemli bu konu üzerinde  alışılmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Evaluation of Land Reforms Practiced in Turkey

Soil is a fundamental and indispensable resource. The fact that the natural formation of soil takes thousands of years and that it cannot be reproduced artificially in the same nature makes it even more important. Since the first day of human history, societies have been engaged in countless struggles to protect the land they own, to use it effectively and to have more land. In order to end these struggles, the need to regulate the relations on land within the framework of certain rules has arisen. These regulations are still important today and are called land reforms. The most important relationship on land is agricultural property law. The most important problem on land is the fair distribution of land ownership and how to structure the agricultural sector in the most efficient way. For this reason, land reforms maintain their importance today and are seen as a solution tool for all problems related to land. The Republic of Türkiye is a country with high agricultural potential due to its large land holdings, fertile soils and diversity of agricultural products. In order to protect and develop this potential, land reforms have been implemented in every period since the establishment of the country. Land reforms have their legal basis in the Constitution of the Republic of Türkiye and various laws. Thus, the basic characteristics, objectives and principles of land reforms have been determined. Land reform is defined as interventions, improvements and corrections to the land. Land reforms are a compulsory, radical, rapid and transformative movement carried out by the state. It creates long-term effects that spread across a wide spectrum of society. This movement has multidimensional objectives, including political, social and economic. The concept of land reforms is understood differently by different ideological approaches. However, since each ideology's approach to land reforms from its own perspective will create many different approaches, it is sufficient to describe land reforms only in narrow and broad terms. Land reforms in the narrow sense are based on taking agricultural lands owned by private individuals from their owners and distributing them to landless or landless farmers. However, what is meant by the concept of land reform is much more complex than the distribution of land. For this reason, when various examples from around the world are analyzed, it is seen that the concept of land reform in the narrow sense is not successful enough and is generally not preferred. There have been land distributions in Türkiye at different times. However, since land reforms were dealt with in a narrow sense in the first studies, they did not achieve the targeted results in practice. Land reforms in a broad sense, on the other hand, aim for the state to reorganize land ownership and land use rights in accordance with the constitutional order and social structure and to respond to the land needs of individuals who make their living from agriculture. According to this understanding, reforms include both the distribution of land according to the country's own conditions and priorities and taking various measures to ensure that reform movements achieve their goals. The obligation to take all kinds of measures, including the reform of the relevant institutions, belongs to the State. The Constitution of the Republic of Türkiye and various laws in force today adopt a broad understanding of land reform. Although land reform in the broad sense is considered to have many aspects and complexities, it is clear that the adoption of this understanding instead of the narrow understanding of land reform will lead to more permanent and successful results in the long run. When the legislative works on land reforms in the Republic of Türkiye are analyzed, four laws (Laws No. 4753, 1757,

3083, 5403) draw attention. It is understood that these laws were enacted in different periods with different priorities regarding land reforms. The first important work on land reforms in the history of the Republic of Türkiye is the Law No. 4753. Prior to Law No. 4753, studies focused on daily national problems and radical decisions on land reforms were not taken. Law No. 4753 was enacted with the aim of distributing land to landless farmers and permanently cultivating the country's land. However, the land reforms were not successful and inclusive since they were considered in a narrow sense and the lands distributed were mostly treasury lands. Moreover, due to the fact that the state lands distributed were mostly barren pasture lands, no monitoring mechanisms were established to monitor these lands, and cooperatives were not established, it was observed that many farmers sold their lands in a short period of time or managed them through other means such as tenancy-partnership. The Law, which faced great political opposition from the day it was adopted, was amended in the following years and lost its reformist character and became inapplicable. Law No. 4753 was abolished in 1973. Law No. 1757 was enacted in order to fill the legal vacuum created afterwards. Law No. 1757 contained much more comprehensive provisions on land reforms compared to Law No. 4753. Law No. 1757 prioritized the expropriation of privately owned lands rather than the distribution of treasury lands and dealt with land reforms in a broad sense. The law was first implemented in the province of Urfa, which was designated as a land and agricultural reform zone. The law was implemented only in the province of Urfa until 1978 when it was repealed. However, it failed due to political instability. The annulment of the law caused great disappointment throughout the country and especially in the province of Urfa, and then legal problems regarding the lands distributed throughout the province began, which would last for years. In this process, all land reform efforts since the proclamation of the Republic were rendered meaningless. However, this does not mean that there is no need for land reforms in Türkiye. There is a need for land reforms today, as in the past, due to many problems that remain valid today. In 1984, after Law No. 1757 was abolished, Law No. 3083 was enacted in order to solve the legal problems centered in Urfa and to eliminate the uncertainties regarding land reforms. Law No. 3083 is still in force today. Unlike previous laws, Law No. 3083 did not adopt this as a primary objective, even though it regulated the expropriation and distribution of privately owned land to landless or landless farmers. Until today, no expropriation has been carried out within the scope of Law No. 3083, and only the distribution of treasury lands has been sufficient. Other important laws enacted during this period were Law No. 5403, which entered into force in 2005, and Law No. 6537, which entered into force in 2014 to eliminate the deficiencies of this Law. These Laws are still in force today. These laws do not directly address land reforms and do not have radical priorities such as distributing land to landless or low-landed farmers. However, the laws make important contributions to the realization of the long-term objectives of land reforms in terms of protecting land and ensuring its productive and continuous use. Today, we can safely say that the ultimate goal of Turkish land reform is not to distribute land. In essence, land reform aims to protect land and to ensure and sustain agricultural development. As a result, it is only possible to preserve land, which is a limited and indispensable resource, and to transfer the agricultural structure to future generations through effective land policies. The largest share among land policies belongs to land reforms. For this reason, it is desired to study this extremely important issue.

KAYNAKÇA

- Aça, M. (2018). "Dünya Mitolojilerinde Toprak Simgeciliği", *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 23-35.
- Açıl, A. F., & Demirci, R. (1984). *Tarım Ekonomisi Dersleri*. Ankara, 87.
- Ağırkaya, G. (2022). "Kutsal Bir Hazine Olarak Toprak-Kur'ân Merkezli Bir Analiz", *Diyanet İlmi Dergi*, 58(2), 545-584.
- Akbaş, E. (2017). "Türkiye'de Çiftçi ile Köylüleri Topraklandırma Söylemleri ve Uygulamaları (1923-1939)", *Vakanüvis -Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-31.
- Akçam, H., & Köse, S. (2022). "Mitolojik Ana Tasavvuru Bağlamında Toprak", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(38), 389-396.
- Akdağ, M. (1945). "Tımar Rejiminin Bozuluşu". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3(4), 419-431.
- Akdeniz, H. B., İnam, Ş., & Çay, T. (2023). "Türkiye'de Uygulanmış Arazi Toplulaştırma Projelerinin Kırsal Kalkınmaya Etkisi Bakımından Değerlendirilmesi", *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 11(1), 18-30.
- Akgündüz, A. (1988). *Osmanlı Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara.
- Akipek, J. G. (1972). *Türk Eşya Hukuku*, Ankara, 111.
- Akın, V., & Kaya, Y. (2020). "Cumhuriyetin İlk Tarım Sayımı Verilerine Göre Trakya'da Tarım ve Hayvancılık", *Trakya Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 21(2), 103-114.
- Aksoy, S. (1964). *Toprak Reformunun Hukuki Esasları*, Ankara, 133.
- Aksoy, S. (1970). *Tarım Hukuku*, Ankara, 228 vd.
- Aksoy, S. (1994). Toprak Üzerindeki Eğnim (Tasarruf) Haklarının Gelişimi. *Tarımsal Yapı Dönüşüm ve Strateji Arayışları*, Tarım Haftası, 94, 159.
- Aksöz, İ. (1973). *Toprak Reformu ve Türkiye'de Toprak Reformuna İhtiyaç*, Ankara, 24.
- Aktan, C. C. (1988). "Tımar Sistemi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Uygulaması". *Dünya Araştırmaları Dergisi*, 52, 69-78.
- Aktan, R. (1965). "Toprak Reformu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 20, (2), 1-15.
- Aktan, R. (1971). "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 37-83.
- Albayrak, H. (2019). "Türkiye'nin Tarım Arazileri Politikası: Bir Kamu Politikası Süreç Analizi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), 211-231.
- Albayrak, S. (1973). *Budin Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak Meselesi*, İstanbul, 55-57.

- Alpat, S. (2012). "Türkiye'de Toprak Reformunun Sosyal Yönü", *Journal of Social Policy Conferences*, (26), 1-28.
- Arifoğlu, Y. (2019). "Toprak ve İnsan: Birkaç Edebi Metinde ve Avesta'da Toprağın Yansıması.", *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 53-60.
- Arslan, D. A. (2007). "1950'den 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesine, Genel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye'nin Siyasi Yapısı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(1), 13.
- Ata, A. Y., & Dallı, T. (2024). "Kırsal Kalkınma Üzerine Bir Literatür Araştırması", *Journal of Economics and Research*, 5(1), 1-19.
- Ateş, S. (1969). "Toprak ve İslam", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1-4), 201-238.
- Avcıoğlu, D. (2001). *Türkiye'nin Düzeni*, İstanbul, 490.
- Avşar, F. (1997). Tarım Reformu ve Arazi Toplulaştırma, *Trakya'da Sanayileşme ve Çevre Sempozyumu II' de sunulmuştur*. Kırklareli, Türkiye.
- Aydın, M. K. (2018). "CHP'de Parti İçi Muhalefetin İlk Örneği: Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve TBMM'de Yaşanan Tartışmalar", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 359-384.
- Ayyıldız, T. (2010). "Toprak Reformu ve Nedenleri", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 165-174.
- Balkaya, A. & Kandemir, D., & Sarıbaş, Ş. (2015). "Türkiye Sebze Fidesi Üretimindeki Son Gelişmeler", *TÜRKTOB Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi*, 4(13), 4-8.
- Barkan, Ö. L. (1980). *Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri*, İstanbul, 454.
- Başer, K. (2013). "1923-1950 Yılları Arasındaki Türkiye'de Toprak Dağılımı ve Toprak Reformu Politikasının Sonuçları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (38), 203-216.
- Başpınar, V. (2000). *Türk Toprak Hukukunda İhya*, Ankara, 77 vd.
- Bayar, R. (2018). "Arazi Kullanımı Açısından Türkiye'de Tarım Alanlarının Değişimi", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 16(2), 187-200.
- Berki, Ş. (1967). *Toprak Hukuku*, Ankara, 4.
- Berki, Ş. (1970). "1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Toprak Dâvası ile İlgili Esasları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27(1), 79.
- Buker, M., Arıcı, İ., Bölükoğlu, H., Korukçu, A., Girgin, İ., Güngör, H. (1988). "Bilgisayar Destekli Arazi Toplulaştırması", *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi*, 3, 20-23.
- Bülbül, S., Sürücü, A., Günal, H., & Budak, M. (2022). "Ekosistem Servislerinde Toprağın Rolü", *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 107-117.

- Canpolat, O. (2023), *Türk Siyasal Hayatında Tarım Reformları: 1757 Sayılı Toprak ve Tarım Reformu*. Yüksek Lisans Tezi. Çankırı: Çankırı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cin, H., & Akgündüz, A. (1989). *Türk Hukuk Tarihi*. Konya, 258 vd.
- Cin, H. (1966). “Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukukî Rejimi ve Bu Arazinin TMK Karşısındaki Durumu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1), 745-798.
- Cin, H. (1987). *Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Ankara, 45 vd.
- Çamurcuoğlu, G., (2009). “Türkiye Cumhuriyeti’nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1-2), 161-178.
- Çavuşoğlu, S. (2020). *Türkiye’de Hazine Arazilerinin Dağıtımına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Politikalar*, Dönem Projesi. Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çeçen, A. (2000). *Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri*, İstanbul, 2000, 31-32.
- Çelebi, H. (2010). “Toprak Oluşumu ve Morfolojik Özellikleri”, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 6(4), 117-133.
- Çelebican, G. (1968). *İktisadi Açısından Toprak Reformu*, Ankara, 14 vd.
- Çevik, B., & Tekinel, O. (1987). *Arazi Toplulaştırması*, Adana: Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ders Notu, 54-56.
- Çevik, Z. (2002). “Cumhuriyet Türkiye’inde Toprak Reformu ve Uygulamaları”, *Türkler Ansiklopedisi*, 17, 677-686.
- Dağdemir, Ö., & Küçükkalay, A. M. (1999). “Türkiye’de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 121-138.
- Demirci, M. (2003). *İslamın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, İstanbul, 15.
- Demirtaş, E. İ., & Sarı, M. (2016). “Arazi Toplulaştırması”, *Derim*, 20(1), 48-58.
- Dinler, Z. (2014). *Tarım Ekonomisi*, Bursa, 7. Baskı.
- Direk, M. (2012). *Tarım Tarihi ve Deontoloji*, Konya, 16.
- Doğan, A. (2009), “Ekonomik Gelişme Sürecine Tarımın Katkısı: Türkiye Örneği”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 365-392.
- Doğan, Z., Arslan, S., & Berkman, A. (2015). “Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 29-41.
- Doğru, D. (2021). “1923-1950 Yılları Arasında Toprak Reformu Girişimleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa Yapılan Muhalefet”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(2), 824-839.
- Düren, A. (1972). *Toprak Hukuku Dersleri*, Ankara, 72 vd.

- Ekinci, K., & Sayılı, M. (2010)., “Tarım Arazilerinin Parçalanmasını Önlemeye Yönelik Mevzuat Üzerine Bir İnceleme”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 27 (2), 121-129.
- Eraslan, İ. H., & Dönmez, C. Ç. (2017). “Endüstriyel Kümelenme Uygulamalarının Türkiye Geneline İncelenmesi: Sanayi, Tarım ve Hizmet Sektörleri Açısından Bir Değerlendirme”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(61), 325-368.
- Erbaş, Ü. (2018), *Türkiye’de 3083 Sayılı Kanun Kapsamında Arazi Sahibi Olmayan ve Arazi Miktarı Az Olan Çiftçilere Hazine Arazilerinin Dağıtımı*, Dönem Projesi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Erbay, R. (2013). “Ekonomik Kalkınmada Tarımın Rolü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 1-16.
- Eren, F. & Başpınar, V. (2017). *Toprak Hukuku* (5. Baskı), Ankara, 1-155.
- Eren, F. (1977). *Toprak ve Tarım Reformu Mevzuatının Tarımsal Toprak Mülkiyetine Getirdiği Sınırlamalar*, Ankara, 359.
- Eren, F. (2014). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (17. Baskı), Ankara, 320 vd.
- Ergene, A. (2010). “Zirai Kalkınmamız ve Toprak Reformu”, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 4, 1-13.
- Esmer, G. (1976). *Mevzuatımızda Gayrimenkul Hükümleri ve Tapu Sicili*, Ankara, 866-867.
- Ertaş, Ş. (2018). *Eşya Hukuku*. İzmir, 213-214.
- Eşiyok, B. A. (2013). Türkiye’de Başarısız Kalmış Bir Reform Girişimi: 1945 Tarihli Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ve Günümüze Uzanan Süreç. *Memleket Siyaset Yönetim*, 8(19-20), 176-232.
- Geray, C. (1966). “Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 21(03), 51-68.
- Gökçe, C., (2010). “Farklı Bir Açından Toprak”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 368-377.
- Gün, S. (2003), “Türkiye’de Toprak Reformu”, *Ekin Dergisi*, 7(25), 1-8.
- Günday, M. (2017). *İdare Hukuku*. Ankara, 250 vd.
- Gürel, O. (1968). “Tarım Kazançlarının Vergilendirilmesindeki Son Gelişmeler”, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (15), 113-132.
- Güriz, A. (1968). “Modern Mülkiyet Kavramı ve Toprak Reformu”, *Türkiye’de Toprak Reformu Semineri*, 6(8), 69-120.
- Hacak, H. (2006). “Mülkiyet”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c:31, 543-548.
- Hamitoğulları, B. (1966). “Türkiye’de Toprak, Toprak Reformu ve İktisadi Kalkınma”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 21(01), 26.
- Harmancı, M. (2014). “Kutlu Başlangıçtan Ebedî İstirahatgaha: Türk Tasavvuf Edebiyatında Toprak Algısı”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13(13), 23-38.

- Heper, M. (1980). "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi. *Toplum ve Bilim*, 9(10), 3-35.
- İnan, S. (2002). *Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnci, İ. (2010). "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Toprak Mülkiyet Dağılımı ile İlgili Bazı Düzenlemeler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (44), 345-359.
- Karaca, A., & Turgay, O. C. (2012). "Toprak Kirliliği", *Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Dergisi*, 1(1), 13-19.
- Karadağ, H., & Şit, M. (2016). "Osmanlı Devleti'nde Toprak Mülkiyetinin İktisadi Sistemler Açısından Değerlendirilmesi" *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 45-65.
- Karakaş, G. (2005). *Atatürk Dönemi Toprak Reformu Girişimleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaömerlioğlu, M. A. (1998). Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikâyesi. *Birikim Dergisi*, 107, 31-47.
- Kasnakoğlu, H. (2022). "Türkiye Tarım İstatistikleri: Bütünleşik Bir Veri Tabanı Önerisi", *Ekonomi-tek Dergisi*, 11(2), 63-105.
- Kaya, K., Sevinç, G., Asoğlu, V., & Sevinç, M. R. (2015). Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Tarım Sektöründeki Gelişmelerin Günümüz Kırsal Kalkınma Anlayışı ile Karşılaştırılması. *İş Hukuk ve İktisat Dergisi*, 63-98.
- Kaya, M., & Kalaycı, İ. (2021). "Türkiye'de Tarihsel Süreçte Tarım Politikası ve Planlama Deneyimi" *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 23-34.
- Kayıran, M., & Metintaş, M. Y. (2018). "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulanması", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 647-666.
- Kayıran, M., & Metintaş, M. Y. (2021). "Türkiye'nin Tarım Politikaları (1918-1938)", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 115-131.
- Kenanoğlu, M. M. (2006). "1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulanması", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 1, 107-138.
- Keşli, Y. (2010). "3083 Sayılı Kanun Kapsamında Çiftçileri Topraklandırma Çalışmaları", *Ziraat Mühendisliği*, (354), 28-33.
- Keyder, Ç. ve Pamuk, Ş. (1984-1985), "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler", *Yapıt Dergisi*, (8), 52-55.
- Korkut, S., (1984). "Toprak Reformu ve Türkiye", Ankara, 7-69.
- Köprülü, B. (2011). "Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun İhtiva Ettiği Hükümler ve Bunların Memleketin Toprak ve Ziraat Reformunun Tahakkukunda Oynadığı Roller", *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 18(3-4), 782-819.
- Kurt, Y. (1999). Osmanlı Toprak Yönetimi, Ankara, 59-73.
- Kurt, Y., & İyibilgin, O. "Kur'an'da Toprak Kavramı", *Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 53-76.

- Küçükcalay, A. M. (1999). “Osmanlı Toprak Sistemi: Miri Rejim”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt.3, 53-58
- Küsek, G. (2014). “Türkiye’de Arazi Toplulaştırmasının Yasal Durumu ve Tarihsel Gelişimi”, *Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 29(1), 1-6.
- Niray, N. (2002). “Tarihsel Süreç İçinde Kentleşme Olgusu ve Muğla Örneği”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 1-27.
- Oğuz, H. (2008). “Toprak Bilgisi Ders Notu”, Gümüşhane Üniversitesi, 1, 3.
- Orhan, A. R. (2022). “Mülkiyet Hakkı ve Kamulaştırma”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(44), 865-884.
- Ortak, Ş. (2023). “Türkiye’de Tarım Politikaları ve Çiftçiye Topraklandırma Kanunu”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 418-446.
- Özçağlar, H. (2010). “Tarım Reformu Genel Müdürlüğü”, *Kamu Yönetimi Çalışmaları*, 118-120.
- Özçelik, Ş. B. (2015). “5403 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu’nda 6537 Sayılı Kanun’la Yapılan Değişiklikler ve Değerlendirilmesi”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(1), 87-110.
- Özdemir, A., & Kahraman, S. (2015). “Toprak Bilgisi ve Bitki Besleme”, 711. (<http://www.kitapark.com/pdf/toprak-bilgisi-ve-bitkibesleme.pdf>. [Erişim tarihi: 28.10.2024])
- Özekan, D., & Akan, D. M. (2023). Türkiye’nin Tarımsal Ürün Deseninin Batı ve Orta Anadolu Özelinde Analizi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 9(2), 251-272.
- Özer, A. (1996). *Gerekçeli ve 1961 Anayasası ile Mukayeseli 1982 Anayasası*, Ankara, 216.
- Paksoy, İ. (2019). *1858 Arazi Kanunnamesi Bağlamında Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Arazi Mülkiyet Sistemi*. Dönem Projesi, Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Pamak, M. (1980). “Türkiye’de Toprak Reformu”, *İstanbul Journal of Sociological Studies*, (18), 127-162.
- Pehlivan, C., (2008). *Kamulaştırmada Bedel Tespiti*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saçlı, Y. (2009), “Türkiye’de Tarım İstatistikleri: Gelişimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri” Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 10-21.
- Sağlam, İ. (2010). “Tarımsal İşletmelerin Özgülenmesi Sorunu ve Bu Sorunun Tarım Reformu Açısından Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 16(1-2), 201-231.
- Sağlam, M. T., Bahtiyar, M., Cangir, C., & Tok, H. H. (1993). *Toprak Bilimi*, Tekirdağ, 2.
- Sarı, S. (2022). “Türkiye’de Tarım Sektörünün Yeri ve Önemi”, *KAYES-2022*, 183-194.

- Sönmez, N. (1966). Arazi Toplulaştırılması, Türkiye Ekonomik Kurumu İktisadi Araştırmalar Enstitüsü, Kitap:7, Toprak Reformu Semineri, 26-27 Mayıs 1965, Ankara, 91-107.
- Şahin, C. (2012). Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(6), 435-461.
- Şahin, H. (1995). *Türkiye Ekonomisi*, Bursa, 233.
- Şanver, C., & Söğüt, Y. (2022), “Türkiye’de 2000-2021 Yılları Arası Tarımsal Desteklerin Tarım Sektörünün Gelişimine Etkisi”, *Ekonomi ve Finans Konularına Teorik Yaklaşımlar*, 272- 286.
- Şener, İ. (1971). *Toprak Reformu ve Tarım Reformu*, İstanbul, 8.
- Şener, S. (2004), “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 73-92.
- Şimşek, D. (2015). *Türk Siyasal Yaşamında İlk Koalisyon Hükûmeti: CHP` -AP Koalisyonu (1961- 1962)*, Ankara.
- Şimşek, G. (1973). “Bir Toprak Üntinin Profil ve Horizonlarının Tanımı ve Sembollendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 127-137.
- Şimşek, S. (2010). “Mülkiyet Hakkının Kapsamı, Sınırlandırma Nedenleri ve Şartları Açısından 1982 Anayasası ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: Karşılaştırmalı Bir Analiz-1”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (91), 181-228.
- Takka, S. (1993). *Arazi Toplulaştırması*, Ankara, 93.
- Tan, T. (2020). *İdare Hukuku*. Ankara, 632.
- Tekelioğlu, Y. (2010). “Toprak Reformu ve Türkiye Uygulamaları”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 10(19), 43-80.
- Tezel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul, 371.
- Toklu, N. (2010). *Türkiye’de Toprak Reformu Politikalarının Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Türk Dil Kurumu. (2024). "Reform"; İnternet: <https://sozluk.gov.tr/?ara=reform>, Erişim Tarihi: 28/10/2024.
- Türk Soycan, S. (2022). *İki Darbe Arasında Türkiye’de Toprak Reformu (1960-1980)*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkdoğan, O. (2012). “Toprak Reformunda Sosyo-Politik Yönelim”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 31(1-4), 44-48.
- Türker, M. (2010). “Dünya’da ve Ülkemizde Toprak ve Tarım Reformu Uygulamaları”, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45(3), 38-57.
- Uyumaz, A., & İlhan, O. (2018). “Tarımsal Arazilerde Mülkiyetin Devri”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24(2), 861-905.
- Uzundumlu, A. S. (2012). “Tarım Sektörünün Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi”, *Alinteri Journal of Agriculture Science*, 22(1), 34-44.

- Üçok, C. (1943). “Osmanlı Devleti Teşkilâtından Tımarlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(4), 529-530.
- Ünal, M. (1990). “Tarımsal Toprakların Miras Yoluyla Parçalanması ve Bunun Ekonomik Zararları”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1), 103-108.
- Ünal, M. (2011). “Toprak Oluşumu ve Ülkemizde Çeşitleri”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 134, 12-18.
- Yıldırım, M. & Kadioğlu, S. (2010). *Defterhâne'den Tapu ve Kadastro'ya: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün Tarihçesi*. Ankara, 11 vd.
- Yılmaz, E. (2021). (Öğrenciler için) *Hukuk Sözlüğü*, Ankara, 8. Baskı.
- Yılmaz, M. F. (2019). *Kamulaştırma Bedelinin Tespiti*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yiğit, A. A. (2019). “Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ve Pilot İl Olarak Urfa'da Uygulanması (1973-1978)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(242), 35-48.
- Yoğunlu, A. (2013). Arazi Toplulaştırma Faaliyetleri, TRB1 bölgesi (Bingöl, Elâzığ, Malatya, Tunceli). *Fırat Kalkınma Ajansı*, 1-37. [\[https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/arazi-toplulastirma.pdf\]](https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/arazi-toplulastirma.pdf) (Erişim Tarihi: 24/12/2024)]
- Yurtseven, A. (2024). “Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Sistemine Bir Bakış”, *Premium e-Journal of Social Sciences (PEJOSS)*, 8(39), 311-316.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyad, ad: ÖZDEMİR, Pelin Yağmur

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	2025
Lisans	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi	2022

